

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASININ KÖYLÜ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ VE SOSYO-EKONOMİK YANSIMALARI (1925-1950)**

Hazırlayan

Şerife GÜL

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAŞAR

TOKAT-2021

Bilimsel Etik Sayfası

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAŞAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Aşar Vergisinin Kaldırılmasının Köylü Üzerindeki Etkisi ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları” adlı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

17.08.2021

Şerife GÜL

Merhum Babacığının Anısına...

Önsöz

Vergi, devletlerin olmazsa olmaz en önemli gelir kaynaklarından biridir. Tarihsel süreçlere baktığımızda ne zaman ki vergilerin tahsilinde, toplanma usullerinde bozulmalar baş gösterdi işte o zaman bu çok önemli unsur devlet için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Şer'i bir vergi türü olan aşar da Osmanlı Devleti'nde içten içe büyüyen bir yara halini almıştır. Zira merkezi otoritenin varlığı, aşar vergisini toplayan memurların keyfi davranışları karşısında sorgulanmıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile beraber aşar vergisinin tahsil ve toplanma usullerindeki bu sorunlar kurulan yeni devlete âdeta miras kalmıştır. Anadolu'da köylünün belini bükten aşar vergisi Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile birlikte mutlaka halledilmesi gereken bir mesele olarak görülmüş; Mustafa Kemal Paşa, milletin gerçek sahibi ve efendisi olarak gördüğü köylünün hak ettiği itibarı yeniden kazanması için İzmir'de bir iktisat kongresi toplanmasını uygun bulmuştur. Yapılan kongre sonrasında aşar vergisinin kaldırılması gerektiği hususunda bir karar ortaya çıkmıştır. Nihayet 17 Şubat 1925'te böylesi ağır bir yükten kurtulan köylü, bu tarihten sonra gerçekten de hak ettiği itibarı görmüş müdür? Yoksa aşar vergisinin yerine konulan vergiler eskiyi aratmış mıdır? İşte bu soruların cevap bulması için hazırlanan tez, yararlanılan kaynakların da ışığı altında bir fikir edinebilme gayreti taşımaktadır. Sosyo-ekonomik gelişmeler ve değişimlerin mevcut siyasî görüşlerin etkisi altında kaldığı ve birbirleri ile bağlantılı olduğu kabul edilmelidir. Dolayısıyla her ne kadar ekonomik ve sosyal sonuçlar başlığı altında çalışma yapılmış olsa da, mevcut iktidarların uygulamış olduğu politikalar yön tayin etmiş; özellikle Cumhuriyet döneminde uygulanan devlet politikaları, sosyo-ekonomik durumun şekillenmesinde söz sahibi olmuştur diyebiliriz.

Tezin “Giriş” bölümünde verginin tanımından ve ilk uygulama alanlarından, aşar vergisinin tarihsel gelişimi, dönüşümü, İslamiyet içindeki uygulamaları ve nihayetinde Osmanlı dönemine geçişi ve uygulamasından kısaca bahsettikten sonra, bundan sonraki bölümlerde aşarın Osmanlı Devleti'ndeki uygulanış şekli, toplanma biçimi, ekonomi politikasındaki yeri ve öneminden bahsedilecektir. İkinci bölümde ise aşar ile ilgili yapılan tartışmalar ve kaldırılmasına giden yolda önemli bir adım olan İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin tutanaklarından ve aşar için alınan

önemli kararlardan bahsedilecektir. Asıl konumuzu ilgilendiren tezin üçüncü ve son bölümünde ise Cumhuriyet döneminde aşar vergisinin kaldırılmasından önceki durum ve sonrasında meydana gelen ekonomik ve sosyal gelişmelerin köylü üzerindeki etkileri ve sonuçları işlenecektir.

Hazırlamış olduğum bu tezde bana yol gösteren, akademik tecrübe ve bilgisi ile ufkumu açan değerli danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAŞAR'a; değerli yorumları sayesinde tezin şekillenmesinde çok önemli katkıları bulunan sayın Dr. Öğr. Üyesi Fehim KURULOĞLU'na teşekkür ederim. Ayrıca maddî ve manevî yanımda olarak; sabır ve anlayışları ile desteklerini esirgemeyen sevgili eşim Kenan, kızım Bilge Zehra, oğlum Mustafa Semih GÜL'e ve bugünlere gelmeme vesile olan değerli aileme sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Şerife GÜL
Tokat-2021

ÖZET

Arapçada “onda bir” anlamına gelen “öşür”ün çoğulu olan “aşar”, Osmanlı Devleti zamanında köylülerden toprak ürünleri için %10 oranında alınan bir vergidir. Devletin önemli bir gelir kaynağını oluşturan bu vergi köylüden çeşitli yöntemlerle toplanmıştır. Osmanlı Devleti’nden miras kalan bu ekonomik yapı, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren de varlığını sürdürmüştür. İltizam usûlü ile aynî olarak tahsis edilen bu vergi Cumhuriyet’in ilk yıllarında da hazinenin önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Cumhuriyet’in ilan edildiği dönemlerde üzerinde önemle durulan konulardan biri de mevcut iktisadî yapının gelişmesini ve ilerlemesini sağlamak olmuştur. Ancak nüfusun büyük bir çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu bu devletin ekonomisi eski, ilkel bir ekonomiye dayanmaktaydı. Bu durum yeni ekonomi politikaları için sorun teşkil etmekteydi. Çağdaşlaşmayı bir görev olarak gören yeni devlet, bu doğrultuda çağına uygun, refah seviyesini artıracak ekonomi politikaları belirlemeyi amaçlamıştır. 17 Şubat 1923’te İzmir’de “Türkiye İktisat Kongresi” toplandığında yeni Türkiye’nin ekonomik açıdan temel nitelikleri belirlenmiş; alınan ekonomi tedbirleri arasında aşar vergisinin kaldırılması ile ilgili kararlar da alınmıştır. TBMM’de 1925’te çıkarılan yasa ile aşar vergisi kaldırılmış, böylece köylünün vergi yükü hafifletilmiştir. Devrim niteliğindeki bu karar ekonomideki sıkıntılı dönemi geçici olarak ortadan kaldırmış ancak devlet yeni vergiler koyarak ekonomideki kaybı gidermek istemiştir.

Aşar vergisinin Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir gelir kaynağı olması, bu verginin kaldırılış aşamalarını ve sonuçlarını önemli bir hale getirmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde dolaysız bir şekilde hazineye aktarılan bu verginin zamanla köylü üzerinde bir baskı oluşturmaya başlaması ile aşar, çeşitli şekillerde ve usullerde yeniden tahsil edilmiştir. Bununla beraber her kurum, yöntem ve politika da olduğu gibi ekonominin dinamiklerinden birini oluşturan aşar vergisinin de amacı dışına çıkması veya usulde yapılan yanlışlıklar bu verginin miyâdını doldurmuştur. Bir imparatorluğu bitirip, yeni bir devlet ile yola devam eden aşar vergisi değişime uğramaya ya da hepten yok olmaya mahkûm olacaktır. Yeni devlet, sağlam ekonomik temeller üzerine kurulmayı öngörmüş ve eskiye dair ne varsa ortadan kaldırmayı planlamıştır. Ekonomik bağımsızlık ve siyasî bağımsızlığı eşit gören

Cumhuriyet rejimi, halkı da yanına alarak güçlü bir ekonomi ve tam bağımsız bir devlet olma yolunda adımlar atmıştır. Devletine güvenen köylü, alınan bu tedbirler sonrasında umduğunu bulabilmiş mi? Yoksa yeni uygulanan politikalar eskiyi aratmış mı? Bu soruların cevap bulabilmesi için, Osmanlı-Cumhuriyet arşivi belgeleri ve TBMM meclis tutanakları ışığında hazırlıklar yapılmıştır. Ayrıca bu tez devrin sosyal ve ekonomik nabzını tutan dönemsel kaynaklardan hareketle, bu süreç hakkında yazılmış eserler, çeşitli makale ve tezlerden yola çıkarak yeni bir bakış açısı ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Aşar, Vergi, Osmanlı Devleti, Cumhuriyet Dönemi, Sosyo-Ekonomik.

ABSTRACT

“Tithe”, which is the plural of “öşür” meaning “one tenth” in Arabic, was tax of 10% for land products from the peasants during the Ottoman State. This tax, which constitutes an important source of income for the state, was collected from the peasantry by various methods. This economic structure, inherited from the Ottoman State, has continued its existence since the first years of the Republic. This tax, which was allocated in kind with the tax farming method, was an important source of income for the treasury in the first years of the Republic. One of the issues that was emphasized in the periods when the Republic was declared was to ensure the development and progress of the existing economic structure. However, the economy of this state, where the majority of the population was peasants, was based on an old, primitive economy. This situation was a problem for new economic policies. The new state, which sees modernization as a duty, aimed to determine economic policies that would increase the welfare level in line with its age. When the “Turkey Economy Congress” was held in İzmir on February 17 1923, the basic economic characteristics of the new Turkey were determined; among the economic measures taken, decisions regarding the abolition of tithe were also taken. Tithe tax was abolished with the law enacted in the Grand National Assembly of Turkey in 1925, thus the tax burden of the peasant was alleviated. This revolutionary decision temporarily eliminated the troubled period in the economy, but the state wanted to compensate for the loss in the economy by imposing new taxes.

The fact that tithe was an important source of income for the Ottoman State and the Republic of Turkey made the phases and results of the abolition of this tax important. Especially during the Ottoman State period, this tax, which was directly transferred to the treasury, started to put pressure on the peasantry over time, and the tithe was collected again in various ways and methods. However, as with every institution, method and policy, the fact that the tithe tax, which constitutes one of the dynamics of the economy, went beyond its purpose, or the mistakes made in the procedure filled the expiry date of this tax. The tithe that ends an empire and continued with a new state, will be doomed to change or disappear altogether. The new state envisaged to be built on solid economic foundations and planned to destroy everything about the old one. The Republican regime, which sees economic independence and

political independence as equally, has taken steps towards becoming a strong economy and a fully independent state by taking the people with it. Did the peasant, who trusted the state find what they hoped after these measures were taken? Or did the newly implemented policies search for the old ones? In order to find answers to these questions, preparations were made in the light of the Ottoman-Republic archive documents and the parliamentary minutes of the Turkish Grand National Assembly. In addition, this thesis aims to present a new point of view based on the periodical sources that hold the social and economic pulse of the period, works written about this process, various articles and theses.

Keywords: Tithe, Tax, Ottoman State, Republic Period, Socio-Economic.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Bilimsel Etik Sayfası	i
İthaf.....	ii
Önsöz	i
Özet.....	iii
Abstract.....	v
İçindekiler	vii
Tablolar Listesi	x
Kısaltmalar.....	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYET'E AŞAR VERGİSİ UYGULAMALARI	10
1.1. Osmanlı Devleti'nde Malî Sistem.....	10
1.2. Osmanlı Devleti'nde Vergi ve Çeşitleri.....	14
1.3. Osmanlı Devleti'nde Aşar Vergisi Uygulamaları	18
1.3.1. Aşar Vergisi Alınan Ürünler	21
1.3.2. Aşar Vergisinin Tahsili ve Tahsilinde Yapılan Usulsüzlükler.....	21
1.3.2.1. Aşarın Toplanması Sırasında Yapılan Usulsüzlükler İle İlgili Şikâyetler.....	28
BÖLÜM 2: AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASINA GİDEN SÜREÇTE SOSYO – EKONOMİK DURUM VE TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (17 ŞUBAT – 4 MART 1923).....	32
2.1. Mecliste Aşar Görüşmeleri	33
2.2. Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923).....	37

BÖLÜM 3: AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASI VE SONRASINDA OLUŞAN SOSYO-EKONOMİK DURUMUN KÖYLÜ ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI.... 41

3.1. Aşar Vergisinin Kaldırılması (17 Şubat 1925).....	41
3.2. Aşarın Kaldırılması İle Oluşan Yeni Ekonomik Durum.....	45
3.2.1. Aşar Sonrası Uygulanan Vergiler	49
3.2.1.1. <i>Yol Vergisi</i>	52
3.2.1.2. <i>Kazanç Vergisi</i>	53
3.2.1.3. <i>Umumî İstihlak Vergisi</i>	54
3.2.1.4. <i>Veraset ve İntikal Vergisi</i>	55
3.2.1.5. <i>Arazi ve Müsakkafat Vergisi</i>	55
3.2.1.6. <i>Olağanüstü Vergiler</i>	55
3.2.1.7. <i>Varlık Vergisi</i>	56
3.2.1.8. <i>Toprak Mahsulleri Vergisi</i>	59
3.2.1.9. <i>Gelir Vergisi</i>	62
3.3. Aşar Vergisinin Kaldırılmasından Sonra Oluşan Ekonomik Durumun Dönemsel Olarak Değerlendirilmesi	63
3.3.1. 1923-1929 Dönemi	63
3.3.2. 1930-1939 Dönemi	68
3.3.3. 1940-1950 Dönemi	71
3.4. Aşar Vergisinin Kaldırılmasından Sonra Oluşan Sosyal Durum ve Köylü Üzerindeki Etkileri	75
3.4.1. Basında Aşar Vergisi	76
3.4.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Mültezimler.....	85
3.4.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Köylünün Durumu	87
3.4.4. Köy Kanunu Meselesi	89

3.5. Aşarın Vergisinin Kaldırılmasından Sonra Oluşan Sosyal Durumun Dönemsel Olarak Değerlendirilmesi	91
3.5.1. 1925-1929 Dönemi	91
3.5.2. 1930-1939 Dönemi	94
3.5.3. 1940-1950 Dönemi	102
SONUÇ	112
KAYNAKLAR	116

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo No	Sayfa
Tablo 1.1: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aşar Uygulamalarında Meydana Gelen Değişimler (1864-1923)	20
Tablo 3.1: Varlık Vergisi Mükelleflerinin Dağılımı.....	57
Tablo 3.2: Toprak Mahsulleri Vergisi Hâsılatı (1944-1947).....	61
Tablo 3.3: 1924 ve 1930 Yıllarında En Önemli Beş Gelir Kalemi	67

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.g.	: Adı geçen gazete
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.	: Devre
İ.	: İçtima
S.	: Sayı
s.	: sayfa
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Vergi, devletin kendi siyasal gücüne dayanarak kamu hizmetlerini yerine getirebilmesi için malî gücüne göre kişilerden aldığı gelir kaynaklarından birisidir. İnsanlar topluluklar halinde yaşamaya başladıklarında, ortaya çıkan otorite yani yöneten kısım kendine bağımlı bir toplum oluşturma yolunda yönetilen halktan vergi almaya başlamış ve bu siyasî-ekonomik döngü kendiliğinden oluşmuştur. Devletin oluşmasında önemli ve vazgeçilmez bir unsur olan halkın, çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi ve onlara mamur bir hayat sunmanın şartı haline getirilmiş olan vergiler yine halktan alınmıştır. Dolayısıyla vergi, devletlerin devamlılığı ve sosyo-ekonomik gelişimi için büyük bir önem taşır.

Tarihsel süreçte devletler için âdeta hayatî bir değer taşıyan vergiler ilk zamanlarda gönüllülük esasına dayanıp, sunulan vergiler bir çeşit yardım ya da hediye niteliği taşımaktaydı. Sonraları ise ülkelere göre değişerek rica, lütuf, ihsan, fedakârlık gibi şekiller almıştır.¹ Ancak zamanla siyasî ve iktisadî şartların değişmesi, küçük toplulukların büyük devletlere evrilmesiyle ortaya çıkan ihtiyaçlar sonucu vergi alma, bir yükümlülük haline gelmiştir. Örneğin ilk ve ortaçağ dönemlerinde devlet masrafları yalnızca saray masraflarından oluştuğu için kral bu masrafları kendi hazinesinden karşılayabiliyordu. Zamanla savaş masrafları, tapınak ve piramit gibi kamusal alanlara yapılan hizmetlerin artması ile sarayın gelirleri, devlet giderlerini karşılayamaz hale gelmiş, böylelikle düzenli vergileme yoluna gidilmiştir.² Genel olarak baktığımızda devletlerin vergi toplamadaki amacı her ne kadar ülkeyi yüksek refah seviyesine çıkarmak ya da daha net bir ifade ile kamu hizmetlerinde devamlılık sağlamak olsa da, uygulamada gösterilen tavır ve politika iç açıcı olmayan sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Öyle ki ağır vergiler altında ezilen halk, aynı zamanda usulsüz vergi toplayıcılarından muzdarip olmuştur. Bu mağduriyetler çeşitli tepkilere ve isyanlara dönüşmüş; hâkim otoritenin yetkilerini sınırlayan veya yönetim değişimine neden olan olaylar vuku bulmaya başlamış, siyasal ve toplumsal yapı olumsuz yönde etkilenmiştir. Bugün bazı

¹ Akif Erginay, *Kamu Maliyesi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s.26.

² Ahmet Kayan, "Verginin Tarihsel Gelişimi ve Sebep Olduğu Bazı Önemli Olaylar", *Maliye Dergisi*, S.135, Eylül-Aralık 2000, s.81.82.

gelişmiş ülkeler için iktisadî açıdan gelişmeye açık olan ideal devlet anlayışının tanımını küçük ve çok vergi toplamayan bir devlet oluşturmaktadır. Ancak ülke içerisinde yasaların uygulanmayışı, devlet kurumlarının işleyişindeki aksaklık ve güvenlik konusundaki eksiklikler ile dolu zayıf bir devletten iktisadî gelişime katkı sağlaması beklenemez.³ Tarihte devletlerin önü alınamayan iktidarına karşı tepkiler öncelikle malî konularda kendini göstermiş, savunmasız durumda bulunan halkın iktidar tarafından mağdur edilmiş olması da muhtemeldir. Vergilendirme yetkisini kullanan devletin, mülkiyet haklarını ihlâl etmiş olması da yine olası durumlar arasındadır.⁴ Devlet yönetiminin siyasî, iktisadî ve toplumsal olarak belli bir düzen içinde yürütülebilmesi için vergilerin önemli bir yere sahip olduğunu daha önce belirtmiştik. Buradan hareketle vergiler her toplumda aynı şekilde algılanmamakla beraber farklı toplumlarda kendi ekonomik, sosyal ve siyasal özelliklerini yansıtan bir vergi kültürü oluşmuştur.⁵

İslâmiyet’i kabul eden Türk devletlerinde belli başlı vergilerinden biri sayılan aşar vergisinin İslâm öncesi çağlarda da var olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.⁶ Mesela Orta Çağ’da toplanan bu verginin büyük aşar, küçük aşar, et aşarı, yeşil aşar gibi ürüne göre değişen adlarla toplandığı bilinmektedir.⁷ Görüldüğü üzere bu vergi, ürünlerden nakdî değil aynî olarak alınmış; içerisinde yaşanan zaman ve mekânın şartlarına en uygun düşen vergi olmuştur. Yine İran-Sasani Devleti’nde kuvvetli bir vergi rejimi mevcuttu. IV. asırda yapılan yenilik ile ekili mahsulün türüne göre değişen oranlarda arazi vergisi tahakkuk ettirilirdi. Buğday ve arpadan “Carip” denilen arazi başına bir dirhem, altı kök zeytin ağacından bir dirhem gibi vergiler tahsil edilmeye başlanmış; bu vergiler dörder aylık vadelerle üç defa tahsil olunmuştur. Bu işlere “Vastr-yoshansalar” adında bir memur bakardı. Yunan ve Roma’da alınan ziraî vergiler daha çok mağlûp devletler üzerinden tahsil edilmekteydi. Bununla birlikte Romalılar,

³Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Mayıs-2016, s.47.

⁴ Muhammet Durdu, “Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Vergi İtaatsizliği”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt.26, Sayı.2, 2018, s.257.

⁵ Mehmet Tosuner, İhsan Cemil Demir, “Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.14, S.1, 2009, s.10.

⁶ Hadiye Tuncer, *Osmanlı’da Toprak Taksimi ve Aşar*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1948 Ankara, s.21.

⁷ Mehmet E. Palamut, “Âşar ve Düşündürdükleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.43 Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan, İstanbul 1987, s.69.

İtalya arazisini (solum italicum) fethettikleri topraklardan ayrı tutarak vergilemeye tabi tutuyorlardı. Roma İmparatorluğu'nda bu topraklar üzerinden alınan vergiler kamu hizmetleri karşılığında alınan bir bedel olup; kamuya ait masraflar arttıkça vergi oranlarında da artış yapılmıştır. Barbar kavimlerinde ise ziraî anlamda vergileme isteğe göre yapılmakla beraber, özellikle Franklarda devlet krala ait bir mülktür ve kral arazisini kendi isteğine göre dağıtırken ve vergileme işlerinde de keyfi davranabilmekteydi. Bizans'ta en ehemmiyetli vergi olarak arazi vergisi (jugatio) gösterilir; bu vergi her sene imparatorun bütün eyaletler için ihtiyaçlarına göre değişir, toplu bir şekilde tahsil edilen bu vergiyi kimin ne kadar ödeyeceği teşkilat tarafından belirlenirdi.⁸ Hristiyan ulusların da “tithe” adı altında aşara benzer bir vergiyi uyguladıkları bilinmekle beraber ayrıca Suriye ve yöresinde “dimus”, Anadolu ve Rumeli’de “salariye”, Arabistan’da “ikta” adı altında benzer vergiler alınmıştır. Aşarın Osmanlı vergi sistemine intikali İslâmiyet’in kabulü ile olsa da bu verginin benzeri olan vergilerin İslâm öncesinde de uygulanmış olduğu görülmektedir.⁹

Türklerin oluşturdukları kendilerine has kültürleri ise, iktisat politikalarına da yansımıştır. Ekonominin büyük bir bölümünün tarım ve hayvancılığa dayandığı eski Türk devletlerinde devlet, idare ettiği halkın refah seviyesini arttırmaya yönelik malî politikalara önem vermiş, toplumun bu kurumdan en az seviyede zarar görmesine gayret etmiştir. İslâmiyet öncesi Türk devletlerinde hâkim olan veraset anlayışı ile toprak düzeninde has, zeamet, ikta yani tımar sistemleri uygulanmış, uygulanan bu sistem belli aristokrasi ya da bir köylü sınıfı oluşumunun önüne geçilmiştir. Bozkır devletlerinin maliyesi, savaşlarda yenilgiye uğratılan kavimlerden alınan haraçlar ve tâbi memleketlerden altın, madeni para ya da aynî olarak alınan yıllık vergiler ve hediyelerden oluşmakta idi. Vergi kelimesi Divan-ı Lugat’it Türk’te “bert” (efendisinin köleden her yıl aldığı vergi) anlamında kullanılmıştır.¹⁰

⁸ Cüneyt Binatlı, “Aşar Üzerine Bir Deneme”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.5 (1), 1969, s.305.

⁹ Ömer Lütfi Barkan, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi*, MEB Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s.355-357.

¹⁰ Mehmet Mandaloğlu, “Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C.2, S.2, 2013, s.143.

İlk Türk devletlerindeki gelir kaynakları içerisinde de vergiler önemli bir paya sahipti. Ziraat, ticaret, gümrük, savaş ganimeti ve halktan alınan vergiler devlet gelirlerinin büyük bir kısmını oluştuyordu. Çeşitli vergilerin yanında bu vergilerin toplanması için özel memurlar görevlendiriliyordu. Vergi toplamak için görevlendirilmiş bu memurlara Gök-Türkler, Hazarlar gibi birçok devlette “tudun” adı verilmekle birlikte bu vergiler daha çok aynî vergilerden oluşuyordu.¹¹ Hun Devlet yöneticileri (yabgu/hakan/kağan) devleti idame ettirebilmek maksadıyla halktan alamadığı vergileri buyruğu altına aldığı kabilelerden tahsil ederdi. Avrupa Hun Devleti’nin temel gelir kaynağını ise başta Bizans olmak üzere diğer devletlerden alınan vergiler oluşturmaktaydı. Hunlardan beri devlet vergi toplama konusunda çok ciddi olduğu için vergi toplayıcı kişiler görevlendirmiştir.¹² Vergi tahsili devlet için önemli bir vazife olarak görülmüş ve vergi memurları mümkün mertebe korunmuştur. Asya Hunlarında vergi toplamakla görevli memurları kovan Moğol O-huanlara karşı savaş açılması bozkır Türklerinde vergi toplamanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Türk devletlerinde vergileme anlayışı sadece ekonomik olarak değil birtakım siyasi beklentilerin etkileri ile de oluşmuştur. Bu anlayışa bir örnek olarak, Çin kayıtlarında, Uygurlarda vergileri denetleyen şad ya da yabgu temsilcisi bir memur, bazı boylardan vergi almazken bazı boylardan da arızî (geçici), bazı dış boylardan da sert bir uygulama ile vergi aldığı belirtilmektedir.¹³ Vatandaş olma bilinci gelişen Türk halkları, devletçe konulan vergilerin ödenmesi konusunda oldukça istekli davranmışlardır. Arazi vergisi, mahsul vergisi gibi birçok vergi türü Türk devletlerinden Osmanlı Devleti’ne geçmiştir.¹⁴ Görülüyor ki Türklerde var olan devlet bilinci ile birlikte güçlü bir maliye oluşmuş ve böylece sürdürülebilir vergi sistemi nesiller boyu aktarılmıştır.¹⁵

¹¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s.328.

¹² Ramazan Gökbunar ve diğerleri, “Türk Maliye Tarihinde İlk Dönemlerde Vergi Anlayışı”, içinde: Ali Rıza Gökbunar, Uğur Alpaslan, *Sümerlerden Türkiye Cumhuriyet’ine Maliye Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul 2016, s.41-56.

¹³ Sencer Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu: VI-VII. Yüzyıllar*, 3.Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2005, s.214-215.

¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s.653.

¹⁵ Halil İbrahim Demir, “Türk Vergi Kültürüne Etkisi Açısından Türk Vergi Uygulamaları Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.5 (18), 2018, s.80.

İslâm, diğer devletlerle olan siyasî ilişkiler sırasında ve önceki dinler ve geçmiş toplulukların uygulamış olduğu çeşitli vergiler ile karşılaşmıştır. Kamu hizmetlerinin daha iyi yapılabilmesi ve toplum içindeki düzenin sistemli bir şekilde devam edebilmesi için vergiye ihtiyaç duyulmuştur. Bu bakımdan İslâmiyet, kendisine bağlı olanlardan bazı yükümlülükleri yerine getirmesini istemiştir. İslâm vergi anlayışı elbette birdenbire ortaya çıkmamış; seneler içerisinde gittikçe gelişen bir sistem ile müesseseleşmiştir. Mükelleflerin müslüman olup olmamalarına bağlı olarak vergi ismi ve oranı değişiklik göstermiştir.¹⁶ İslâm'ın Mekke içinde ortaya çıkmasıyla beraber, vergileme mükellefiyetlerinde İslâmiyet'in kabulünden önce uygulanan kurallar devam etmiştir. Kuran'ı Kerim'de vergi mükellefleri ile ilgili ayetlerde İslâmiyet öncesi ve sonrası mükellefiyetler belirtilirken toprak mahsullerinin malî mükellefiyetlere konu olduğu görülmektedir. Bununla beraber vergiye tâbi ziraî mahsullerin neler olduğuna dair ayırım ise: Hurma, her çeşit toprak mahsulleri, nar, zeytin, bunlara benzeyen ve benzemeyen olarak belirtilmiştir.¹⁷

Aşar “uşr” kelimesinden doğmuş olup onda bir manasına gelmektedir. Ancak zekât kavramı içerisinde olan diğer bazı vergilere de aynı ismin verildiği görülmektedir.¹⁸ Yine Türkçeleşmiş bir kelime olarak öşür fıkıhta toprak ürünleri üzerinden alınan zekâtı ifade eder. Bazı doğubilimciler öşür ile Asur dilindeki “iş-ru-u” ve İbranicedeki “ma’aşer” arasında bağ kurulabileceğini söylese de kelimenin terim anlamı Hz. Peygamber'in konuya ilişkin hadisindeki kullanımından almıştır. Hz. Peygamber'in “-Toprak mahsullerinden- yağmur ve nehir sularıyla sulananlarda onda bir, kova ile (el emeği) sulananlarda yirmide bir oranında zekât vardır” hadisi öşrün sünnetteki dayanak noktası olarak görülmektedir.¹⁹ İslâmî açıdan öşür için birtakım şartlar sunulmaktadır; meselâ, fiilen ürün vermiş arazi öşür vermeyi gerekli kılmakla birlikte; bunun pratik bir sonucu, bir kimsenin öşür verebilmesi için ortada mevcut bir ürünün olması gereklidir.²⁰ Vergi adaleti konusu çok önemli olması hasebiyle: vergi miktarının belirlenmesinde toprağın verimliliği, sulanabilirliği, tüketim merkezlerine veya pazarlara olan yakınlığı, ürünün cinsi gibi unsurlara dikkat edilir. Ayrıca vergilendirmede mükellefin ödeme gücünün göz önünde tutulması, tahsildarların keyfi davranmalarına müsaade edilmemesi, vergi toplama masraflarının mükellefe

¹⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Kayhan Yayınları, İstanbul 2014, s.37.

¹⁷ Binatlı, a.g.m., s.306.

¹⁸ a.g.m., s.304.

¹⁹ Mehmet Erkal, “Öşür”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.34, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.97.

²⁰ a.g.e., s.97-98.

yükletilmemesi, mükelleflere zulmedilmemesi, vergi memurlarının ahlaklı kişiler arasından seçilmesi gibi ilkeler benimsenmiştir.²¹ Sonuç olarak İslâm sonrası devletlerde görülen aşar ya da öşür vergisi uygulamada değişiklikler gösterse de, nihayetinde öşür vergisinin şer'i bir vergi olarak uygulandığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti, geniş topraklara sahip olmuş ve yüzyıllardır süren bir imparatorluğun hükümrانlığını devam ettirmiş; sınırlar genişledikçe farklı din ve kültürden oluşan bir reayaya sahip olmuştur. Dolayısıyla devlet, her yönüyle birbirinden farklı olan bu vatandaşlarının durumunu gözetmek zorundaydı. Bununla beraber, bağlı bulunduğu hukukî sisteme uygun bir şekilde onları yönetmek ve karşılığında da onlardan bazı mükellefiyetler bekleme hakkına sahipti. Bu beklentilerden biri de devlet ve toplum faaliyetlerinin devamını sağlamak üzere bazı vergilerin uygulamaya konulmasıdır.²²

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi, kuruluşundan itibaren İslâm hukuk sistemine bağlı kalmış; bu doğrultuda devletin teşkilat ve müesseseleri de sistemin gerektirdiği düzene uygun bir hale getirilerek uygulama alanlarına sokulmuştur. İslâm hukukuna göre şer'i vergiler belli fakat bu vergilerin yanında devlet, toplum ve var olan ihtiyaca göre değişen örfî vergiler adı verilen bir vergi grubu daha vardı. Devlet, İslâmî açıdan yapılmasında bir sakınca görmediği, Müslüman toplumun düzen ve iyiliği için birtakım emir ve yasaklar koyabilirdi. Bu emir ve yasaklar bir işin yapılması ya da terk edilmesi gibi uygulamaları içermektedir. Dolayısıyla örf ve ihtiyaçların ortaya çıkardığı yeni hukuk bir sistemi ortaya çıkmıştır.²³ İslâm hukuk ve müesseselerinin oluşmasında örfün en kapsamlı etkisi, vergiler ve malî usûller alanında olmuştur.²⁴ Örf, Osmanlı'da özellikle şer'i hukuk ile beraber uzun müddet uygulanmıştır. Sınırları oldukça genişleyen devlet çeşitli din ve kültürleri bünyesi içinde barındırmıştır. Bundan ötürü iki hukukun da beraber kullanılması devletin bir zorunluluğu haline gelmiş; herhangi bir durumda, konu ile ilgili bir ayet ya da hadis yok ise İslâm hukukuna bağlı devlet idaresi kamu yararını

²¹ M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s.53.

²² Kazıcı, a.g.e., s.57.

²³ Kazıcı, a.g.e., s.60-61.

²⁴ Halil İnalcık, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.15.

gözetmek için emirler çıkarttığında halk bu emir ve buyruklara uymak zorunda kalmıştır.

Osmanlı'da şeriat hükümlerine dayanan vergi sistemi dört esastan ibaretti: Zekât, aşar, haraç, cizye. Müslüman halktan alınan aşar, orta çağdan itibaren Müslüman ve Hristiyan âlemlerinin tanıdığı bir mükellefiyettir. İslâmiyet'in ilk zamanlarından itibaren kurulmuş olan bütün İslâm devletlerinde uygulanan aşar, Osmanlı malî mevzuatında şer'i hukuk arasında yer alan, toprak mahsullerinden aynî, yani mahsul olarak alınan bir vergidir. Aşarın miktarı 1/10 ile 1/2 arasında değişmekteydi.²⁵ Toprak mahsullerinden alınan aşar, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar uygulanmış ve genel devlet varidatının ortalama dörtte birinden fazlasını oluşturmuştur. İmparatorluğun fetih dönemlerinde, araziden alınan aşar, tımar ve zeamet ismiyle askere; has adıyla vezir ve ümeraya verilir, kalanı da devlet hazinesine bırakılırdı. Tımar ve zeamet sahipleri, bölgeleri dâhilindeki diğer vergilerle birlikte aşarı da toplarlar ve hâsılatı ile mahallî masraflar karşılanırdı. Havâss-ı hümayun ile ümeraya ait yerlerde aşar özel memurlar eliyle toplanırdı. Ancak zamanla hazinenin ihtiyaçları arttıkça bu düzen bozulmuş, tımar ve zeametlere ait aşara devlet el koyarak, bir veya birkaç seneliğine mültezimlere satmaya başlamıştır. Bu durum Tanzimat'ın ilanına kadar devam etmiştir.²⁶

Aşar vergisi mülk arazilerden değil, kuru mülkiyeti devlete, tasarruf hakkı ise reayaya ait olan mirî arazilerden toplanıyordu. Her ne kadar İslâm öncesi dönemde yeri olsa da, Kuran'da ve hadislerde geçmesinden ötürü bu verginin Müslümanları bağlayıcılığı vardı. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu İslâmî nitelikteki vergiyi, çizilen sınırlara bire bir uygunlukta topladığı iddia edilemez. Zira vergi onda bir oranı üzerinden tahsil edilmekle birlikte bölgeye, vergi yükümlülüğüne ve ürün türüne göre değişen oranlarda toplanmış ve aynı zamanda bu vergiyi gayrimüslimlerin de ödediği olmuştur.²⁷ Aşar vergisi ziraî ürünlerin yanı sıra bazen hayvancılıkla uğraşanlardan da

²⁵ Lütfi Göçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964, s.51.

²⁶ Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.173.

²⁷ Abdüllatif Şener, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yayınları Bilimsel Araştırmalar Dizisi-6, İstanbul 1990, s.120.

alınmıştı. Örneğin, balıkçılıkla uğraşanlardan ‘balık öşrü’ adı altında toplanmıştır.²⁸ Toprak ürününden aynî olarak alınan aşar vergisinin alacaklısı devlet, mükellef yani borçlu ise doğrudan üretici kısım olmuştur. Ürün ile doğru orantılı olan vergide üretim arttıkça devlet geliri artmış, üretim azalınca gelirden azalma olmuştur. Bununla birlikte aşar vergisinin alınabilmesi için ortada bir ürünün olması gerekmektedir. Dolayısıyla vergi veren kişi üretim yapan, üreten kesim olmuşken bir şekilde ürün alamayan üreticiden herhangi bir vergi talebi söz konusu olmamıştır. Genel anlamda vergi devletlerin masraflarının karşılanması amacıyla halkın mali gücüne göre alınan genel bir görevdir. Ancak aşarda durum böyle değildir. Bu vergi halkın ekonomik gücüne göre değil, üretim yapan tüm üreticiden alınan bir vergi konumundadır. Diğer taraftan aşar bir kazanç vergisi gibi bir vergi olmadığından masraflar hesaba katılmamaktadır. Dolayısıyla bazen kazancın kâr kısmını ve bazen de malın bir kısmını vergi olarak içerisine alabilmektedir. Bu durumun istenmeyen sonuçları Osmanlı Devleti’nde görülmekle beraber ortaya çıkardığı malî ve sosyal sıkıntılar günümüze kadar devam etmiştir.²⁹

Aşar ilk zamanlar dinî bir mecburiyet olup, ibadet kapsamında yer almaktayken, sonraları bu durum değişerek hukuki bir mecburiyet halini almıştır. Değişen bu durum sonrası aşar birtakım yeni sistemler ile tahsil edilmeye başlanmıştır. Önceleri belirli bir oranda mahsul olarak alınan aşar vergisi, para ekonomisinin yaygınlaşıp yerleşmesi ile devletin ihtiyaçlarına paralel olarak giderler de artmaya başlayınca devlet artık aracıya gerek duymaksızın doğrudan aşarı tahsil etmeye başlamış; aşarın toplanmasında kendi memurunu görevlendirmiştir. Tımar ve zeamet kurumlarının ortadan kaldırılıp, devletin kendi memurunu görevlendirmesi bir zaman sonra Osmanlı Devlet gelirlerini bir çıkmazın içine sokarak aşılması güç sorunlar ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti, bu işlerde kullanacağı kişileri daimî memur kadrosuna almamış, hatta onlardan memurluk için gerekli olan şartları bile isteyememiştir. Kontrol mekanizmasının düzgün bir şekilde işletilmediği bu kadrosuz memurlar hazineyi zarara uğratmıştır. Emanet usulü denilen bu sistemle vergi gelirinin büyük ölçüde kaybolduğu görülmüş ve yeniden iltizam usulüne dönmüştür. Yeniden iltizam sisteminin uygulanmaya başlaması ile

²⁸ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, TTK Basımevi, Ankara Kasım-Aralık 1947, s.490.

²⁹ Binatlı, a.g.m., s.307-308.

aşar açık artırma yolu ile satılmış, mültezimlerin baskısı sonucu ziraat işlevini yitirmeye başlamış ve köylü bu baskı altında ezilen, mağdur edilen kesim olmuştur.³⁰ Ancak her kurum, yöntem, politika gibi ekonominin dinamiklerinden birini oluşturan aşar vergisinin amacı dışına çıkması veya usulde yapılan yanlışlıklar da bu verginin miadını doldurmuştur. Bir imparatorluğu bitirip yeni bir devlet ile yola devam eden aşar vergisi, değişime uğramaya ya da tamamen ortadan kaldırılmaya mahkûm olacaktır. Ekonomik bağımsızlık ile siyasî bağımsızlığı ayrılmaz bir parça olarak gören Cumhuriyet rejimi, halkı da yanına alarak güçlü bir ekonomi ve tam bağımsız bir devlet olma yolunda adımlar atmıştır. Devletine güvenen köylü, atılan bu adımlar sonrasında umduğunu bulabilmiş mi? Yoksa uygulanan yeni politikalar eskiyi aratmış mı? İşte bu soruların cevap bulması için ilgili dönemlerin ekonomik ve sosyal durumları ele alınmıştır.

Tez hazırlanırken öncelikle birincil kaynaklardan hareket edilmiş; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tutanakları ve dönemin süreli yayınları tezin hareket noktası olmuştur. Bu kaynaklara ek olarak konu ile ilgili yazılan kitaplar, makaleler ve tezlerden faydalanmakla birlikte iktisat ve köy/kır sosyolojisinin metot ve kavramsal araçlarından da istifade edilmiştir. Başvurulan tüm kaynaklar konuların sınırlarını belirlemekle beraber tezin amacına ulaşması konusunda büyük bir önem taşımaktadır.

³⁰ Binath, a.g.m., s.309.

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYET'E AŞAR VERGİSİ UYGULAMALARI

1.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MALÎ SİSTEM

Bir devletin sağlam temeller üzerine oturtulmuş güçlü bir maliye sistemine sahip olması demek, güçlü bir teşkilat olarak varlığını devam ettirmesi ve ayakta kalabilmesi demektir. Malûm olduğu üzere bir memleketin malî teşkilatı, devletin içtimâî ve iktisadî hayata müdahalesi nispetinde ehemmiyet kazanır ve gelişir. Devlet hizmetleri çeşitlendikçe masraflar çoğalacağından yeni gelir kaynakları aranır, bu işleri yürütecek teşkilat sistematik olarak genişler ve gelişmeye başlar.³¹

Osmanlı malî sistemi; merkezi hazine, tımar alanları ve padişah hazinesinin oluşturduğu bir sacayağı üzerine oturtulmuştur. Sistemin iyi çalışabilmesi için bu üç öge arasında hassas bir denge oluşturulmuş ve gereken durumlarda küçük oynamalar yapılmıştır. Fakat bu ayarlamalarda ögelerden hiç biri diğeri aleyhine tam olarak güçlendirilmeyerek sistem içerisinde bir denge kurulmak istenmiştir.³² I. Murat zamanında Çandarlı Kara Halil ile Karamanlı Rüstem Paşa tarafından Osmanlı Devleti'nin ilk maliye teşkilatı kurulmuş³³; sınırlar genişledikçe maliye teşkilatında da gelişmelere bağlı olarak devletin gelir ve giderleri ile bunların çeşitlerinde artışlar meydana gelmiştir.³⁴ Divan-ı Hümayun'da maliyeyi temsilen başdefterdar bulunmakla birlikte merkez ve eyalet defterdarlıkları da başdefterdarlığa bağlı bulunurdu. Devlet gelirlerini toplamak ve masrafları tespit etmek için Osmanlı maliyesinin eyalet (beylerbeylik) ve sancak gibi taşra idare birimlerinde, tımar ve mal defterdarı denilen malîye memurları bulunmaktaydı. Defterdarın görevi her türlü devlet malının alınıp satılması ve yılda bir kereye mahsus olmak üzere padişaha gelir-gider tespiti için rapor vermektir. Bununla beraber defterdar gelir toplayıp, masraf yapmaktan çok bütçe tespiti yapan bir memur görevindeydi. Mali teşkilatın görevi belirlenmiş gelirleri toplamak ve

³¹ Eldem, a.g.e., s.164.

³² Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Malî Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s.28.

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s.319.

³⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.64.

masrafları karşılamak olduğu için bu bağlamda yıllık olarak yapılacak planlar için de bütçe hazırlanmaktaydı. Malîye teşkilatı ve defterdarlık müesseseleri uzun bir süre değişime uğrasa da 16. yüzyılda klasik biçimini almış; 19. yüzyıla kadar maliye teşkilatının yeni gelir kaynakları oluşturmak gibi bir düşüncesi olmamıştır. Ortaylı'ya göre tek bir anlamı vardı: malî ıslahatın köksüzlüğü ve geleneksel nizamın devamı.³⁵

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl ortalarına kadar memleketin iktisadî hayatıyla pek az ilgilenmişti. Devletin yaptığı hizmetlerin çoğu tımar ve zeamet sahiplerinin üzerine vazife kılınmış ve bu hizmetler çoğunlukla angarya şeklinde ortaya çıkmıştı. Ordunun zabitan ve ümerası kendilerine tahsis edilen arazinin hâsılatıyla geçinir ve maaş almazlardı. Saray masrafları ise 'havâss-ı hümayun' denilen, padişaha ait toprakların gelirleriyle karşılanırdı. Bu sebeple devlet maliyesinin kapsamı uzun süre dar bir çerçeve içerisinde kalmıştı. Malî işler 'hazine-i âmire' teşkilatı tarafından yürütülür, bu teşkilatın başında bulunan başdefterdara (şikkı evvel defterdarı) bağlı çeşitli hazinelerin başında birer defterdar bulunmakta idi. Devletin bütün malî işlemleri bu defterdarlıklarda toplanırdı.³⁶ Osmanlı Devleti'nde iç ve dış hazine olmak üzere iki hazine vardı. Bunlardan iç hazine, padişahın özel gelir ve giderleriyle ilgilenirdi. Malî sıkıntı baş gösterdiğinde, padişahın özel emri ile bu hazinedeki gelirlerden dış hazineye destek yapılabilirdi. Dış hazine ise, asıl gelir ve gider hesapları gibi bütçelerin esasını oluşturan hesaplara dayanmaktadır.³⁷

Osmanlı merkez yönetiminin önceliklerinden biri devlet maliyesinin güçlü olması, devletin vergi gelirlerinin artmasıydı. Merkezi yönetim bu amaçla iç güvenliğinin sağlanması, boş toprakların üretime açılması, ticaretin gelişmesi gerektiğini biliyor ve gücü yettiği ölçüde ticaret yollarını denetim altına almaya, bu yollar üzerinde güvenliği sağlamaya çalışıyordu. Ayrıca istikrarlı bir para düzeni hem ticareti artıracak hem de vergi gelirlerine katkıda bulunacak için, merkezi yönetim yine gücü yettiği ölçüde para düzenine destek olmaya çalışıyordu. Osmanlı yöneticilerinin bir diğer önceliği de kentlerin ve özellikle başkent İstanbul'un, sarayın, ordunun ve donanmanın iâşesinin sağlanmasıydı. Kentlerin ve özellikle de başkentin iâşesi siyasal istikrarın korunması

³⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s.223-230.

³⁶ Eldem, a.g.e., s.164.

³⁷ Abdülkadir Buluş, *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*, Tablet Yayınları, Konya 2003, s.22.

için çok önemli bir etken olarak görülmektedir. İslâm hukukuyla ve ortaçağ İslâm devletlerinin uygulamalarıyla karşılaştırıldığında, Osmanlıların ekonomiye daha fazla müdahale ettikleri görülüyor. Ayrıca Osmanlılar malî, iktisadî ve idarî konularda, İslâm hukukuyla sık çelişen kendi kanunlarını çıkarmış ve bunları uygulamışlardır (kent ekonomisini denetlemek amacıyla başvurdıkları ihtisab ve narh uygulamaları dışında).³⁸ Devletin iktisadî amaçlarının en önemlisinin, halkın ve sarayın iâşe ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu belirtmiştik. Bu amaçla devlet, tarımsal üretim ile tımar sistemi içerisinde örgütlenmiş ve çok sıkı bir denetimle üretim miktarlarının istikrarını korumaya çalışmıştır. Her üretici kendine ait toprak parçasında üretimine devam etmek zorundadır ve bu üretim faaliyetlerini terk etmesi halinde birtakım müeyyidelere tabi tutulmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere iâşe temini Osmanlı ekonomi politikası için son derece önemlidir.³⁹

Halil İnalcık, Osmanlı iktisadî zihniyetinin Orta Doğu'daki devlet ve toplum anlayışıyla yakından bağlantılı olduğunu belirtir.⁴⁰ Bu doğrultuda devletin ana amacı yönetenlerin gücünü pekiştirmek ve genişletmektir. Bunu sağlamanın yolu da zengin gelir kaynaklarına sahip olmaktır. Zengin gelir kaynakları da, üretici sınıfı refaha kavuşturan şartların sağlanmasıyla oluşabilirdi. Bu yüzden devletin asli görevi bu şartları oluşturmak ve ayakta tutmaktır. Nitekim Osmanlılar, izledikleri siyasetle Bursa, Edirne ve İstanbul'u, yani üç Osmanlı başkentini de önemli birer ticaret merkezi haline getirmişlerdi ve devletin temel ekonomik işlevi bu idi, ancak her zaman devletin malî ve siyasî çıkarları ön plandaydı.⁴¹

Osmanlı'da ekonomi teşkilatı, 16. yüzyıla kadar imparatorluğu yükselten bir varlık göstermiştir. Ziraat devletin iç ve dış ihtiyaçlarına göre merkezden idare edilen bir haldedir. Her yerde hangi iskelelerde ne gibi ve ne miktar hububat, et, yakıt, yağ vs. gibi maddeler geleceği onların nakliye, tahmil ve tahliye masraflarının ne kadara satılacağı bellidir. İç piyasadaki ihtiyaç bu suretle temin edildikten sonra ihracata da müsaade edilecek şeylerin miktarı ve fiyatı tespit edilirdi. Emniyet ve asayişe verilen

³⁸ Pamuk, a.g.e., s.54-55.

³⁹ Buluş, a.g.e., s.6.

⁴⁰ Bkz. H. İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa -Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri-*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.156.

⁴¹ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu IV*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s.213-214.

ehemmiyet, köylü sınıfının çalışmalarının verimini arttırmak bakımından çok faydalı idi.⁴² Osmanlı Devleti kendi kendine yetecek bütün iktisadî unsurlara sahip bulunmakla beraber sanayi ve ziraî mahsulleri yetiştirecek bir durumda idi. Ekonomik kuruluşun bu şekilde gayet müsait oluşu ve denizlerinin coğrafi durumu dolayısıyla, büyük mıntıkalar arasındaki nakliyatın da pek zor olmayacağı hali göz önünde tutularak devletin parlak bir istikbale sahip olduğu neticesine varılabilir. Bu durum uzun vadede sürmese de, Osmanlı İmparatorluğu siyasî sahadaki gelişimi ile yan yana yürüyen bir iktisadî tekâmüle kavuşmuştur.⁴³

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı maliyesi için bir dönüşümü ifade etmekte idi. İlan edilen ferman ile tebaanın can ve mal güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra vergilerin toplanması ve yeniden düzenlenmesi hususunda konular yer almış, böylece devlet maliyesinde yeni düzenleme süreci de başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nda iltizam usulünün kaldırıldığı ilan edilmiş, vergi toplama işi devlet memuru muhassıllara verilmişti. Tanzimat ile beraber kaldırılmak istenen iltizam, köylü için büyük bir öneme sahipti. Çünkü vergiler bu sistem ile toplanıyor, mültezim adı verilen toplayıcılar devlet ve tebaa arasında keyfî uygulamalara başvuruyor bu durum ise köylü üzerinde büyük bir baskı oluştuyordu. Ancak iltizam sistemi üzerinde yapılan değişiklik köylülerin hayatında pek işe yaramamış; siyasî bir güç elde eden ayan zümresi ne kadar ortadan kalksa da, köylü ile tahsildar arasında aracılık yapan, görgüsüz ve zorba bir topluluk türemişti.⁴⁴ Yapılan bu düzenleme ile çoğu bölgede vergi gelirleri azalmış, devletin siyasî ve idarî gücünün tek başına vergi toplayamayacağı görülmüştür. Bölgesel unsurların gücü karşısında devlet tarafından atanan memurlar, tahsildarlar hatta valiler bile çaresiz kalmaktaydı. Böyle bir sonuç karşısında devlet yeniden iltizam usulüne dönerek vergi gelirlerini adeta yerel güçlerle paylaşmayı kabul etti. Buna rağmen devlet 19. yüzyıl boyunca taşradaki kesimlerin gücünü geriletme ve vergi gelirlerini artırma çabalarını sürdürmeye çalışmakla beraber, Tanzimat sonrasında iltizam düzenini etkin kullanarak daha fazla vergi toplamaya başladı.⁴⁵ Tanzimat ile

⁴² Afet İnan, "Türk-Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.II, S.5/6, Ankara 1994, s.126.

⁴³ Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, C.XIII, S.51, Temmuz 1949, s.509.

⁴⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s.131.

⁴⁵ Pamuk, a.g.e., s.91.

birlikte bazı malî kurum ve terimler de tarihe karışmış (mukataa, tımar, zeamet gibi) aşar vergisi ile ilgili olarak da gerekli düzenlemeler öngörülmüştür. Ne var ki aşarın düzeltilmesi için adaletli bir çözüm sağlanamamış; bazı bölgelerde ½ oranında alım yapılırken 1/10' a indirilmiş, bu durum oradaki idarecilerin menfaatine bir durum oluşturmuştu. Aşar konusundaki yanlış ya da yetersiz düzenlemelerin yanında iltizam usulünün de düzgün bir şekilde uygulamaya konulmamasından Tanzimat reformları, köylünün hayatına bir düzen getirememiş hatta zamanla bazı ayaklanmalara yol açmıştı. Dolayısıyla Tanzimat Fermanı, uygulamış olduğu reformlar ile malî idarede merkeziyetçi anlayışı devreye sokamamış, çağın ihtiyaçlarına uygun bir malî sistem oluşturamamıştır.

1.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ VE ÇEŞİTLERİ

Osmanlı Devleti malî kaynakları aşar, cizye, ağnam, haraç gibi vergilerden oluşmaktadır.⁴⁶ Bu gelirlerin denetim ve yönetimi ise devletin kendine has, merkez malîye teşkilatı ile sağlanır. Bu teşkilat devletin en uzak vilayetlerine kadar uzanmakta iken daha sonraları Osmanlı maliyesinin gittikçe merkezileştiğini çeşitli dönemlerdeki bütçelerden anlamak mümkündür.⁴⁷ Kuşkusuz yönetilenlerden birtakım yükümlülükleri yerine getirmesini beklemek devletin yönetim yetkisinin en önemli sonucudur. Bu yükümlülüklerin en önemlisi de elbette vergidir.⁴⁸ Osmanlı Devleti, resmî hukuk düzeninin yapısı gereği şer'i vergi hukukunu esas almış, bunun yanında örfî vergi hukukunu da geliştirmiştir. Fethedilen yerlerdeki mevcut vergi uygulamalarından yararlanılarak gerektiğinde tebaanın malî durumuna göre Türk vergi uygulamalarında düzenlemeler yapılması örfî vergi hukukunu geliştirmiştir. Bununla ilgili olarak Lajos Fekete'nin de değindiği gibi Osmanlı'da vergi, devletin sürekliliği ve ihtiyaçları doğrultusunda ya da padişah tarafından olağanüstü durumlarda alınan yükümlülüklerdir. Osmanlı Devleti topraklarına kattığı bir bölgeyi doğrudan doğruya idare olunan bir Türk eyaleti haline getirince ilk olarak bu sahayı askerî bakımdan emniyete alır, sonra oradan iktisadî faydalar sağlamaya çalışır ve bu maksatla halkı muntazam vergi ödemeye tabi

⁴⁶ Halil İnalcık, *Doğu Batı Makaleler-I*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s.168.

⁴⁷ Necdet Ekinci, "İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Malî Politikasına Bakış", *Belleten*, C.LV, S.214'ten ayrı basım, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.762.

⁴⁸ Yılmaz Yurtseven, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaleti", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Fethi Gedikli (Ed.), On İki Levha Yayınları, İstanbul 2012, s.152.

tutardı. Türk idaresi, almış olduğu topraklarda ilk yıllarda daha önceki idare zamanında ödedikleri nispette bir vergi yatırılmasına razı gelirdi; ancak idare teşkilatını tamamen kurduktan sonra o sahanın gelir kaynaklarını kayda geçirir, kendi hesabına göre kısmen o yerin eski âdetine, kısmen de yeni konulan Türk usulüne uyarak halka vergi yazardı.⁴⁹

Osmanlı Devleti verginin tayin edilmesinde İslâm hukuku ve örfî hukuka göre hareket eder. Tekâlif-i şer'îye öşür, cizye, ağnam vb. İslâmî kaidelerin vergileridir. Tekâlif-i örfîye ise resm-i mücerrred, resm-i arus, resm-i bennak gibi vergileri kapsayan bir vergi bütünüdür. Tekâlif-i örfîye ise yahut o zaman daha çok kullanılan tabiri ile rûsûm-ı örfîyenin oluşmasına mahalli geleneklerin etkisinin fazla olması nedeniyle bu verginin çeşitleri çoktur. İçlerinde devletin her tarafından alınanlar olduğu gibi mahalli olanlar da vardır. Şer'î vergilerin miktarlarını tayin hususunda fıkıh kitaplarına uymaya çalışılırken, örfî vergilerde devlet işgal ettiği topraklarda kendisinden evvel yaşayan devletlerin kanunnamelerinde mevcut miktarları göz önünde tutmakta ve bazı zamanlarda bunları azaltmaktaydı.⁵⁰ Şimdi bu iki verginin çeşitlerine biraz değinelim. Osmanlı Devleti'nde şer'î vergilerin temelini oluşturan vergilerin konması, toplanması ve sarf edilmesi gibi hükümler, fıkıh kaynaklarında ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı gibidir. Bununla beraber, bu konudaki uygulama, şer'î hukukun gerektirdiği biçimde olmakla beraber çeşitli ırk, din, dil, mezhep ve kültürlerle sahip insanları sınırları içinde barındıran Osmanlı'da, şer'î vergilerin ikinci derecede bulunanları bu farklılığa paralel olarak çok çeşitli ve değişik isimler almışlardır.⁵¹ Şer'î vergiler şu şekildedir:

1) Zekât: Sözlükte “artma, arıtma; övgü ve bereket” manalarına gelen zekât, terim olarak Kuran'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan müslümanların malından alınan belli payı ifade eder.⁵² Şer'î vergilerin başında bulunan bu vergi, kendi ihtiyacından fazla mala sahip olan kişilerden seneden seneye mallarının kırkta biri üzerinden alınan bir vergidir. Osmanlı toplumunda, Devletin müdahale etmediği ve tamamen vatandaşın dinî anlayışına havale edilen zekât, fıkıh kitaplarında belirtildiği şekil ve miktar üzerinde, bunu almaya hak kazananlara veriliyordu. Zengin

⁴⁹ Bkz. Lajos Fekete, “Türk Vergi Tahrirleri”, *Belleten*, Sadrettin Karatay (çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.XI, S.42, Ankara 1947, s.299-300.

⁵⁰ Akdağ, a.g.m., s.539.

⁵¹ Kazıcı, a.g.e., s.82.

⁵² Erkal, “Zekât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul 2013, s.197.

Müslümanların, iktisadî açıdan sıkıntıda olanlara vermekle yükümlü tutuldukları zekât, malî bir ibadettir.

2) Haraç: Arapça harc kökünden gelen ve sözlük anlamı “topraktan çıkan şey” olan haraç, fethedilen gayrimüslim toprağından ve hâsılatından ayrıca gayrimüslimlerden alınan vergiyi ifade etmektedir.⁵³ Fethedilen ülkelerde gayrimüslim halkın elinde bulunan topraklardan alınan bir vergi türü olan haraç, arazinin yüz ölçümü üzerinden kesin olarak belirlenmiş bir biçimde ve arazinin ürünleri üzerinden alınmaktadır. Bu vergide oran onda birden başlayıp, onda beşe kadar değişebilirdi.

3) Öşür (Aşar): Ziraî mahsullerden alınan bir vergi olan öşür, İslâm vergi hukukuna göre tarım ürünlerinden belli oranlar dâhilinde alınan bir vergidir. Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi, mülk olan “arazi-i öşriyye” den sadece öşür alınmakta idi.⁵⁴ Fethedilen ülkelerde ise öşür, fatihlere veya o ülkenin Müslüman yurttaşlarına bırakılan arazinin ürünlerinden alınıyordu. Bu haliyle öşür, devletin toprakları kullanma hakkını Müslümanlara vererek karşılığında alınan devlet hissesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵ Genellikle öşür adıyla tahsil edilen vergiler ziraîdir ve oran olarak değişkenlik gösterir. Bu vergiler aynî olarak alınırken, ürün ortaya çıktığında kanunda belirtilen miktar ve orana göre toplanırdı.⁵⁶

4) Cizye: “Kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek” manasındaki ceza mastarından türemiş bir isim olup, İslâm literatüründe tebaadan olan gayri müslim erkeklerin ödedikleri vergiye, harbî (savaşla ilgili) olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu isim verilmiştir.⁵⁷ Osmanlı’da vergi hukukunun “tekâlif-i şer’iyye” cinsinden olan cizye, devletin önemli gelir kaynaklarından birini oluşturur. Osmanlı, vatandaşı olan gayrimüslimlerin haklarını korumak, onlara gelebilecek zararları ortadan kaldırma ve askerlik hizmeti karşılığında zimmîlerden aldığı bu vergi çok cüz’idir. Osmanlı’da bu vergiyi vermekle

⁵³ “Haraç”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.16, İstanbul 1997, s.88.

⁵⁴ Kazıcı, a.g.e., s.108, 111.

⁵⁵ Mustafa Mıynat, Barış Tunçay, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vergileme Anlayışındaki Değişim”, *Prof. Dr. Naci Birol MUTER’e Armağan*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2014, s.40.

⁵⁶ Ahmet Tabakoğlu, “Öşür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.101.

⁵⁷ Erkal, “Cizye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul 1993, s.42.

yükümlü tutulan kimseler, (İslâm vergi hukukuna uygun olarak) sadece ergenlik çağına gelmiş, akıl ve vücutça sağlam bulunan erkeklerdir. Cizye vergisi oran olarak halkın ekonomik, sosyal ve kişisel durumlarına göre de değişiklik gösterebilir.⁵⁸

5) Diğer Vergiler: Osmanlı Devleti'nde hayvanlar da vergi konusunu teşkil etmekteydi. Adet-i ağnam bu vergilerden biridir ve bilhassa koyun besiciliği yapan, başka bir ifade ile ağnama yani koyun ve keçiye sahip Müslümanların vermek zorunda olduğu vergidir. Resm-i ganem, resm-i merai ve koyun resmi gibi isimler de alan bu verginin miktarı zaman içerisinde değişiklikler göstermiştir. Osmanlı Devleti'ndeki diğer vergiler ise şu şekilde sıralanabilir: Yâve vergisi, ihtisab vergisi, pencik ve beytü'l-mal vergisi, madenler ve gümrük vergisi vb.⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin malî sisteminin temel dayanağını oluşturan ve iki kısma ayrılan vergilerden bir diğeri ise malî sıkıntıların baş göstermesi ile konulan örfî vergilerdir. Devamlılık gösteren bu vergiler zaman içinde farklı isim ve miktarda olmuştur. Dönemin bir özelliği olarak görünen savaşlar durmadan devam etmekteydi ve bu durum karşısında şer'i vergiler masrafları karşılamakta yeterli gelmiyordu. Dolayısıyla devlet bu eksikliği gidermek amacıyla bazı örfî vergiler koymuştur. Ordunun savaşa hazır hale getirilmesi, donanmanın hazırlanması gibi mecburiyetler devleti böyle vergiler koymaya mecbur bırakıyordu. Devlet ayrıca zorunluluk sonucu ortaya çıkan bu vergileri devam ettirmek ve bunların gelir kaynaklarını garanti altına almak için sıkı tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştı. Maliyenin önemli bir bölümünü oluşturan söz konusu bu vergiler şu şekildedir: İmdâdiye, iâne-i cihadiye, avâriz (olağanüstü zamanlarda vatandaşa yüklenen bedeni, malî ve aynî vergi), harçlar, harc-ı ferman, resm-i derbend. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde bazen, gerek şer'i gerekse örfî vergilerde vergi muafiyeti uygulanabilirdi. Vergi muafiyetine mazhar olan kimseler iki gruba ayrılırdı: Din adamı olanlar ve önemli bir hizmet ifa edenler.⁶⁰ Şer'i ve örfî vergiler toplanma şekilleri ve toplandıkları yerler bakımından farklılık gösterir.

⁵⁸ Kazıcı, a.g.e., s.124-132.

⁵⁹ a.g.e., s.132-161.

⁶⁰ a.g.e., s.199.

Mesela şer'i vergiler genelde tarımla meşgul olan halktan; örfî vergiler ticaretle uğraşanlar ve merkezde oturanlardan alınırdı.⁶¹

1.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE AŞAR VERGİSİ UYGULAMALARI

Osmanlı'da, mahalli özelliklerinden dolayı aşar (öşür) kelimesi yerine başka kelime ve tabirler kullanılmıştır. Bunlar, “dimüs”, “ikta”, “salariye” gibi kelimelerdir. Suriye defterlerinde dimüs, Irak havalisinde ikta, Anadolu ve Rumeli defterlerinde ise salariye kelimeleri kullanılmıştır.⁶²

Osmanlı'da aşar reayadan alınmakla beraber miktarı sabit değildi. Şöyle ki arazinin bakımı, tohumun kalitesi, mevsimsel değişimler gibi durumlar araziden alınan ürünün miktarını etkilemekteydi. Vergide keyfî bir miktar artırımı olmayan bu uygulamada, ürünün miktarı çiftçinin o sene içerisindeki ödeme gücü ve ihtiyaçları hesaplanarak 1/20, 1/10, 1/5 gibi oranlar şeklinde belirleniyordu. Toplanan ürünler ile ilgili herhangi bir kısıtlama yapılmıyor, çıkan mahsul ne olursa olsun devlet o ürün üzerinden vergisini alıyordu. Ayrıca arazi üzerinden alınan hâsılat ne kadar fazla ise devlet hissesi de ona paralel artmakta, hâsılatın az olması durumunda ise bu hisse azalmaktaydı. Aşar önceleri dinî bir mecburiyet olmakla beraber ibadetin bir kısmını teşkil etmekteydi. Daha sonraları bu dinî mükellefiyetin hukukî bir mecburiyet halini alması ile aşarın tahsil edilmesinde farklı yeni sistemler uygulanmıştır. Para kavramının genelleşmediği zamanlarda vergi belirlenen oranlarda mahsul olarak alınmaktaydı. Devlet bu işi zamanla tımar ve zeamet sahiplerine terk ederek onlardan bazı kamusal görevler beklemekteydi. Ancak para ekonomisinin gelişmesi ile birlikte ihtiyaç ve giderler artmış ve devlet aracısız olarak aşarı tahsil yoluna gitmişti. Bu durum karşısında tımar ve zeamet müesseseleri ortadan kalkmış, devlet kendi memuru aracılığı ile aşar vergisini toplamaya çalışmıştır. Devletin arazi vergisini bizzat toplama işi, gelir sıkıntılarını ortaya çıkarmakla kalmamış, devlet içinde karışıklıklara yol açacak güç durumlar doğurmuştu.⁶³

⁶¹Baykal Başdemir, *Osmanlı Vergi Sisteminde Öşür*, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Eylül-2015, 2015, s.28

⁶² Kazıcı, a.g.e., s.114.

⁶³ Binatlı, a.g.m., s.308.

Tanzimat devrine kadar zeamet ve tımarların sahip olduğu aşarlara devlet el koymuş ve bu aşarları birkaç yıllığına mültezimlere satmıştır. Daha sonra iltizam usulünün kaldırılması ve mahsullerden genellikle onda bir oranında vergi alınması gibi hususlar, Tanzimat'ın ortaya koyduğu ilk düzenlemeler arasında yer almıştır. Ancak kurulan teşkilatla bu işi yürütmek mümkün olmamış; mahsul layıkıyla muhafaza edilemediğinden değeri nispetinde satılamadığı için hâsılat düşmüştür. Bu sebeple iltizam usulü yeniden kurularak, aşar gelirleri kazalar itibariyle taliplerine ihale edilmiştir.⁶⁴ Bu şekilde aşarın idareden ihaleye, ihaleden idareye el değiştirmesi ve türlü yöntemlerle toplanması girişimleri Tanzimat Dönemi'nin başından itibaren yaklaşık yarım asır sürmüştür.⁶⁵ Aşar vergisinin toplanma yöntemlerindeki reformlar, aslında Osmanlı Devleti'nin içinde bir süper güç olarak yer aldığı geleneksel dünya düzeninin aleyhine devam eden ekonomik ve toplumsal durum değişimlerinin zorlaması sonucu ortaya çıkmıştır.⁶⁶

⁶⁴ Eldem, a.g.e., s.173.

⁶⁵ A. Nühket Adıyeke, "Girit'te Aşar Vergisinin Toplanmasına İlişkin Bir Yöntem: Teslis Sistemi", *XI. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, II. Kısım, Ankara 4-8 Ekim 1999, s.3.

⁶⁶ Ahmet Asker, Emrah Yıldız, "Aşar Vergisinin Son Yıllarında Niğde ve Civarındaki Suistimaller Üzerine Bazı Gözlemler" *Turkish Studies- International Periodical For The Languages Literature and History of Turkic*, Volume.9/7 Spring, 2014, Ankara, s.180.

Tablo 1.1: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aşar Uygulamalarında Meydana Gelen Değişimler (1864-1923)

Uygulama Süresi (Yıl)	Dönem	Açıklama
3	1840-1842	Emaneten idare
4	1843-1846	Maktuan ve ikişer senelik kaza üzerine sarraflara ihale
5	1847-1851	Maktuan beşer senelik kaza üzerine rical ve memurin ve erbabı servete ihale
3	1852-1854	Aynen zahire alınmak üzere ihale
5	1855-1859	Maktuan köy, köy mahallerince ibtida kaza ve sonra liva meclislerinde müzayede ile taliplere ve bazı mahallerde son beş senelik hâsılat bedel ittihazıyla köylüye ihale
11	1860-1870	Maktuan köy, köy mahallerince veya hazinece taliplerin veya köylüye ihale ve satılamayanlar emaneten idare
10	1871-1880	Maktuan köy, köy yalnız mahallerince taliplerine veya köylüye ihale ve Tuna ve Aydın vilayetleri emaneten idare
5	1881-1885	Emaneten idare ve tecrübeden arazi üzerinden bedelen istifa ve ihale usulü ilga
23	1886-1908	Maktuan köy, köy mahallerince taliplerine veya köylüye ve satılamayanlar Aydın vilayeti emaneten idare ve tecrübeten tahmis bedeli arazi üzerinden istifa
17	1909-1925	Kısmen iltizam suretiyle toplanması

Kaynak: Nevin Coşar, "Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri", *Toplumsal Tarih*, C.7, S.35, İstanbul 1996a, s.22.

1.3.1. Aşar Vergisi Alınan Ürünler

Devletin malî sistemi gereği toprak işleniyor ve boş kalmıyordu. Mültezimlerin toplama yöntemleri üretimin potansiyel olarak yapılmasına neden olurken, aşar da potansiyel verim üzerinden alınan vergi haline dönüşmüştür diyebiliriz.⁶⁷ Aşar vergisine konu olan ürünlerin başlıcaları şunlardır: Hububat (buğday, arpa, darı, nohut, mercimek vb.), tütün, pamuk, afyon, zeytin, palamut, üzüm, meyve, bal, ot ve tazeliği geçtikten sonra kullanılmayan sebzeler dışındaki bostan ürünleri. Ancak bunlardan özellikle uzun süre saklanamayan taze sebze ve meyveler ile hasadından önce ‘bedel-i öşrü’ toplanan baldan aynî aşar yerine her iki tarafında razı olacağı bir bedel-i aşar alınması uygun görülmüştür.⁶⁸ Diğer toprak ürünlerinden de öşür alınması için, mahsulün olgunlaşma zamanı dikkate alınır, hasat dönemi geldiğinde ise her köy ve sancakta belirlenen kanunlara göre toplanırdı.⁶⁹ Odun ve kömürden ise aşar alınmazdı. Gerek şehirde gerekse köylerde bulunan avlu kabul edilen etrafı çevrili ve bir dönümden az olan yerlerde yetişen ağaç mahsulâtından aşar alınmamakla beraber, etrafı çevrili olmayan, tarla sayılan ve bir dönümden fazla olan yerlerin mahsulâtlarından ise aşar talep olunmaktaydı.⁷⁰ Aşar vergisi üretilen ürünün türüne göre farklı isimler altında alınmıştır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır: Resm-i bağ, resm-i şıra, resm-i bahçe, resm-i bostan, resm-i fevâkif (öşr-i meyve), resm-i kovan, resm-i harir (ipekböceği öşrü), resm-i pembe (pamuk öşrü), resm-i giyâh (çayır öşrü) , resm-i ağ, resm-i odun.⁷¹

1.3.2. Aşar Vergisinin Tahsili ve Tahsilinde Yapılan Usulsüzlükler

Muaşşir, öşür toplayan kimse, ta’şir memuru, mahsulâtın öşrünü alan ondalıkçı demektir. Bu görevliler toplanacak olan verginin tayinini yapmak için ölçümler yaparak vergiyi hesaplardı. Bu nedenle muaşşirlerin hasat zamanı gittikleri yerlerde çok dikkatli olmaları ve hata yapmamaları esastı.⁷² Osmanlı Devleti’nde tapulu mallar dâhil olmak üzere bütün topraklar devletin mülkiyetine girdiğinden, devlet toprakları çok sıkı kurallara göre düzenlenen esaslar ve geçici olarak belirli bir ticaret karşılığında belirli şahıslara verilirdi. Toprak mülkiyetinin devlete

⁶⁷ Gülsevin Okçuoğlu, İzzettin Önder, “Aşarın Kaldırılması”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.45, S.1-4,1987, s.272.

⁶⁸ Mehmet Karakaş, *Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s.41.

⁶⁹ Tuncer, a.g.e, s.25.

⁷⁰ Karakaş, a.g.e., s.46.

⁷¹ Kazıcı, a.g.e., s.116-117.

⁷² Karakaş, a.g.e., s.40.

ait olması nedeniyle şahıslar devlete biri peşin “muaccel” diğeri de ertelenmiş “müeccel” adı altında iki çeşit kira (icare) vermeye mecbur tutulurdu. Yani aşar toprağı “icare-i müessesesi” idi. Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve genişleme devirlerinde aşar önceden tespit edilmiş kanunlara göre alınmaktaydı. Bu kanunlar mültezimler vasıtası ile uygulanırdı.⁷³ Aşar vergisi, aynî olarak tahsil edilirken gerekirse anlaşmaya bağılı olarak peşin de ödenebilirdi. Devletin kuruluşundan 15. yüzyıla kadar elde edilen mahsulden alınan öşür vergisi bu asırdan sonra da aynı şekilde devam etmiş ve buna ek olarak birtakım yeni vergiler de alınmaya başlamıştır. 17. yüzyıldan sonra ise aşar vergisinin toplanması ile ilgili sistemin, usullerin bozulmaya başlaması ve keyfi olarak tespit edilen tahsil sistemleri duraklama ve gerileme devirlerinde iyice gevşeyerek verimsiz hale gelmiştir. Bu durum, 1826’da yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar devam etmiştir. Tanzimat hareketlerinin başlaması ile zeamet usulü kaldırılmış, Tanzimat esaslarına uygun bir toprak kanununun hazırlanması yoluna gidilmiştir.⁷⁴

Aşar vergisinin tahsilinde kullanılan yöntemler iki döneme ayrılmaktadır. İlk dönemde aşar gelirleri “dirlik” olarak tımarlı sipahilere verilmiştir. Böylece merkezi idare, hem tahsil masraflarından kurtulmuş hem de geliri tımarlı sipahilere bırakırken aynı zamanda da ordunun beslenmesi, ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmıştır. Bunun yanı sıra taşradaki reayanın can ve mal güvenliğinin korunmasında da önemli bir rol oynamıştır. Bir diğeri dönemde ise tımar sistemi kaldırılarak mukataa, iltizam ve malikâne usullerine geçilmiş; aşar vergisinin gelirleri merkeze kaymış ve merkez ordularının ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaya başlamıştır.⁷⁵ Aşar vergisinin bu iki dönemde de toplanma şekilleri kısaca bu şekildedir. İlk dönemlerde dirlik adı verilen sistemin bazı üstünlüklerine rağmen uzun bir süre içinde, ekip biçen halk tımarlı sipahilerin çeşitli zulümleri ile karşı karşıya kalmıştır. Tımarlı sipahiler, yasal olan aşar vergisini almakla yetinmeyip, zamanlı zamansız köylere inmiş, evlerden parasız ürün toplamışlardır. Şinikçilik⁷⁶ adı altında her üründen birkaç kilo fazla tahıl almayı, çeşitli bahanelerle köylüyü angarya işlere koşturmayı, bu tür işlere yanaşmayanlara fiziksel ceza vermeyi, uzak olan pazar yerlerine ürün taşıtmayı, arkasına bazı idarecileri alıp yasal olmayan yollara başvurmayı huy edinmişlerdi. 18.yüzyılın ikinci yarısından

⁷³ Binatlı, a.g.m., s.309-310.

⁷⁴ a.g.m., s.312.

⁷⁵ Güneri Akalın, *Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı, Vergileme ve Gelişme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s.98.

⁷⁶ Şinik, Türk Dil Kurumu sözlüğünde tahıl için kullanılan, sekiz kiloluk ölçek olarak geçmekle birlikte “şinikleme” de tartmak, ölçmek olarak geçmektedir. Burada geçen “şinikçilik” tabiri de ölçücülük, tartıcılık olarak ifade edilebilir.

itibaren yaygınlaşan, vergilerin toptan satışı demek olan iltizam uygulamasıyla mültezim denen daha acımasız vergi toplayıcıları türemiş; köylü açısından tımarlı sipahi gitmiş, mültezim gelmiş pek bir farkı olmamıştır.⁷⁷ Devletin para konusunda sıkıntı yaşamaya başladığı dönemlerde tarım ürünlerinin fiyatları da fazlasıyla düşüşe geçince tımarlı sipahiler öşürü aynî olarak almaktan vazgeçip, köylüden nakit para istemeye başlamış ve bu durum olayın bütün toplumda yaygın hareketlere yol açmasına neden olmuştur.⁷⁸ Toprak düzenindeki bozulmalara paralel olarak iltizam usulünde başlayan bozulmalarla mültezimler bir an önce yaptıkları masrafları telafi etmek ve bunu yaparken mümkün olduğunca kâr etmek amacıyla köylüyü ezmeye başlamıştır. Devlet ise para sıkıntısına düştükçe iltizam haklarını çoğaltmış, bu durum Tanzimat dönemine kadar devam etmiştir.⁷⁹

Tanzimat'ta vergi ile ilgili düzenlemeler, aşarın ve bunun yanı sıra cizye ve ağnamın sistemli bir şekilde tahsili ile başlamaktadır. Devlet, Tanzimat'tan önce aşar vergisini, imparatorluğun çeşitli eyaletlerinde değişik nispet ve şekillerde almaktaydı. Tanzimat'tan sonra bu vergi, devlet namına ve devletçe görevlendirilmiş şahıslar tarafından toplanılmaya ve merkeziyetçi bir idare tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır.⁸⁰ Tanzimat Fermanı'nda iltizam sisteminin kaldıracağı açıkça ilan edilmesine rağmen daha ilk uygulamada başarısız olunmuştur. Zamanın hızına ayak uyduramayan ve modernleşmede oldukça geriden gelen merkezi bürokrasi, modern malîye örgütünün gereklerini yerine getirecek durumda değildi.⁸¹ Tanzimat ile beraber 1/10 oranında alınmaya başlanan aşar vergisi başlangıçta üretimi artırmaya yönelik gibi görünse de zamanla birtakım eşitsizliklerin, haksız rekabetin, mağdur bir halkın aynı zamanda da bütçe açıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde iltizam sistemi ile halk mültezimler tarafından gerekenden fazla bir şekilde vergi ödemek zorunda bırakılıyor; bu durum birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden oluyordu. Devlet 1/10 olan vergi oranını malî bunalımlar baş gösterdiği vakitlerde yüzde 15'e kadar çıkarıyor, bu bir bakıma küçük üretici üzerindeki vergi yükünü ağırlaştırırken,

⁷⁷ Necdet Sakaoğlu, "Mültezimlerin Aşar Toplama Yöntemleri", *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, C.5, S.25, Ocak-1986, s.5.

⁷⁸ İncelik, a.g.e., s.163.

⁷⁹ Sakaoğlu, a.g.m., s.5.

⁸⁰ Binatlı, a.g.m., s.313.

⁸¹ Ortaylı, a.g.e., s.214 - 216.

büyük toprak sahiplerini adeta kolluyordu. İltizam yöntemi Tanzimat döneminden sonra kaldırılarak “emanet” yöntemine geçilmiştir. Bu yöntemde “muhassıl” adı verilen memurlar aşar vergisini devlet adına toplamaya başlamıştır. Padişah tarafından ‘memur-ı müstakil’ olarak atanan muhassıllar, atandıkları kaza ve sancaklarda valilerin yetkilerini kısıtlamış ve böylece verginin tahsil edilmesi konusundaki yetki vali ve ayanın dışına çıkmıştır.⁸² Ancak emanet sisteminde vergi oranı 1/10 olsa da vergi tahsili yine düzenli bir şekilde işletilememiş, vergi olarak alınan ürünler değeri karşılığında satılamadığı için gelirler azalmaya başlamıştır. Sultan Abdülmecit döneminde bir yerleşim yerinin son beş senede ödediği aşar vergisinin ortalaması (tahmis-i aşar) alınarak, köylüye vergi tahakkuk ettirilmeye başlanmış, bir kısım yerleşim yerlerinde ise verginin taksitlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Tüm bu uygulamalar verginin daha karmaşık bir hal almasına ve reayanın bu vergi altında ezilmesine yol açmıştır. Tanzimat’ın ilk yıllarında aşar vergisi ülkenin genelinde sadece üç yıl emaneten idare olunabildi. Ondan sonra gerek emaneten ve gerek iltizam suretiyle idare olunmuştur.⁸³

Tanzimat’tan sonra aşarın toplanması ile ilgili usuller birkaç kere eleştirilmişse de ıslah çabaları her defasında başarısızlığa uğramış ve sonucu bir önceki usulden farklı olmamıştır. Aşarın devlet memurları vasıtasıyla toplanmasını öngören kanunnameler de istenilen sonucu vermemiştir. Daha sonraları Kırım Harbi sırasında ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek maksadıyla emanet usulü tatbik edilmiş ve merkezden kâğıt para (kaime-i nakdiye) ile ihale olunan aşar birinci derece mültezimler tarafından taşrada ikinci derece mültezimlere satılmıştır. Bu usulde hazine büyük zararlara uğramış, yoksul çiftçi bir misli daha soyulmuştur. 1864’te aşarın köylünün kendisine ihale edilmesi tecrübesine girilmişse de bir sonuç alınamamıştır.⁸⁴

1858 Arazi Kanunnamesi ile miri topraklarda yani 19. yüzyılda devletin sahip olduğu toprakların büyük bölümünde bir düzenleme yapılmak istenmiştir. Klasik Dönem’de miri toprağın çıplak mülkiyeti devletin olup, onu işleyene, bazı kısıtlı tasarruf hakları veren bu kanunname ile devir, tapu, rehin, intikal gibi hakları söz konusu olmuş ve bu değişiklikler ılımlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ancak aşar

⁸² Abdülatif Şener, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.8, S.2, 1990, s.53.

⁸³ Karakaş, a.g.e., s.58.

⁸⁴ Binatlı, a.g.m., s.314.

vergisi konusundaki uygulamalar ise vaatlere rağmen esaslı reforma konu olamamıştır. Özellikle yeni toprak rejiminde aşar oranının her yerde 1/10 olarak belirlenmesi, zengin tarım bölgelerinde toprağı kullananların gelirinin artmasına, bazı yerlerde ise eski haksızlıkların devam etmesine neden olmuştur. Birinci Meşrutiyet'ten sonra maliye nezaretinde kurulan "İslahat-ı Maliye Komisyonu"nın tavsiyesi üzerine, 1878'den sonra iltizam usulünün terki ve aşarın emaneten idaresi bir defa daha kararlaştırılmıştır. Bu zamana kadar iyi kötü idare edilen tahsilât, yeniden ihale usulüne çevrilmiştir. Aşarın toplumda yol açtığı olumsuzlukları önleyebilmek adına 1886 yılında Aşar Nizamnamesi yayımlanmış; verginin köy ve idare meclislerince ihale ve iltizam yoluyla tahsil edilmesine geçilmiştir. Aşar gelirleri ilçeler itibariyle taliplilerine ihale edilmeye başlamıştır. Bu nizamname üzerinde bazı değişiklikler yapılsa da aşar vergisinin kaldırıldığı yıla kadar devam etmiştir. Bu zamana kadar gelen süreçte birtakım kanun teklifleri ile çeşitli düzenlemeler yapılmış, büyük sorunun kaynağı olarak görülen mültezimler ve devlet arasında uzlaşma sağlanması konusunda adımlar atılmıştır. 1905 yılında çıkarılan bir nizamname ile ihale usulü muhafaza edilmekle beraber, aşarın emaneten idaresi kabul edilmiştir.⁸⁵ Bu sistemde tek kazançlı çıkan taraf mültezimler olmuş, ne devlet ne de üreten hiçbir kâr elde edememiştir. Devletin malî durumu için çok önemli olan tarımsal gelir kaynaklarındaki bu gerileme, borçlanmanın önünü açarak özellikle dış borçlanmadaki seviyeyi üst seviyeye çıkarmıştır.⁸⁶ Meclisin 7.12.1909 tarihli toplantısında, vergi ödeyenleri tahsildarların baskısından ve hazineyi zarardan kurtaracak bir nizamnamenin hazırlanmasına dair karar alınmıştır. Buna göre; 1905 seneli nizamnamede bazı değişiklikler yapılmış, bilhassa suiistimal ve baskıyı men edecek hükümler konulmuştur. Aşarın son yıllarda kaydettiği gelişme tetkik edilecek olursa, beş senelik ortalamalar alınmak suretiyle yapılacak mukayesede, vergi hâsılatında 1887-1891 ile 1907-1911 malî yılları arasında % 67 nispetinde bir çoğalma görülecektir. Devre içinde vergiye yapılan % 25 nispetindeki zam göz önünde tutulursa aşara tabii mahsulün yirmi senede % 35, yani yılda ortalama % 1,7 bir hızla arttığı anlaşılmaktadır.⁸⁷

⁸⁵ *Aşar Nizamnamesi*, Dersaadet 1321, s.2-28.

⁸⁶ Başdemir, 2015, s.70-71.

⁸⁷ Eldem, a.g.e., s.174.

Aşar, dolaysız vergi niteliğinde olup, devletin ekonomik kalkınma ve milli hâsıla içindeki payının en çok olduğu bilinen bir vergi türüdür. Devlet ekonomisindeki payı ne kadar yüksek olsa da; verginin tahsili sırasındaki uygulamalar, iptidai ve modern vergicilik anlayışından oldukça uzaktır. Osmanlı’da Tanzimat’tan önceki dönemlerde tımarlı sipahiler ile toplanan vergiler, merkezi idareyi hem masraftan kurtarıyor hem de toplanan bölgenin can ve mal güvenliğini sağlıyordu. Vergi tahsilinin aynî olarak yapıldığı bu dönemlerde, uygulanan bu sistem devletin ekonomik ve sosyal yapısına uygun bir görüntü çizmektedir. Zamanla tımar sisteminin önemini yitirmesiyle yerine mukataa, iltizam ve malikâne gibi sistemler aşar için bir dönüm noktası niteliğinde olmuştur. Tanzimat ile birlikte aşar üzerinde gerçekleşen en önemli değişiklik, oranın sabitlenmesi olmuş; Anadolu’da, Rumeli’de aşar 1/10’dan başlayan oranlar kimi zaman 5/10’e kadar yükselmiştir. Mültezimlerin keyfi uygulamalarıyla bu oranların yükseltildiği düşünülmüştür. Hatta dönemin şeyhülislamlarından Refik Efendi; “Yanlışlıkla böyle bir ziyan oldu” diye belirtmiştir.⁸⁸ İleride meydana gelebilecek vergi kayıpları düşünülmeyle, alınacak olan vergi adına uygun olarak 1/10 oranında sabitlenmiştir.⁸⁹

Aşar vergisi, ağır bir vergi olmamasına rağmen hazinenin artan ihtiyaçları doğrultusunda fazlalaşmış, özellikle de tahsil biçimi nedeniyle de ağır bir yük haline gelmiştir. Tanzimat’ın ilanı ile getirilen iltizam sistemi bu ağır yükü daha da artırmış, bu sistem denetim altına alınmak istense de pek başarılı olunamamıştır. Bu ortamda aşar, devlet hazinesinden ziyade mültezimler lehine gelişecektir. Bu kötü gidişatın önüne geçmek için çeşitli sistemler uygulansa da (emanet usulü gibi) beklenen gelişme sağlanamayacak, aşarın toplam miktarı da gittikçe düşmeye başlayacaktır. Uygulanan bu yeni sistemlerin başarılı olamaması ile eski sisteme yani iltizama dönüş yapılmış olsa da ortada sabit bir oranın olması, zaten hep var olan huzursuzlukları iyice artırmış ve mevcut malî adaletsizliklerin büyümesine yol açmıştır.⁹⁰ Devletin mahallinde topladığı aşar miktarı ile eline geçen aşar miktarı aynı olmamasının nedeni, aşar tarhındaki miktarların tahsilâta yansımamasıdır. Ürünlerin gerekli özen gösterilmeyerek tarlalarda çürütülmesi, nakledilirken meydana gelen kayıplar ve özellikle başa çıkılamayan

⁸⁸ Karakaş, a.g.e., s.34.

⁸⁹ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları Bilimsel Araştırmalar Dizisi-6, İstanbul, 1990, s.129.

⁹⁰ Palamut, a.g.m, s.70-71.

yolsuzluklar devletin bu vergiden istediği verimi almasına engel olmaktadır. Gerek emanet gerek iltizam usulünde görevli memurların yapmış oldukları yolsuzluklar, devletin önemle üzerinde durmasına rağmen varlığını sürdürmüştür.⁹¹

Kır ve kent vergi yüklerinin arasındaki farklılıklar, vergi yükünün daha çok kırsal kesimdeki halkın üzerinde yoğunluk kazanması, köylünün mültezim ile karşı karşıya gelmesi ve bu durumda köylünün yalnız kalan taraf olması üzerinde düşünülen ve eleştirilen konular arasında yer almaktadır.⁹² Köylü bu konuda mağdur olan taraf olmuş ve bu mağduriyetlerini dile getirmek için şikâyetlerde bulunmuştur. Zira köylü, büyük maddi zararlara uğratılmış; köyleri tahrip edilmekle kalmayıp, ziraat işlerinden de mahrum bırakılmış, aşar borcu olanlar kalan mallarının haczedilmesiyle büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Aşar vergisinin toplanmasıyla ilgili çeşitli değişiklikler yapılmış ancak bu yapılan değişikliklerden hiçbirisi istikrarlı ve kalıcı olmamıştır. Verginin uygulanması ve tahsili esnasında birçok haksızlık yapılmakla beraber, aşar vergisi halk üzerinde bir baskı unsuru haline gelmiştir. Kısacası aşarın iltizam yolu ile toplanmasını büsbütün bir işkenceye çeviren bir sürü neden vardı ancak; en önemlisi uygulama biçimiydi. Devlete verdikleri bedelin elli ya da altmış katını çıkarabilmek için mültezimler, insaflarına göre her şeyi –hem de devlete dayanarak- yapabilirlerdi. Eli kırbaçlı mültezim köye girdiği zaman bir hükümdar gibi karşılanmak ister, harman yerlerinden başlayarak köylünün kulübesine kadar musallat olurdu. Onun bu tutumuna köylü karşı gelemezdi, zira ona karşı gelmek devlete karşı gelmek olurdu.⁹³ Osmanlı vergi sisteminin yüzyıllar boyu temelini oluşturan aşar vergisi, devletin son dönemlerinde kaldırılma girişimleri ile karşı karşıya kalmış, ancak devlet gelirlerinin % 25'ine yakınına oluşturan bu vergiyi kaldırmayı hiçbir hükümet başaramamıştır. Aşarın köylü üzerindeki baskısı ve tarım kesiminde yarattığı sorunlarla beraber aşar yeni kurulacak olan Türk devletine tüm aksaklıkları ile birlikte devrolunmuştur.⁹⁴

⁹¹ Karakaş, a.g.e., s.49.

⁹² Coşar, a.g.m., s.25.

⁹³ Sakaoğlu, a.g.m., s.6.

⁹⁴ Kemal Turan, "Atatürk Dönemi Maliye Politikasında Tarımın Yeri", *Maliye Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)*, 1981, s.296.

Mültezim. Ressam Münif Fehim tarihe karışan mültezim tipini 1933'te Yedigün Mecmuası'nda yukarıdaki gibi betimlemiştir. Kaynak: Necdet Sakaoğlu, "Mültezimlerin Aşar Toplama Yöntemleri", Tarih ve Toplum, İletişim Yayınları, C.5, S.25, Ocak-1986, s.8.

1.3.2.1. Aşarın Toplanması Sırasında Yapılan Usulsüzlükler İle İlgili Şikâyetler

Osmanlı Devleti'nden önceki mevcut bir geleneğin devamı olarak görülen adaletnâmeler, birtakım haksızlıkların ve özellikle haksız vergilerin kaldırıldığını ilan eden hükümler çıkarır ve bu hükümler eyaletlerde otorite sahiplerine karşı herkesin görebileceği yerlere, büyük camilerin duvarlarına veya şehirlerin giriş kapısına taş-kitabe halinde asılırdı.⁹⁵ Devlet böylece her yerde huzuru ve güvenliği sağlamak, güçlünün zayıfı ezmesini önlemek ve adaletin yerleşmesini sağlamak için böyle bir resmi belge düzenleme ihtiyacı duymuştur. Adaletnâmeler, genel olarak reayanın yükümlü olduğu vergiler ve hizmetler ile ilgili olmuştur. Bundan dolayı adaletnâmelerde halkın karşı karşıya kaldığı baskı ve zulmü görmek mümkündür.

⁹⁵ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*", Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.95-99.

Çünkü adaletnâmeler var olan sorunların giderilmesi ve mağduriyetlerin ortadan kalkması için çıkarılmaktaydı.

1596 yılına ait bir adaletnâmede yer alan önemli şikâyetlerden biri şu şekildedir: Hububat öşrü mahsul üzerinden aynî olarak alınmayıp, harman yerinde fazladan bir ücret belirlenerek alınmıştır. Halktan öşür mahsulünün aynî olarak değil de para olarak alınması, kanunların eskiden beri çoğunlukla yasakladığı uygulamalardan biridir. 16. yüzyılın ortalarına doğru Diyarbakır vilayetinde böyle bir uygulama sonrasında yani fazladan nakdî olarak öşür alınması sonucu çoğu çiftçi toprağını terk edip kaçmıştır. Bazı yerlerde ise ürünü paraya çevirmek son derece zor bir iş olup, köylü için bu durum öşürü “kesime” bağlamaktır; yani öşür ürününün karşılığını belli bir miktarda nakdî olarak ödemeyi kabul etmektir. Bununla birlikte has toprakları iltizam ile alan amil ve voyvodalar da aşar tahsil ederken sipahiler ile aynı yolsuzluklara başvurmuşlardır. Ortak olan tımarlarda aşar yolsuzlukları köylü için daha vahim bir durumdaydı. Bir köyü ortaklaşa tasarruf eden üç tımarlı sipahinin verdiği misal dikkat çekicidir: *“Bu sipahiler aşar mahsulünü harman zamanında gelip almıyor ve köylü üzerinde bırakıyorlar, sonra biri gelip iki hisse benimdir diye alıyor, öteki gelip o da hissesini istiyor. Aynı zamanda aşarın para olarak karşılığını narhtan ziyade hesaplayarak fazlasıyla reayadan alıyorlar.”*⁹⁶

Bir başka şikâyet konusu ise, aşarı ölçmede kullanılan kalburdan köylü şikâyetçi olmuş; 1519 tarihli İmroz Kanunu’nda bu ölçü kaldırılarak ve ürünün kile (genellikle tahıl ölçmede kullanılan, yaklaşık 25 kg oylumunda bir ölçek) ile ölçülmesi emredilmiştir.⁹⁷ 1595 yılında II. Mehmet’in cülusunda gönderilen bir adaletnâmede artık normal bir hale gelen yolsuzluklardan bahsedilirken, bu yolsuzluklara bulaşan ve başına buyruk hareket eden görevliler cezaî yaptırımlarla adeta tehdit edilmiştir. Ayrıca bazı idarecilerin halkın yanında yer almayarak eşkıya ile beraber hareket ettikleri, bu hareketin özellikle aşar vergisi uygulamalarında yapılarak köylünün toprağını terk etmesine sebep olduğu adaletnâmede yer almaktadır.⁹⁸

⁹⁶ İnalçık, a.g.e., s.134-136.

⁹⁷ a.g.e., s.138.

⁹⁸ Selçuk İpek, *Anadolu Halk Türkülerinde Vergi İsyanı*, Ekin Yayınevi, Bursa 2010, s.64.

1748 yılında Nakşa adasındaki manastır rahiplerinin şikâyetleri sonucu yeni bir düzenleme yapılması emredilmiştir. Nedeni ise; rahiplerin ziraattan elde ettikleri ürünlerden öşür vergisi mukabili maktu vergilerini ödedikten sonra ‘vergi toplayıcılarının’ rahiplerden tekrar aynî olarak ürün talep etmeleridir. Bu nedenle, bu yanlış uygulamayı sona erdirmek adına merkezdeki defterlerin tetkiki sonucu, arazilerden öşür karşılığı maktu bir verginin alınması gerektiğinin tespiti ve gereğinin yapılması istenilmiştir.⁹⁹ Yine 1848 tarihli bir hükümde Harput eyaletine bağlı Malatya kazası ahalisinin vergilerinin, yapılan tetkikler neticesinde fazla alındığından bahsedilerek, halktan belirtilen oranların dışında fazla para ve zahire alınmaması istenmiştir. Bundan başka Aşayir-i Selase olarak adlandırılan Herdi, Zeyve ve Parçıkan nahiyelerinde de aynı durumla karşılaşmıştır.¹⁰⁰ Dobruca’da voyvodanın, Haseki Sultan’a ait öşür mahsulünü almayıp, reaya üzerine bırakıyor ve yerine yüksek fiyattan para istiyor (tereke rayici pazarda kile başına 20 akça iken 30 akça istiyor), padişah bu durumun soruşturulması ve kanuna aykırı işlemlerin önlenmesini emrediyor.¹⁰¹ 1854 senesinde hazineye yapılan müzayede sonrasında Sığla (İzmir) ve Saruhan (Manisa) sancaklarının aşar gelirleri iltizamının neredeyse hepsinin, bölgenin ileri gelenlerinden biri olan Mehmet Efendi’ye kalması üzerine ihaleye fesat ve hile karıştırıldığı ve hazinenin zarara uğratıldığı iddiaları gündeme gelmiştir. Bu iddialar dönemin Aydın valisi Hekim İsmail Paşa’ya bildirilmiş ancak; bu işin İstanbul’daki bazı memurlara dokunacağını söyleyen vali durumu yetkili makamlara bildirmeye cesaret edememiştir. Ancak iddialar hakkında yazılan yazılar üzerine açılan soruşturma sonrasında önceki yılda Menemen’de toplanan aşarlar ile ilgili mültezimlerin yolsuzluk yaptığı ve fazladan aşar topladıkları ortaya çıkmıştır.¹⁰² Başka bir şikâyet ise Eğirdir kazası kaymakamının karıştığı bir aşar yolsuzluğu olmuştur: Konya vilayetine 1900 senesinde gönderilen bir belgede kaza kaymakamı Agâh Bey, gerek aşar ihalesi gerek tahsilat konusunda

⁹⁹ Yasemin Demircan, “1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası’nda Yapılan Düzenlemeler ve Reayanın Durumu”, *Belleten*, TTK, C.73, S.268, Aralık 2009, s.679.

¹⁰⁰ Ahmet Aksın, “Tanzimat’ın Harput Eyaleti’nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler”, *Belleten*, TTK, C.62, S.235, 1998, s.856.

¹⁰¹ İnalçık, a.g.e., s.68.

¹⁰² Hilal Ortaç Gürpınarlı, “İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Aşar Yolsuzluğu, Kıtık ve İdarî Sonuçları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.17, S.1, Temmuz 2002, s.23-27.

gösterdiği suiistimal ve fakir halka uyguladığı baskı ve zulümden dolayı kaza halkından Mehmed isimli bir şahıs tarafından şikâyet edilmiştir.¹⁰³

Aşarın toplanması konusunda mevcut olan şikâyetler yukarıda birkaç örnek ile sınırlı tutulsa da, aşarın ve diğer vergilerin toplanması konusunda devletin koyduğu yasaklar, düzenlemeler aslında bu konuda sıklıkla usulsüzlüğün, haksızlığın yapıldığını göstermektedir. Öyle ki devletin var olan kanunlarına ek olarak ‘yerel keyfiliğin’ önüne geçmek, haksız uygulamaları ortadan kaldırmak için adaletnâme gibi resmî hükümler koyması bunun bir delili olarak gösterilebilir. Adaletnâmelerde özellikle vergi konusunda fazlaca şikâyetin olması, aslında devletin malî idare konusunda etkili olmadığı anlamına gelmektedir. Merkezî idarenin yetkin kalamadığı zamanlarda, yerel malî idareciler ipleri elinde tutarak reaya üzerinde hâkim konuma gelmekten geri durmamış ve telafisi olmayan ekonomik ve toplumsal hareketlenmelere yol açmışlardır. Bununla beraber, Osmanlı merkez idaresi yapılan şikâyetler karşısında özellikle reayaya zulüm edilmemesi hususunda duyarlı davranmıştır. Bu husus ‘re’aya tayifesine asla ol-vechile zulm ü hayf itmeyüp rencide itmeyeler’, ‘herkesin kudretine göre vergi vermesi’, ‘hidematta kemal-i adalet ve hüsn-i istikamet üzre’ olunması gibi bir çeşit anahtar/şifre kelimelerle ifade olunmaktaydı ki bu, Osmanlı adil yönetim anlayışının da bir gereği idi.¹⁰⁴

¹⁰³ Asker, Yıldız, a.g.m., S.189.

¹⁰⁴ Mustafa Budak, “Balkanlarda Osmanlı Hoşgörüsü mü, Osmanlı Adaleti mi?”, *Avrasya Etüdleri (Balkanlar Özel Sayısı)*, TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı), Yıl: 22, S.50, Ankara 2016/2, s.272.

BÖLÜM 2: AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASINA GİDEN SÜREÇTE SOSYO – EKONOMİK DURUM VE TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (17 Şubat – 4 Mart 1923)

Osmanlı döneminden 20. yüzyıl Türkiye'sine devredilen mirasın temel özelliklerinden biri tarıma dayalı ve dış ticarete açılmış yapıların var olmasıdır ki bu özellik o devirdeki azgelişmiş ülkelerin pek çoğunda görülmüştür. Bununla beraber güçlü merkezî devlet, siyasal bağımsızlığın kaybedilmemiş olması ve hem kırsalda hem de kentlerde küçük üreticilerin ağır bastığı yapıların bulunması Osmanlı toplumunu ve ekonomisini dönemin pek çok azgelişmiş ülkesinden ayırarak Osmanlı mirasının özgül boyutlarını oluşturmaktaydı. Bu nedenledir ki II. Meşrutiyet ile devlet anlayışına yeni bir boyut kazandırılmak istenmiştir. Çünkü devletin, gelirlerini arttırma kaygısıyla iktisadî yaşama müdahale etmesi uzun vadede ülke ekonomisinde çeşitli sıkıntılar çıkarmış; aşar, ağnam gibi vergiler üreticiyi yıldırıldığı için ülkede giderek artan bir yoksullaşma meydana gelmiştir. İkinci Meşrutiyet ile birlikte, benimsenmeye başlayan 'iktisadî' görüş ile birlikte artık devlet, gelirini arttırmak amacı ile iktisadî hayata karışmayacaktı. Devletin temel görevi iktisadî yapıyı güçlendirmek ve halkın kolayca vergi ödeyebilmesini sağlayarak devlete dolaylı yoldan gelir kazandırmak olmalıdır.¹⁰⁵

1914 sonrasında Osmanlı ekonomisi hızla içine kapanarak kendine yeterlilik, korumacılık, sanayileşme ve nihayet millî iktisat gibi ilkeleri benimsemeye başladı. Bu keskin dönüşün temel nedeni ise, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni koşullardır. Savaş nedeniyle dış ticaretin tümüyle durmasının, Osmanlı ekonomisinin aniden kendi kendine yeterlilik mücadelesi içine girmesinde payı olmuştur.¹⁰⁶ Birinci Dünya Savaşı ile birlikte artık Osmanlı iktisat yazınında da “millî” iktisatçıların görüşleri benimsenmiş, savaşın olağanüstü ortamı fırsat bilinerek “millî iktisat” politikası uygulamaya konulmuştur. Bu doğrultuda devlet iktisadî yaşama doğrudan katılmış, devletçilik ya da ittihatçıların deyimiyle “devlet iktisadiyatı” “milli iktisadın” temel yörüngesini oluşturmuştur.¹⁰⁷ Bununla birlikte bu dönemde savaş finansmanının bir yolu vergilerin artırılmasıydı dolayısıyla savaşın başlaması ile beraber, tüketiciler ve işletmelerden alınan doğrudan ve dolaylı vergiler artırıldı; ancak bütün

¹⁰⁵ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, İstanbul 1982, s.18.

¹⁰⁶ Pamuk, a.g.e., s.158-171.

¹⁰⁷ Toprak, a.g.e., s.20.

çabalara rağmen, vergi gelirleri artmadı. Gelirlerdeki azalışın önemli bir nedeni, savaşın patlamasının ardından tarım ve sanayi üretiminin ciddi bir biçimde düşmesidir. 1915'ten sonra enflasyonun ivme kazanmasıyla vergi gelirleri fiyat artışlarının çok gerisinde kaldı. Özellikle üretimin ve gelirlerin düşmesiyle birlikte, gerek şehirlerde gerekse kırsal kesimde vergiden kaçınma eğilimi güçlendi, buna karşılık devletin vergi toplama kapasitesi ya da gücü azaldı.¹⁰⁸ Osmanlı Devleti, belini büken kapitülasyonlardan kurtularak malî ve iktisadî bağımsızlığını geri almak amacıyla Birinci Dünya Savaşı'nda ilk büyük adımını atmış ve İttihat ve Terakki yönetimi geçici bir yasa ile kapitülasyonları kaldırdığını ilan ederek yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son vermiştir. Bundan sonra ise Türk- Müslüman işletmelerin özendirilmesi yoluna gidilmiştir. Ancak tüm çabalara rağmen Cumhuriyet'in devraldığı ekonomik mirasta, Osmanlının yüzyıllardır süren geri kalmışlığının sonuçları ve savaşın getirdiği yıkımlardan geriye kalanlar etkin durumdaydı. Osmanlı'dan yeni devlete kalacak olan iktisadî kapasite ve potansiyel geri, yoksul ve güçsüzdü. İktisaden işgal altında olan devlet, savaştan da mağlup çıkınca işgalci emperyalist güçlerin topraklarını ele geçirmesi ile karşı karşıya kalmıştır. 1919 Mayıs'ında içinde bulunulan bu kötü durumdan halkın azim ve kararlılığı ile çıkma kararını alan Mustafa Kemal Paşa, "Bugünkü mücadelemizin amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın bütünlüğü ise ancak malî bağımsızlıkla mümkündür..." diyerek asıl bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olduğunu kastederek yeni kurulacak olan devletin iktisadî politika yolunu çizmiştir.¹⁰⁹

2.1. MECLİSTE AŞAR GÖRÜŞMELERİ

Ankara'da yeni bir hükümetin kurulması ile devletin gelir işleri Maliye Vekâleti'nce yürütölmeye başlamış; İstanbul Hükümeti döneminde tahsil edilen devlet gelirleri de Maliye Vekâleti tarafından kayıt altına alınmıştır. Vekâlet, bütçe kanunu olmadan vergi toplanmasının ve buna bağılı olarak harcama yapılmasının ekonomik ve yasal yönden ortaya çıkacak sıkıntılarını bertaraf etmek için 1920'de Avans Kanunu'nu çıkardı. Mecliste yapılan görüşmelerde Ankara Hükümetinin gelir kalemlerinin iyi bir şekilde tespit edilmesi ve savaş harcamalarının sağlam gelirlere bağlanması zorunluluğı gündeme gelmiştir. Doğal olarak vergi gelirleri de devlet gelir kaynakları içinde önemli

¹⁰⁸ Pamuk, a.g.e., s.158-171.

¹⁰⁹ Zübeyde Yalın Öktem, *Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010, s.203.

bir yere sahipti ve özellikle aşar vergisi, vergiler içinde toplam geliri fazla olan bir vergi olması hasebiyle önem teşkil etmekteydi. Aşarın bakaya¹¹⁰ kalmaksızın tamamının tahsil edilebilmesi ise son derece önemli görülüyordu.¹¹¹ Sıklıkla gündeme gelen aşar konusu hakkındaki eleştiriler Maliye Vekili Ferit Bey'in şu sözleri ile karşılık bulmuştur.¹¹²

“Efendim, aşar meselesinin ziraata pek büyük bir taallûku(ilgi, alaka) vardır ve aşar, itiraf etmek lazımdır ki, memleketimizde en ziyade halkın üzerine tahmil edilmiş bir yüküdür. Bunun muhtacı tâdil (değişikliğe muhtaç) olduğunu, refikimle beraber, bendeniz de itiraf ediyorum. Fakat bu gibi vergilerin zaman-ı tadili şu bulunduğumuz sıra değildir. ... Hâlbuki biz bugün vergilerimiz üzerinde böyle esaslı tadilât yapmamaya karar verdik. Çünkü bugünkü ihtiyacı maliyemiz bunlarla oynamaya katıyen müsait değildir. Binaenaleyh aşarın gerek tespit suretine, gerek tahmin suretine tebdiline veyahut arazi vergisine kalbi, bunlar gayet azim ve derin mesaili malîyedir ki bunlarla inşallah karşımızda bulunan düşmanla kozumuzu paylaştıktan sonra uğraşacağız ...”

Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde, Ankara'da hükümet ek gelir kaynakları ararken, aşar konusundaki şikâyetler mecliste çoğu zaman gündeme gelmiştir. Özellikle aşarın kaç taksitle toplanacağı, düşman işgali altındaki yerlerden aşarın tahsil edilmesi gibi konularda birçok düzenleme yapılmıştır. Aşar konusunda gelen şikâyet ve eleştiriler karşısında, vergiler üzerinde köklü düzenlemeler yapıldığı ancak o anki malî durumun bunlarla uğraşmaya uygun olmadığı maliye vekili tarafından beyan edilmiştir. Savaş yıllarında para basma, borçlanma gibi araçlardan mahrum olan veya bu araçları kullanmaktan kaçınan hükümet için en acil şey il olarak ordunun finanse edilmesi idi. Vergiler ve bu vergilerin önemli bir bölümünü oluşturan aşar, çok önemli bir kaynaktı. Bu nedenle aşar konusunda köklü bir düzenlemeye gitmek, hem malî hem de siyasî açıdan mümkün görünmüyordu. Bundan dolayı savaş sırasında şikâyetlerle ilgili bir şeyler yapılamamış; savaştan sonra ise aşar konusunun gündeme gelmesi ve biriken şikâyetlerin de etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde çözülmesi gereken siyasî ve iktisadî

¹¹⁰ Bakaya, ait olduğu yıl içinde toplanamayıp ertesi yıla kalan vergiler için kullanılan bir tabirdir.

¹¹¹ Rıdvan Akın, “TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.2, Yıl:1/2002, s.3.

¹¹² Maliye Vekili Ferit Bey (Çorum), 7.8.1920, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (Bundan sonra TBMM ZC olarak geçecektir)*, Dönem:1, Cilt:3, Birleşim:44, s.124.

birçok konu mevcutken, aşar konusu çözülmesi gereken en önemli malî konulardan birini oluşturmaktaydı.¹¹³

İzmir’de toplanan iktisat kongresinde alınan kararlardan sonra da aşarın kaldırılması konusundaki tartışmalar vergi konusu üzerinden mecliste uzun süre devam etmiştir. Hükümetin temel ilkeleri arasında, vergi oranı, vergi tahsili ve bundan kaynaklanan problemlerin halledilmesi gibi konular görüşülmüş, bütçeyi çok zorlamadan ilgili bir kanun teklifi verilmesi gündeme gelmiştir. Meclis çatısı altında yapılan müzakereler, genellikle aşarın kaldırılması yönünde olmuş ancak Trabzon milletvekili Ahmet Muhtar Bey, yapılan görüşmelerin yeterli olmağını ve bununla beraber aşarın kaldırılması yerine düzenlenmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:¹¹⁴

“Arkadaşlar bu kanunun birinci maddesi ile aşarı ilga ediyoruz. Yani memleket varidatının üçte birini hazf ediyoruz (ortadan kaldırıyoruz). Şimdi memlekette bunun tesiri ne olacak? Cümlemiz müttefikiz ki aşar öteden beri memleketimizin en büyük sınıfını, yani zürra kısmının üzerinde ağır bir yükür, bir nevi beladır. Birçok senelerden beri devam eden bu belayı ve yükü tahfif etmek ve belki üzerinden kaldırmak lazım gelir. Lakin diğer taraftan memleketimiz iktisadî, hatta malî bir buhran geçiriyor. Yani memleket büyük mesaibi harbiyeden yeni çıkmıştır. Kendisine memleketi idare ve imar etmek için para lazımdır ve bunun için memleketin varidatına birden bire dokunmak, memleketi idare için lazım olan parayı da hazfetmek demek olduğu için bunu söylemek de müşkül bir meseledir. Gerek mükellefine gerekse hükümete tesirini arayacağız... Varidatı devlette bir tenezzül olacaktır. Hâlbuki karşımızda memleketin ihtiyacı her gün tezayüt etmektedir. Devlet bütçesini birden bire değiştirmemelidir. Tedrici ıslahata tabi olmalıdır. Müttefikiz ki bu aşar bir beliyedir. Mükellefinin üzerinden bu beliyeyi kaldırmalıdır. Aşarı ilga ettik. Fakat kırk milyon lirayı da ilga ettik. Ben diyorum ki; bu aşarın bu sene bir nispeti mütedileye (ılımlı bir orana) indirelim. O nispeti mutedile ne olabilir? Eğer bende rey olsaydı şu veçhile yapardım: Madde1: 1341 senesi bidayetinden itibaren aşar vergisi yerine hâsılatı araziyeden devlet yüzde on alacaktır.”

Ahmet Muhtar Bey aşarın bir anda kaldırılmasının devlet bütçesine zarar vereceğini, imkân varsa vergi indiriminde bulunulmasının daha iyi olacağı kanaatindedir. Ancak konuşmaları meclis sıralarında çok fazla ilgi görmemiş, çoğu vekil tarafından eleştirel bir tavır ortaya konulmuştur. Mecliste egemen görüş ise aşarın

¹¹³ Coşar, a.g.m, s.22.

¹¹⁴ TBMM ZC, D.II, C.14, 15.2.1925, s.8-9.

kaldırılması doğrultusunda olmuştur. Başvekil Ali Fethi Bey'in, mebus Ahmet Muhtar Bey'in sözlerinden sonra yapmış olduğu konuşmada şunlar dile getirilmiştir:

“...bunun tesiri gayet iyi olacaktır ve gayet nafi (kazançlı) ve hayırlı olacaktır... Zannediyorlar ki memleketimizde hakikaten muhtaç olduğumuz ümran ve maarif vesaire masrafını temin edecek olan menbai varidatın en büyük bir kısmı aşar varidatından ibarettir. Şimdiye kadar böyle idi. Fakat bu aşar varidatının şimdiye kadar memlekete temin ettiği ümran nedir? Hiçbir ümran hâsıl olamamıştır. Maalesef harabı hâsıl olmuştur. Köylülerimiz zengin olamamıştır. Ziraat ilerleyememiştir. Bir memleketin köylüsü zengin olmazsa, ziraat ilerleyemezse o memlekette başka türlü ümran tasavvur etmek mümkün müdür? Mümkün değildir. Mümkün olmamıştır ve olmayacaktır. Binaenaleyh ümrana vasıta olmak için bir derecede köylüyü zengin etmek lazım gelir. Hâlbuki mevcut olan aşar vergisi dolayısıyla, köylü şimdiye kadar kut-ı lâyemut derecesinde geçiniyordu... Efendiler! Bu vergiyi kaldırdığımız takdirde köylü zengin olacak, köylü zengin olunca memleketin en mühim menabii varidatı zengin olacaktır. Bu zenginlik sayesinde memleketimizde nihayetsiz ümran ve refah husul bulacaktır. Bu itibarla bunun tesiri ziraat ve iktisat nokta-i nazarından gayet azim olacaktır...”¹¹⁵

Meclis başkanının bu sözleri iyimser bir yaklaşım ile tartışmalara noktayı koymuş, maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Aşar vergisinin kaldırılmasını öngören kanun teklifi görüşülürken, aşarın niteliği, toplanma biçimi ve olumsuz sonuçları ile ilgilenilmiş; vergi konusundaki kötü izlenimler ve tarım kesiminin yoksulluğu ve geri kalmışlığı, tarımın nasıl vergilendirilmesi gerektiği konusunun ihmal edilmesine yol açmıştır. Aşarı kaldırmak yerine arazi hâsılatından % 10 alınmasını öneren Ahmet Muhtar Bey'in teklifi hafife alınmıştır. Sonuç olarak aşar vergisi böyle bir ortamda kaldırılmış; ilgasını içeren birinci madde kabul edildikten sonra eleştiriler aşara tabi alanlarda mahsulden vergi alınması ve arazi vergisine sekiz kat zam yapılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Her milletvekili kendi seçim bölgesinde yetişen ürünlerden alınacak aşarın düşürülmesine veya muaf tutulmasına çalışıyordu.¹¹⁶ Aşarın ilgasından dolayı meclisin çoğunluğunda da memnuniyet havası oluşmuş, bununla ilgili teşekkürnâmeler oluşturulmuştur. Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey meclise, aşarın ilgasından dolayı

¹¹⁵ TBMM ZC, D.II, C.14, 15.2.1925, s.11.

¹¹⁶ Coşar, a.g.m., s.24.

Eski nahiyesi ahalisi tarafından gönderilen bir teşekkürname ile iki adet buğday başağını takdim etmiştir.¹¹⁷

2.2. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (17 ŞUBAT - 4 MART 1923)

Kurulan yeni hükümetin malî alanda çözmesi gereken sorunlar vardı. Bunlar arasında malî idarededeki sorunlar ve verginin tahsilinde gösterilen başarısızlık. 1923 yılında Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen borçlar sonrasında ülkede kalkınmayı sağlayacak sektör olarak tarım seçilmiş ve tarımsal üretimin artırılmasını amaçlayan politikalar izlenmiştir.¹¹⁸ Yeni Türkiye Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa, milletin mukadderatını belirlemek için bir taraftan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri devam ederken, bir taraftan da yeni Türkiye'nin dayanacağı temelleri belirliyordu. Mustafa Kemal Paşa bir milletin makûs talihini yenmek için iktisadî, sosyal, kültürel vb. alanlarda bazı büyük adımlar atması gerektiğini her defasında vurgulamıştır. Bu doğrultuda İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanması uygun görülmüş ve burada yeni Türkiye için başlangıç noktası sayılabilecek kararlar alınmıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu kongrenin ana felsefesi; Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin süngüyle değil iktisadiyat ile kurulacak olmasıdır.¹¹⁹ Devletin bu dönemde önemli iki görevi vardır. Birincisi millî tüccar ve sanayicileri oluşturmak, ikincisi ise bunların gelişimi için gerekli alt yapı ve üst yapıyı kurabilmektir. Osmanlı Devleti'nde yok denecek kadar az durumda olan bir sanayi, zayıf ticaret ve gelişmemiş bir tarım ekonomisi devralan genç Cumhuriyet'in dış dinamiğin etkisi de düşünüldüğünde işinin oldukça güç olduğu açıktır. Kongrede alınan ekonomi kararları, tarımda verimliliğin artırılarak çalışan nüfusun gittikçe artan bir oranını ticaret ve sanayi kesimlerine kaydırmak ve tarımdan elde edilen kârın tarım dışı sektörlerdeki yatırımlara yönelmesini sağlamaktır. Zaten içinde bulunulan ekonomik koşullar başka bir seçenek de sunamazdı. Dolayısıyla bu amaçları gerçekleştirebilmek

¹¹⁷ TBMM ZC, D.II, C.19, 26.10.1925, s.3.

¹¹⁸ Zeki Doğan, Seçkin Arslan ve Ayberk Nuri Berkman, "Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.8, S.1, Ocak-2015, s.33.

¹¹⁹ Kenan Kırkpınar, "Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1 (2), 1992, s.105.

için tarım kesimlerinin sorunlarını çözüme kavuşturmak ele alınacak ilk konulardan biridir.¹²⁰

1923 yılının Şubat ve Mart aylarında İzmir’de 1135 üyenin katıldığı bir İktisat Kongresi toplandı. Kongreye başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı liderler, meclis üyeleri, bazı büyük toprak sahibi zengin çiftçiler, işadamları, esnafın önde gelenleri ve işçiler katıldı. Kongrenin toplanmasındaki amaç; uygulamaya koyulacak iktisat politikası önlemleri hakkında hükümet ile toprak sahipleri, tacirler ve az sayıda da olsa sanayiciler arasında bir uzlaşma sağlamaktı.¹²¹ Böylesi bir dönemde ekonomik sorunların düzenlenmesi için kararlar alan Türkiye İktisat Kongresi’nde, Mustafa Kemal Atatürk’ün kongrenin açılış konuşmasındaki fikirleri dikkate çekicidir. Çünkü Türkiye için amaç; savaştan yorgun çıkan halka, ekonomik yön vermek ve harap olan yurdu kalkındırmak ve mamur etmektir.¹²² Mustafa Kemal Paşa kongrenin açılış konuşmasında devraldığı ülkenin durumu ve yeni kurulacak olan devletin bağımsızlık ilkelerine şu şekilde vurgu yapmıştır:¹²³

“Bir devlet ki kendi uyruğundaki halka koyduğu vergiyi yabancılara uygulayamaz; bir devlet ki kendi gümrük resimleri ve her türlü vergi işlemlerini düzenleme hakkından alıkonulur; bir devlet ki kendi kanunlarına göre yargı hakkını yabancılara uygulayabilmekten yoksundur; o devlete bağımsız denilemez. Gerçekten de Türk tarihi incelenecek olursa, gerileme ve yıkılma nedenlerinin ekonomik problemlerden başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır. Ulusal egemenlik, ekonomik egemenlikle pekiştirilmelidir. Bu kadar büyük amaçlara, bu kadar kutsal ve ulu hedeflere kâğıtlar üzerinde yazılı genel kurallarla, istek ve hırslara dayanan buyruklarla varılmaz. Bunların bütün olarak gerçekleşmesini sağlamak için, tek kuvvet, en kuvvetli temel: Ekonomik güçtür.”

Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere, yarı sömürge ekonomiden, ulusal bir ekonomiye geçişin sağlanması hedefler arasındadır. Kongrede iktisadî koşullar çerçevesinde:

¹²⁰ Süleyman Yaşar, “Türk Maliyesinde Devrim... Aşar’ın Kaldırılması”, *Maliye Dergisi*, Özel Sayı, 1981, s.254.

¹²¹ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.175.

¹²² Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.12

¹²³ Erdinç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)*, İmaj Yayınevi, Ankara 2009, s.44-45.

- Çalışma özgürlüğünün kabul edilmesi,
- Tekelleşmeye izin verilmemesi,
- Rejinin (tütün tekeli) kaldırılarak tütün ekim ve ticaretinin serbest bırakılması,
- Aşar vergisinin kaldırılması (Bu öneriyi işçi ve çiftçi grupları oybirliği ile kabul etmişler, sanayi ve ticaret grupları ise aşarda uygulanan yöntem yerine daha adil bir yöntem bulunmasını istemişlerdir),
- Ekonomik gelişmeye katkı sağlayacaksa yabancı sermayeye karşı çıkılmaması,
- Genellikle yerli üretimin teşvik edilmesi gibi kararlar alınmıştır.¹²⁴

Kongrede alınan bu tavsiye niteliğindeki kararlar, ileride izlenecek olan iktisadî politikalara yön vererek, bir noktada özellikle yeni devletin izleyeceği tarım politikasının çerçevesini de oluşturmuştur. Kongre, Milli Mücadele yıllarında Ankara ile sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir'in Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin siyasî iktidar ile kaynaşmalarında önemli bir ilk adım olma özelliği de taşımıştır.¹²⁵ Ayrıca kongrede 'Ekonomik And' yani 'Misak-ı İktisadî' adı verilen genel nitelikte, ekonomik hedef ve ilkelerden uzak bir metin de kabul edilmiştir. On iki maddeden oluşan metinde daha çok Türkiye halkının kanı ve canı pahasına elde ettiği ulusal egemenliği korumak için hiçbir özveriden kaçınmayacağı belirtilmeye çalışılmış; iktisada ilişkin maddeler azınlıkta kalmıştı. Üretimin artırılması, ormanların çoğaltılması, madenlerin ulusal üretim için işletilmesi, yabancı sermaye aleyhinde bulunulmaması gibi birkaç iktisadî içerikli madde metin içerisine serpiştirilmişti.¹²⁶

Türkiye İktisat Kongresi'nin bizi ilgilendiren tarafı aşar vergisi için alınan kararlar olmuştur. Çiftçiler Derneğini temsilen murahhas üyelere (delegelerden) Ankara'dan Yunus Nadi, İzmir'den Salih Zeki, Aydın'dan Kazım Nuri ve İstanbul'dan Sabur Sami ve Sezai Bey'lerden meydana gelmiştir. Kongrede aşar ile ilgili olarak "Aşar Meselesi" başlığı altında şu maddeler yer almıştır:¹²⁷

¹²⁴ İnan, a.g.e, s.21-54.

¹²⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988, s.34.

¹²⁶ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 2.Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s.257-258.

¹²⁷ İnan, a.g.e, s.24.

Madde 1- Aşarın lağvı (Çiftçi ve işçi grupları, müttefikan kabul / sanayi ve ticaret grupları bugünkü aşar usulünün lağvıyla yerine adil bir usulün ikamesini teklif)

Madde 2- Türkiye’de yaşayan bütün efrada şamil olmak üzere bütçede tevâzün (denklik) temin maksadıyla herhangi bir nâm (isim) ve hangi bir usul ile olursa olsun, mutedil bir vergi ihdas edilmesi. (Aşarın tamamen ilgası veya şeklinin tadili yüzünden devlet bütçesinde tahaddüs edecek (ortaya çıkacak) tevazün noktası hakkında bir sureti tesviye (hal çâresi) ittihaz (edinme) ve iraesî (tayin etme) ciheti müttefikan kabul / sanayi ve ticaret grupları bu bâbda verecekleri layihalarda gösterecekleri yeni ve mutedil bir aşar usulünün ikamesini teklif / işçiler ale-l-ıtlak (genel olarak) aşar yerine bir verginin şeklini bir layihaya raptedeceklerini beyan / çiftçi grubu ise maddenin aynen kabulünde ısrar etmişlerdir.)

Sonuç olarak, aşar vergisinin kaldırılmasına yönelik ilk öneri, İzmir İktisat Kongresi’nde çiftçi grubu tarafından yapılmış; aşarın kaldırılarak, Türkiye’de yaşayan tüm halka taksim edilecek bir verginin konulması istenmiştir. Amele grupları hazırlanan tasarıyı desteklerken, ticaret ve sanayi grupları aşarın kaldırılarak yerine daha uygun bir vergileme usulünün konulmasını teklif etmişlerdir. Kongrede ilk önce aşarın kaldırılması konusunda isteksiz olan ticaret ve sanayi grupları sonradan aşarın kaldırılmasını desteklemiş; ancak yerine getirilecek verginin ülkenin tamamını kapsamasını teklif etmişlerdir. Genel olarak kongrede aşarın kötü bir usulle toplandığı, çeşitli problemlerin var olduğu konusunda bütün çiftçi grupları ile bazı kesimler ittifak halindeydi.¹²⁸

¹²⁸ Coşar, 1996a, s.22.

BÖLÜM 3: AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASI VE SONRASINDA OLUŞAN SOSYO-EKONOMİK DURUMUN KÖYLÜ ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

3.1. AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASI (17 ŞUBAT 1925)

17 Ağustos 1920 tarih ve 12 numaralı “*Aşarın Teslise Raptı Hakkında Kanun*” ile aşar tahsilâtı için teslis (üçleme) yöntemi getirilmiştir. Aynî ve nakdî olarak ihale edilecek aşar için 1913-1914 ve 1919 yılları ihale bedellerinin ölçü alınması hükmüne bağlanmıştır. Teslis işleminin 1920 yılı aşarına uygulanacağı belirtilmişse de, 1925 yılına kadar devam ettiği görülmektedir.¹²⁹ Aşar ile ilgili yapılmış olan ilk öneriler Halk Fırkasının kuruluş aşamasında hazırlamış oldukları ilk programlarında (Dokuz Umde¹³⁰) yer almaktadır. Bu programda aşar vergisinin kaldırılmasından ziyade, yeniden düzenlenmesi üzerinde durulmuştur. Birinci umdenin ikinci fıkrasında hukuki, kurumsal, her türlü idari ayrıntıda, eğitimde, ekonomide temel alınacak ilkenin “hâkimiyet-i milliye” olduğu ifade edilmekle birlikte emniyet ve asayişten sonra aşarda yapılmak istenen düzenlemeye ilk sırada yer verilmiştir. Beşinci umdenin ilk fıkrasında, aşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetlerine sebep olan konuların yeniden düzenlenmesi ve tarıma ilişkin alınacak önlemler ele alınmıştır.¹³¹ 5 Eylül 1923 tarihli Fethi Okyar başkanlığında toplanan İcra Vekilleri Heyeti’nin programında, aşar vergisinin %12,5’tan %10’a indirilmesi konusu yer almıştır. Ayrıca programda aşar vergisinin toplanma usulünü düzeltmenin ve tarımın gelişmesine uygun bir hale dönüştürmenin hükümetin temel ilkelerinden biri olduğu, ancak bunun bütçeyi sıkıntıya düşürmeden etraflıca araştırılıp ondan sonra meclise bir kanun teklifi olarak gönderileceği ifade ediliyordu. Aşarın köylü üzerindeki ağır yükünün, çalışma şevkini kırdığı bu nedenle konuya hem adalet hem de üretim artışını sağlayacak bir teşvik unsuru olarak bakıldığına da yer verilmiştir.¹³²

¹²⁹ TBMM ZC, Devre:1, Cilt:3, 17.08.1920, s.123-134.

¹³⁰ Dokuz Umde veya Dokuz İlke; Atatürk’ün manevi ilkeleri olarak kabul edilen ve Türkiye Cumhuriyeti’nin temel esaslarını oluşturan Atatürk İlkelerinin temelidir. Bu ilkeler Atatürk tarafından Lozan Antlaşması’nın (1923) imzalanmasından kısa bir süre sonra 9 Eylül 1923’te açıklanmıştır. İki gün sonra 11 Eylül 1923’te kurulacak olan Halk Fırkası’nın parti programını oluşturacak olan ilkelere.

¹³¹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.367.

¹³² TBMM ZC, D.II, C.I, İ.14, 05.09.1923, s.420.

17 Ekim 1923'te “*Aşar Vergisinin İlgasıyla Arazi Vergisinin Tatbiki Hakkındaki Teklifi Kanunîsi (2/197)*” adı altında aşarın kaldırılmasına yönelik Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey tarafından Layiha Encümenine yapılan teklif ise Kavanin ve Muvazene-i Malîye Encümenlerine gönderilmiş fakat görüşülmeyerek askıya alınmıştır.¹³³ Diyarbakır mebusu Zülfi Bey tarafından teklif edilen kanun İstanbul, İzmir gazetelerinde ve özellikle Ankara'nın yarı resmi gazetelerinde aşar müjdesi şeklinde yerini almıştır. Dönem gazetelerinden biri olan *Türk Sesi* gazetesinde de bu girişim ile ilgili şu sözlere yer vermiştir: “*Anadolu mebuslarından doğan sevgili fikirler, hem lehimizedir. Mesela aşarın nısfı veya bir kısmı köy mekteplerine, köy yollarına sarfı, bu noktaların serien tetkiki kaziyeleridir. Çiftçiyi, rençperi düşünen hükümet, çiftçinin baş tacıdır*” diyerek köylünün isteklerini bildiği gibi, memleketin genel durumu hakkında da bizi fikir sahibi yapmaktadır.”¹³⁴

İsmet İnönü Hükümeti, 20 Ekim 1924'te “*Aşarın İlgası ile Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Başvekâletten Mevrut Layihai Kanuniye (1/505)*” başlıklı aşar vergisinin kaldırılmasını öngören bir teklif sunmuş ve bu teklif meclis başkanlığınca Kavanin ve Muvazene-i Malîye Encümenlerine havale edilmiştir.¹³⁵ Ardından gelen hükümet değişikliği sonrasında kurulan İkinci Fethi Okyar Hükümeti, 27 Kasım 1924 tarihli programını açıklamış ve mecliste şu şekilde müzakere edilmiştir: “*Siyaseti Maliyede tasarrufa riayet esas mesleğimizdir. Tarzı idare ve usul cibayetlerindeki nevakızdan dolayı mükellefiyeti izaç ve hazinei milleti izrar etmekte olan vergilerimizi tadil ve tarzı istifalarını ıslah esaslarını takip edeceğiz. Aşarın ilgasına doğru atılmış olan hatveleri takip ve intaz etmek ahzı emelimizdir. Dâhili ve Harici borçlarımızı muntazaman ödeyeceğiz, gerek bu suretle ve gerek diğer tedabirle itibari malîmizi âlâya çalışacağız şayanı memnuniyettir ki Reji Şirketinin ilgası emrivakidir... Seneyi maliyenin hitamından evvel bütün meselesini milletin istihsalât ve iktisadiyatı ile devletin menafîni telif edecek şekilde halle gayret edeceğiz.*”¹³⁶ Başvekil Ali Fethi Bey'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere; devletin malîye politikasının hak ettiği yere ulaşması için gerekli tedbirlerin ve değişikliklerin yapılacağının altı çizilmiştir. Özellikle halkın belini büken aşar vergisi ve bunun gibi hazineyi zarara uğratan

¹³³ TBMM ZC, D.II, C.II, İ.37, 17.10.1923, s.708.

¹³⁴ Kırkpınar, a.g.m., s.115.

¹³⁵ TBMM ZC, D.II, C.9, İ.46, 20.10.1924, s.27.

¹³⁶ TBMM ZC, D.II, C.10, İ.13, 27.11.1924, s.397.

vergilerin tadili için bugüne kadar atılmış olan adımları takip ederek bu işi biran önce sonuçlandırmak istediklerini ifade etmişlerdir. 20 Ekim 1924 tarihli, İnönü Hükümeti zamanında yapılan kanun teklifi (*Aşarın İlgası ile Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Başvekâletten Mevrut Layihai Kanuniye*), 7 Şubat 1925'te gündeme alınmış ve “*Malulini Guzat*” yani sakat ve yaralı askerler kanunundan sonra müzakere edilmesi kabul edilmiştir.¹³⁷ Sonrasında yapılan müzakerelerde Ali Fethi Okyar'ın aşar ile ilgili yaptığı konuşmada, hükümetin bu verginin kaldırılması konusundaki net tavrı açık bir şekilde ifade edilmekle beraber, Okyar'ın da aşarın kaldırılması konusundaki görüşü gayet ortadadır:¹³⁸

“...Bunun için çare efendiler; ilk ve yegâne hatıra gelebilecek şey –bizim memleketimiz zürra memleketi olduğu için- Aşar vergisini kaldırmak ve köylüye daha ucuz surette hububat istihsali imkânı vermektedir. Aşar vergisi kalktıktan sonra bendeniz çok ümit ediyorum ki, istihsalâtımız külli surette artacaktır. Efendiler; bugün İstanbul'da külli miktara balığ olan ecnebi unları ve sairesi memlekete girmeyecektir... Binaenaleyh paramız yükselecek ve hayatımız tedricen ucuzlayacaktır...”

Cumhuriyet, 29 Ekim 1923'te TBMM'nde alkışlarla kabul edildi. Yeni idare şeklini oluşturan Mustafa Kemal, daha cumhuriyet ilan edilmeden yeni idare biçiminin halka dayanan bir idare biçimi olacağını çeşitli defalar yaptığı konuşmalarda belirtmiş, yeni Türkiye'nin iktisadî anlamda kalkınması için azami gayret sarf edeceğini bilhassa vurgulamıştı. Türk inkılâbına verdiği değeri belirtmek için, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüye, yüzyılların moral bozucu ezikliğini unutturmak ve onlara yeni bir heyecan vermek için “Köylü Milletın Efendisidir” deyimini kullanmıştır. Ne var ki, yüzyılların uzun süren savaşları esnasında köylünün belini kıran aşar vergisinin artık yeni bir ehemmiyet verilen köylü için kaldırılması adeta şart olmuştu.¹³⁹ Mustafa Kemal aşarın kaldırılması ile ilgili olarak 1924 yılı meclis açılış konuşmasında şunları dile getirmiştir:

“Memleketin başında, ortaçağın en insafsız belası olarak hala musallat duran aşarın kaldırılmasını meclise teklif edebilecek bir seviyeye, Cumhuriyet idaresinin bir sene içinde vasil olması cidden memnun olunacak bir şeydir.”

¹³⁷ TBMM ZC, D.II, C.13/1, İ.49, 07.02.1925, s.178.

¹³⁸ TBMM ZC, D.II, C.13/1, İ.49, 07.02.1925, s.198.

¹³⁹ Kırkpınar, a.g.m., s.117.

Aşarı kaldırma çabaları, cumhuriyet hükümetleri tarafından gündeme getirilmiş; bu konu ile ilgili meclise çok sayıda kanun teklifi yapılmıştır. Ancak aşar ile ilgili gereken adım atılamamış, müzakereler devamlı ertelenmiştir. İsmet İnönü Hükümeti zamanında verilen aşarın kaldırılması ile ilgili teklif sonrası çalışmalar başlatılmış ve nihayetinde mecliste 17 Şubat 1925 tarihli içtimada, 552 Sayılı “Aşarın İlgasıyla Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun” başlıklı teklifin birinci maddesi olan “Aşar usulü mülğadır. 1341 senei maliyesinden itibaren arazi ve mahsulâtı arziyeden işbu kanuna tevfi kan vergi alınır” maddesinin kabul edilmesi ile aşar vergisi kaldırılmıştır.¹⁴⁰ Böylece Yeni Türk Devleti, iltizam usulünün devlet gelirlerini azaltması, mültezimlerin yanlış uygulamalarının huzursuzluğa yol açması ve tarım sektöründe çalışan köylü kesiminin gelir seviyesinin artırılması ile geniş halk yığınlarının yönetime katılımının sağlanması gibi nedenlerle, adaletsiz bir vergi haline gelen bu vergiyi İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda yürürlükten kaldırmış oldu.¹⁴¹

Aşar kanununun kabulü rençperler, tüccarlar, işçiler tarafından desteklendiği gibi, o günün basını olayın üzerinde durmuş ve haftalarca yayın yapmış; yurt çapındaki yankısı büyük olmuştur. Bundan sonra yeni bir tarım politikası uygulanmaya başlamış; toprakların geniş, insan sayısının az olmasından dolayı üretimdeki düşük miktarın artırılması çalışmaları başlamıştır. Aşarın kaldırılması ile beraber tarımda yeni bir ekonomik model tercih edildiği ortaya çıkar ancak; burada yeni bir ekonomik modelden çok, yıllarca köylüyü perişan eden bir vergiyi kaldırma anlayışı daha ağır basmaktadır. 20. yüzyıl başında sanayisi yok denecek kadar az olan bir ülkede tercih edilecek bir-iki şıktan birisi de tarım politikasına öncelik tanımaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temel ilkelerinden biri, millî olma vasfıdır. Bu sebeple siyasette olduğu gibi, iktisatta da “milli iktisat” dönemine girmek, zorunluluğu vardı. Türk köylüsünün “milletin efendisi” olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa ve kadrosu, Türk inkılâbının iktisadî sahada da gerçekleşmesi için, tarım politikasını üretici lehine çevirme ihtiyacını hissetmiştir.¹⁴² Cumhuriyet ile beraber uygulanmak istenen devrim hareketlerinin ülke genelinde yaygınlaşıp benimsenmesi, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimin bu

¹⁴⁰ *Aşar Usulünün İlgasıyla Yerine Kaim Olunan Vergi Hakkında Talimatnameler*, Matbaa-i Âmire, 1341, s.1.

¹⁴¹ İstiklâl Yaşar Vural, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:20, Nisan-2008, s.86.

¹⁴² Kırkpınar, a.g.m, s.125.

devrimleri kabul etmesi için Mustafa Kemal Paşa köylünün desteğini almayı umut ederek bu şekilde politik bir hamle yapmıştır.¹⁴³ Görüldüğü üzere aşarın kaldırılması gerek sağlam milli bir politikanın temellerinin atılması gerekse ülke genelinde müşkül durumda olan kırsal nüfusun ihtiyacına binaen uygun görülmüştür.

3.2. AŞARIN KALDIRILMASI İLE OLUŞAN YENİ EKONOMİK DURUM

Cumhuriyet hükümetinin bu dönemdeki malî politikalarının ilkeleri şu şekilde özetlenebilir: “İsraftan kaçınmak, tasarrufa uymak, denk ve hakiki bütçe, yeni vergiler koymak yerine vergi toplama usullerini iyileştirmek. Bunlara ilaveten borçlanmadan maliyeyi düzen ve güven esasında yönlendirmek, içerde ve dışarıda devletin itibarını korumak ve sürdürmek, yabancı sermayeden ülkenin bağımsızlığına zarar vermeyecek ve gelişmeyi önlemeyecek şekilde faydalanmak.”¹⁴⁴

17 Şubat 1925’te mecliste çıkarılan yasa ile aşar vergisi kaldırılmış ve böylece köylünün bütçedeki vergi yükü %40’tan %10’a düşürülmüştür. Aşar bütçe gelirlerinin %25’ini oluşturuyordu ve devlet böylesi bir gelir kaynağından vazgeçerken tarım kesiminin rahat yaşamasını ön plana almıştı. Böylelikle vergi yükünden kurtulan köylünün üretimini artıracığı ve daha çok vergi vereceği umulmaktaydı.¹⁴⁵ Aşarın kaldırılmasından sonra ortaya çıkan kaynak ihtiyacını karşılamak üzere 1926 yılında bazı zam kanunları yanında çeşitli gider vergileri ile ilgili kanunlar da kabul edilmiştir.¹⁴⁶ Osmanlı Devleti’nde vergi yükü büyük oranda tarım kesimi üzerinde yer

¹⁴³ Hacer Aydın, “Tarımın Vergilendirilmesinin Bir Biçimi Olarak Aşar ve Kaldırılma Sebepleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1990, s.130-131.

¹⁴⁴ TBMM ZC, D.II, C.13, İ.43, 31.01.1925, s.19. / *1341 Senesi Muvazenei Umumîye Kanun layihası Hakkında Mazbatai Umumîye*: “Elyevm siyaseti maliyemizin başlıca hututu tasarrufa riayet, ihmali mümkün olan masarifi tehir ve her nevi israftan tevakkî ederek mütevazın ve hakiki bir bütçeye sahip olmak, yeni vergiler vaz’ından içtinap ile mevcut vergilerimizin tarzı idare ve ci’bayetinde esaslı ıslahat icrası sayesinde varidatı artırmak, düyunu dâhiliye ve hariciyemizi muntazaman ödemek, hiçbir istikraza muhtaç olmaksızın ve yeni evrakı nakdiye çıkarmaksızın umuru maliyemizi inzibat ve emniyet dairesinde idare etmek, dâhilde ve hariçte Devletin itibarını muhafaza ve ilâya çalışmak, memlekette sermaye mevcudunu tezyit ile mesai istihsaliyenin müsmüriyetine mani esbabı izale etmek, zengin menabii servetimizi işletmek hususunda milli sermaye ve vasaitimiz kifayet etmediği zaman, istiklâlimize dokunacak ve inkişafımızı haleldar edecek hiçbir harekete meydan vermemek şartıyla ecnebi sermaye, fen ve sanatından istifade eylemek suretlerinde ifade olunabilir.”

¹⁴⁵ Turan, a.g.e., s.268.

¹⁴⁶ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1990, s.305.

almış, kentler ise çok düşük oranda vergilendirilmişti. Köylü vergisini vermiş, askere gitmiş, tarımla uğraşmış ve mültezimlerin zorbalıklarıyla boğuşmuştu; ancak aşarın kaldırılması ile bu duruma bir son verilmiştir.¹⁴⁷ Aşarın kaldırılması, büyük çiftçilerin İzmir Kongresi'nde dile getirdikleri en önemli istekleri olmuştu. Ancak aşarın kaldırılması, büyük arazili çiftçilerin lehine bir karar olmasının yanında, fakir köylülerin yıldan yıla hissettikleri iktisadî ve sosyal baskıları azaltan, büyük köylü yığınlarına rahatlama sağlayan sosyal adaletçi, radikal bir reform olarak da değerlendirilmektedir.¹⁴⁸ 1925 yılı gelir bütçesinin neredeyse % 25'ini oluşturan aşar vergisinin kalkması ile bütçe o yıl 31 milyon lira açık vererek Atatürk döneminin en büyük bütçe açığını oluşturmuştur. 1923'ten 1938'e kadar bundan yüksek bir bütçe açığı olmamıştır. Fakat aşarın kaldırılması ve daha çok ileri esasları içeren vergilerin yürürlüğe konmasıyla (kazanç vergisi, umumî istihlak vergisi, vb.) ertesi yıl bütçe açığı 8 milyon lira fazla vermiştir.¹⁴⁹

Cumhuriyet'in ilk yılları olarak ifade edilen dönem, Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve TBMM tarafından kabul edilmesinin ardından 1930'lu yıllara gelene kadar oluşturulan sistemli devlet düzeni dönemidir. Atatürk dönemini kapsayan ekonomik, sosyal ve malî açıdan özellikle devletçilik anlayışının egemen olduğu yıllardır. Bu dönemdeki en önemli değişim, hatta Türk malî tarihi açısından da reform sayılabilecek bir yenilik olarak aşarın kaldırılmasından sonra yerine vergi gelirlerindeki azalmayı telafi edecek arazi vergileri ve birtakım dolaylı vergiler getirilmiştir. Devrim niteliğindeki bu karar, Cumhuriyet Hükümeti için büyük bir malî özveriydi. 118,3 milyonluk 1924 bütçesinin 40 milyon lirası –yani üçte biri- aşar vergisinden oluşmaktaydı ve hükümet aşarı kaldırmakla aslında büyük bir gelir kaybına uğramış; sonuç olarak 1926 yılından itibaren dolaylı vergilerde artış yaşanmıştır. Tarım açısından o yıllarda üç temel politika büyük bir önem taşımaktaydı:¹⁵⁰

- Aşarın kaldırılması ile 1926'da, ekonomik fazlanın bir kısmına el koyan eski mültezim, tüccar gibi araçların gücünü nihai olarak ortadan kaldırmıştır.

¹⁴⁷ Nevin Coşar, "Aşar Vergisinin Kaldırılmasının Kısa ve Uzun Dönemli Etkileri", *Toplumsal Tarih*, C.6, S.36, İstanbul 1996b, s.9.

¹⁴⁸ Tezel, *a.g.e.*, s.449.

¹⁴⁹ Yaşar, *a.g.m.*, s.256.

¹⁵⁰ Hüseyin Naim Güney, *Eski Vergiler*, Ordu SMMM Odası Yayınları Bilgi Bankası Cep Kitapları 07, Ordu 2017, s.14.

- Ziraat Bankası aracılığı ile tarım kredi yaygınlaştırılmıştır.

- Tarım makineleri ve gübreler ithalat vergilerinden uzak tutulmuş, böylelikle değişim süreci hızlanmıştır.

Aşar, çiftinin üretiminin belli bir yüzdesi üzerinden toplanırdı, fakat mültezimlerin suiistimallerinden dolayı toplanması gereken %10-12'nin genellikle üzerinde olmaktaydı. Aşarın kaldırılması, öncelikle büyük toprak sahibi çiftçinin payını artırırken orta gelirli çiftçiyi de olumlu yönde etkiledi. Orta gelirli çiftçi geçmişte artığının tümü elinden alınan bir tabakaydı ve bu çiftçiler ellerinde kalan %12 ve aşarın kaldırılmasıyla sağlanan teşviklerle yeni bir artık ürüne sahip oldular. Ticareti artırmak ve tarımsal artığın büyümesini hızlandırmak için oluşturulan başka hükümet politikaları da bu tabaka üzerinde etkisini gösterdi. Artık ürünü tarımsal sektörden fiilen aktarmak için hükümetin kullanabileceği iki politika vardı; vergilendirme ve iç ticaret hadleri. O dönemde tarımsal artığı parasal vergiler ile sızdırmak ve böylece vergilerin toplanmasını hükümet açısından basitleştirmek (mültezimleri ortadan kaldırarak) ve köylülerin para kullanmalarını gerçekleştirmek için girişimlerde bulunulmuştur. 1920'ler boyunca bütün yetişkinlere uygulanan yol vergisi, havyan vergisi ve toprak vergisinden oluşan bu parasal vergiler önemli bir gelir kaynağı oluşturmadı. Artan fiyatlar döneminde vergi takdiri, vergilendirilecek kaynağın değerini düşük gösteriyordu. Bunun yanında vergi toplama işlemi de randımanlı değildi. Fakat 1930'da fiyatlar düşmeye başlayınca parasal olarak tespit edilmiş vergilerin esas ağırlığı duyulmaya başlamıştı. Hayvanlardan alınan vergi genellikle hayvanın değerini geçiyor; yol vergisi fiziksel emeğe çevrilebiliyordu. Bu nedenle şikâyetler hayvan ve toprak vergileri üzerinde yoğunlaşıyordu. Ancak 1930'ların ortalarında parasal vergi takdirleri yeni fiyat durumu göz önüne alınarak değiştirildi.¹⁵¹

Aşarın kaldırılmasından sonra 1926 yılı itibariyle tarımda vergilendirmeye gidilmiş; tarım ürünlerinin satışından mahsulât-ı araziye vergisi alınmaya başlanmıştır. Belirli ürünler üzerinden alınan (demiryolu ve denizyolu ile pazarlanan ürünler) bu vergi, uygulama aşamasında başarı gösterememiş; umumî istihlak vergisi yürürlüğe

¹⁵¹ Çağlar Keyder, Faruk Birtok, "Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950", *Birikim (Aylık Sosyalist Kültür Dergisi)*, Nur İmer (çev.), S:22, 1976, s.34-36.

girene kadar yani bir sene kadar uygulanmaya devam etmiştir.¹⁵² İlk yıllarda arazi ve hayvan vergilerinin artırılarak aşar kaybı telafi edilmek istenmiştir. Ancak 1929 Büyük Dünya Buhran'ı sebebiyle köylü yoksullaşmış ve bu ek yükü taşıyamaz hale gelmiştir. Şöyle ki; arazi vergisi borcu nedeniyle hazinece satılan tarlalara satıcı bulunamamıştır. Ayrıca 1929'dan itibaren gümrük tarifelerini artırma fırsatı elde edilmesi ve tek el gelirlerinin geliştirilmesi ile tarımdaki vasıtasız vergilerin tekrar düşürülmesi yoluna gidilmiştir. Buradan hareketle şunları söylemek mümkündür: Aşar hukuki olarak kaldırılmış olsa bile; fiilen uygulanmaması 1930'lu yılların başına kadar kaymıştır.¹⁵³

Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki atılımlarından biri de 28 Mayıs 1927 tarihinde Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Bu yasa devletçiliğin tanımının ortaya konması ve milli sanayileşme politikasının başlangıç noktası olması bakımından çok önemlidir. Yasanın temel amacı; diğer alanlarda yoğunlaşan özel sermayenin, sanayi malları üreten sanayi, ya da stratejik sanayiler alanına çekilmesiydi. Bunun yapılabilmesi için de devletin özendirici hükümler aracılığıyla özel sermayeye mutlaka destek vermesi gerekmektedir. Bu kanun ise tam da bu özendirici maddeleri içeriyor; özellikle vergi indirim ve muafiyetleri, kurulacak sanayi tesisleri için çok ucuza arsa ve alt yapı hizmetlerinin temini ve yine bu alanda faaliyet gösterecek olan özel girişimcilerin ürettikleri mallara devletin tercihli alımlar yoluyla sabit bir talep oluşturması sayılabilir. Bu son hüküm ayrıca tarım alanında da yatırımların teşvik edilmesi amacıyla pancar, tütün, pamuk gibi ürünlere talep oluşturması yönündeki genel politikanın bir parçasını oluşturmaktaydı.¹⁵⁴ Bu kanuna göre, çeşitli sanayi müesseseleri arazi vergisinden, müsakkafat vergisinden, kazanç vergisinden, bu vergilerin hususi idare ve belediyelere ait eklenmiş kesirlerinden, maktu zam vergisinden, ruhsatiye ve damga resminden muaftı. Teşvik-i Sanayi Kanunu 1942 yılına kadar yürürlükte kalsa da başarılı olduğu söylenemez. Bunun nedeni kanunun kabul edildiği yıllarda Türkiye'de teşvik tedbirlerine karşı duyarlı sanayici kadro ve iş insanının olmaması, 1929 buhranının teşvik tedbirlerini etkisiz hale getirmesi ve memlekette endüstriyel hizmet ile alt yapı yatırımlarının gelişmemiş olmasıdır. Sonuç olarak 1939 yılında İkinci Dünya

¹⁵² Mustafa Recep Erdoğan, "Türkiye'de Tarımın Vergilendirilmesi ve Kalkınma", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.30, S:1-4, 1970-1971, s.234.

¹⁵³ Akalın, a.g.e., s.44., Ahmet Hamdi Başar, *İktisadi Devletçilik*, İstanbul, Cumhuriyet, C.I, 1931, s.143.

¹⁵⁴ Muharrem Tünay, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.II, S.4, Kasım-1985, s.248.

Savaşı'nın başlaması ile mevcut savunma sorunlarının iktisadî kalkınma sorunlarının önüne geçmesi ile birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu 1942 yılında kaldırılmıştır.¹⁵⁵

Aşarın kaldırılmasının ilk sonuçları dolaylı vergilerde görülmeye başlamış, 1926 yılında yürürlüğe giren muamele vergisi bunun bir örneğidir. Aşar vergisinin kaldırılması bazı zamları ve yeni vergileri getirmişse de, çiftçiye rahatlattığı için üretim artmıştır. Ziraî alanda üretim artışı sağlanmış, bazı ürünlerin sıkıntısı azaltılmış ve çiftçi üretim için teşvik edilmiştir.¹⁵⁶ Devlet gelirlerinin yetersizliğine, genç Cumhuriyet'in içinde bulunduğu ekonomik ve malî şartlar ile her alanda gelişen devrim hareketlerinin kamu harcamaları üzerindeki baskısına karşılık Osmanlı Devleti'ne altı asırdan beri can vermiş esaslı bir devlet gelirin kaldırılması kararını Türk maliyesinde bir devrim olarak kabul etmek gerekir. Ayrıca bu karar Cumhuriyet Türkiye'si'nde çağdaş vergi sistemlerine geçişin başlangıç noktasıdır.¹⁵⁷

3.2.1. Aşar Sonrası Uygulanan Vergiler

Cumhuriyet döneminde Osmanlı dönemine nazaran daha çağdaş bir vergi sistemi oluşturulması hedeflenmiştir. Osmanlı'dan kalan bazı vergilerin değiştirilmesinin yanı sıra vergileme anlayışında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Cumhuriyet dönemi iktisadî anlayış; malîye politikaları belirlenirken 'malî bağımsızlığın devamı'nın göz önüne alınması, kapitülasyonların kaldırılarak malî bağımsızlığın kazanılması ve böylece vergilemenin bir egemenlik hakkı olarak uygulamaya sokulması, devlet harcamalarının en uygun şekilde yapılmasını sağlayarak para politikası ile malîye politikasının desteklenmesi, eski vergi sisteminin kaldırılarak yerine daha modern bir vergi sisteminin kurulması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kalan borçlardan payına düşeni ödemesi ve vergi yargısının geliştirilip malîye idaresinin güçlendirilmesi gibi adımlar Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi malî politikalarından

¹⁵⁵ İsmail Türk, "Cumhuriyet Döneminde Vergi Sistemimizin Gelişmesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.36, S.1, 1981, s.343.

¹⁵⁶ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.42.

¹⁵⁷ Yaşar, a.g.m, s.249.

ayrılmaktadır.¹⁵⁸ Bu dönemdeki rejimin vergiler konusundaki hedeflerini şu şekilde sıralamak mümkündür: ¹⁵⁹

- Adalet ilkelerinden büyük ölçüde yoksun olan vergilerin, halk üzerindeki baskısını bertaraf etmek,
- Vergilerin halk tarafından kolaylıkla ödenmesi, ziraî ve iktisadî teşebbüslerin gelişimine engel olunmaması,
- Vergi paylaşımının gelirlere göre olması ve bütün vatandaşlar arasında adil bir şekilde olması,
- Vergi randımanının, ortaya çıkan devlet vazife ve ihtiyaçları doğrultusunda olması hedeflenmiştir.

Aşarı ilga eden kanun, onun yerine, kasaba ve iskelelerde sevk olunan mahsulden nakden alınan bir “mahsulât-ı arziye vergisi” koymuştu. Bu verginin uygulaması da bir yıl içinde büyük suiistimallere ve vergi kayıplarına sebep olmuş ve vergi ertesi yıl kaldırılmıştır. Aşarın bıraktığı boşluk kısmen tarım ürünlerinin demiryolu ve denizyolu ile piyasaya arz edilen bölümü üzerinden alınan dolaylı bir vergi, tüketim (istihlak) vergisi ile ve kısmen de arazi vergisi oranının artırılmasıyla giderildi. Bu arada ağnam vergisi ile yol vergisi oranı artırıldı.¹⁶⁰ Tarımla uğraşan kesimden alınan uzun soluklu şer’i bir vergi niteliği taşıyan ve bu dönemde hayvanlar vergisi olarak adlandırılan ağnam vergisinin oranının Cumhuriyet yönetimi ile birlikte artması hayvancılığın gelişimi üzerinde sınırlandırıcı bir etkisi olmuştur. İlk zamanlar aynî olarak alınan bu vergi, sonraları nakdi bir yükümlülüğe çevrilmiştir. TBMM’nin çıkardığı ilk kanun bu verginin dört katına çıkarılması olmuş; 1924’te ise adı değiştirilerek sayım vergisi olmuştur. Bütçe gelirleri arasında önemli bir yere sahip olan ağnam vergisi, 1938’den sonra peyderpey gerilemeye başlamıştır. Köylünün ödenmesi konusunda gerekli hassasiyeti gösterdiği bu vergi, Cumhuriyet’in ilk yıllarında önemli bir gelir kaynağı olmakla beraber, İkinci Dünya Savaşı döneminde meydana gelen fiyat artışları sonrasında önemini kaybetmiş ancak 1962 yılına kadar verginin tahsiline devam edilmiştir.

¹⁵⁸ Akalın, *a.g.e.*, s.48-49.

¹⁵⁹ *a.g.e.*, s.59.

¹⁶⁰ Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet Türkiye’sine Malî Egemenlik Sorunu (1876-1945)”, *Toplumsal Tarih*, S.276, Aralık, 2016, s.63.

Arazi vergisi de tıpkı ağnam vergisi gibi Osmanlı Devleti'nden kalan ve aşarın boşluğunu kapatmak için oranında artış yapılan bir vergidir. Arazinin on binde biri oranında alınan bu vergi, üzerinde düzenlemeler yapılsa da zamanla bütçedeki gelir sağlayıcılığı azalarak erimiştir.¹⁶¹ Arazi vergisi ile ilgili yapılan düzenlemeler ile birlikte, yeni bir vergi kaynağı olarak toprak mahsulleri vergisi oluşturulmuş; bu vergi pazarlanan hububat ürünlerinin değerinin %10'u ile ticari ürünlerin %8'i vergiye tabi tutulmuştur. Burada ticari ürünlerin (kuru üzüm, kuru incir, fındık, pamuk, ipek, tütün, susam) vergi oranının düşük tutulması, ihracatı teşvik için önemlidir. Ancak bu yeni verginin tahsil masraflarının çok olması uygulamaya konulmadan kaldırılmasına neden olmuştur. Bu oluşan vergi kayıpları tuz, pamuklu ve yünlü dokumalardan alınan tüketim vergilerinin arttırılmasıyla karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁶² 1931 yılında çıkartılan Arazi Vergisi Kanunu'na kadar bina ve arazi vergisi beraber alınmış, aşarın kaldırılmasından sonra emlak vergisinin oranı altı kez yükseltilmiştir. Bunun nedeni ise aşar sonrası oluşan gelir kaybını telafi edebilmektir. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilk on yılında Osmanlıdan kalma tahrir değerleri kullanılmıştır. 1931 yılında ise yeniden düzenlemeler yapılmış, 1936'da vergi oranları artırılmıştır.

1914 yılında yürürlüğe girmiş olan temettü vergisi ise dolaysız doğrudan bir vergi idi ve ticaret ile sanayi kesimine yönelikti. Ancak bu kesimin yeterince güçlenmemiş olması ve vergilendirmeye elverişli olmayışı hasebiyle bütçe gelirinin %5'ini bile oluşturmuyordu. Temettü vergisinin yerine sanayi ve ticaret kesimlerini daha etkin bir biçimde vergilendirecek bir seçenek, İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde gündeme gelmişti. İşte bu vergi 27 Şubat 1926 tarihli yetmiş üç maddelik Kazanç Vergisi Kanunu ve onun mütemmimi Kazanç Vergisi Talimatnamesi'nce düzenlenen kazanç vergisiydi.¹⁶³ Tarım sektörü, Türkiye'de gayri safi milli hâsılanın yaklaşık olarak yarısını üretmeye devam ettiği halde, zamanla bütçe içindeki payı azalmıştır.¹⁶⁴ Aşar vergisinin kaldırılmasından sonra, dönemin malîye kuramcıları Fransa'yı örnek alarak, teoride en ileri gösterilen vergilerin Türkiye'de yasalaşmalarını

¹⁶¹ İbrahim İnci, "1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 2009/I, s.113-114.

¹⁶² Mehmet Aykanat, "1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2007, s.93

¹⁶³ Toprak, a.g.m., s.63.

¹⁶⁴ İnci, a.g.m., s.113.

sağlamışlardır. Bu vergilerin başında mahsulâtı araziye vergisi, muamele vergisi, istihlak vergisi, iradı gayri safi vergisi, kazanç vergisi gelmektedir. Bu vergiler aynen alınarak uygulanmaya çalışılmıştır.¹⁶⁵ 1926-1929 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kamu gelirlerinin ilk beş kalemini şunlar teşkil etmiştir: 1. İstihlak vergisi, 2. Gümrük vergisi, 3. Tütün ve diğerleri, 4. Arazi vergisi, 5.Kazanç vergisi. Aynı dönemde bütçe giderleri içinde en büyük pay ise %26 oranla milli savunmaya ait iken ikinci sırada ise bayındırlık işleri gelmekteydi.¹⁶⁶

3.2.1.1. Yol Vergisi

Yol vergisi, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında 102 sayılı “Tarik Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun” adı ile 21 Şubat 1921 tarihinde çıkartılmıştır.¹⁶⁷ Daha sonra ise 19 Ocak 1925 tarih ve 542 sayılı “Yol Mükellefiyeti Kanunu” adını almıştır. Ülkedeki 18-60 yaş arası tüm erkek nüfusun mükellef olduğu bu vergiden, sakat raporu olan fakirler ile askerler, mahalle ve köylerin imam ve muhtarlar muaf tutulmuştur. Bu vergiyi ödeyemeyenler belirli mesafelerdeki yol yapım çalışmalarına katılarak yükümlülüklerini yerine getirebilirlerdi.¹⁶⁸ Farklı bir şekilde ifade edilecek olunursa para ekonomisine girememiş köylü kesimi için özellikle köylerdeki gizli işsizlikten yararlanmayı sağlamış olan bu vergi 1952 yılında Demokrat Parti Hükümeti tarafından kaldırılana kadar yürürlükte kalmıştır. Yol vergisi aşar vergisinin kaldırılmasının ardından ortaya çıkan durumu telafi edebilmek adına uygulamaya konulmuş ve dolayısıyla kırsal kesimden alınan önemli bir vergi haline dönüşmüştür. Ancak bu vergi istenilen etkiyi oluşturmamakla birlikte birçok tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Verginin ödeme miktarı çoğunlukla halkın ödemeyeceği bir vaziyette kalmış; ödemeyenlere ise hapis ya da haciz gibi müeyyideler uygulanmıştır. Bu durum karşısında gelir düzeyi düşük olan halk, elinde avucunda ne varsa satmak ve vergi borcunu ödemek zorunda bırakılmıştır. Tüm bunlara rağmen istenilen biçimde yol ağının kurulamaması, vergi tahsilinde uygulanan yöntem halkın çokça şikâyet ettiği bir

¹⁶⁵ Abdullah Mutlu, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2009, s.72-77.

¹⁶⁶ Tokgöz, *a.g.e.*, s.108.

¹⁶⁷ 21 Şubat 1337(1921) , *TBMM Kanunlar*, “Tarik Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun”, S:102, s.108, (Ceridei Resmiye ile neşir ve ilâm: 7 Mart 1337 – No:5)

¹⁶⁸ Onur Eroğlu, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.12, Özel Sayı, 2010 (Basım Yılı:2012), s.77.

konu haline dönüşmüştür. 1930 yılında dönemin Cumhuriyet Gazetesi'nin uygulanmakta olan vergiler üzerinden okurlarına; “Hangi vergi ağırdır?” ve “Tahsil şeklinden dolayı şikâyet ettiğiniz vergiler hangileridir?” sorularını sorarak nabız yoklaması yapmıştır. Gelen şikâyetler içinde arazi vergisi, ağnam vergisi ve en çok da yol vergisi yer almıştır.¹⁶⁹ Yol vergisi Cumhuriyet'in karayolu şebekesinin genişlemesine katkısı olmakla beraber, olumsuz etkisini en çok nakden ödeme yapmadığı için fiilen çalışan köylüler hissetmişlerdir. Önemli tarım merkezlerinin ulusal ve uluslar arası piyasalara açılmasında ve sermaye birikiminin sağlanmasında belirgin bir rolü olan karayolu yapım faaliyetlerini hızlandırması açısından olumlu katkıları olsa da yol vergisi modern bir vergi uygulaması olarak nitelendirilmemektedir.¹⁷⁰

3.2.1.2. Kazanç Vergisi

Kelime anlamı kâr etme, kazanma, fayda olan bu vergi genel yapısı itibariyle sanayi ve ticaret ile ilgilenen gruplardan alınmak istenmiş; ancak bu kesimin vergilendirmeye elverişli olmamaları nedeniyle bütçe gelirlerinin % 5'inden daha az bir paya sahip olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında vergi sisteminde yapılan çeşitli reformist faaliyetler sonucunda temettü vergisi kaldırılarak yerine 1926 yılında kazanç vergisi getirilmiştir. Temettü vergisi ticari kazançlardan alınmakta iken yerine getirilen bu vergi şimdiki gelir vergisine benzemektedir. Oluşturulan bu vergi iyi bir tekniğe sahip olmakla beraber fazla hâsılat sağlayabilecek bir nitelik taşıyordu. Ayrıca temettü vergisinin kazanç vergisine çevrilmesi de köylü üzerindeki vergi yükünü kısmen de olsa kente kaydırmıştır.¹⁷¹

Kazanç vergisinin kabul edilmesinde, aşar vergisinin kaldırılmasının yanı sıra, çeşitli yabancı şirketlerin millileştirilmesi, Osmanlı döneminden kalma borçların ödeme planına bağlanması nedeniyle devletin yeni gelir kaynakları ihtiyacının doğması da etkili olmuştur.¹⁷² Dönem itibariyle kısmî bir gelir vergisi özelliği taşıyan kazanç

¹⁶⁹ Nuray Özdemir, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.32, S.53, Ankara 2013, s.228-229.

¹⁷⁰ Vural, a.g.m., s.87-88.

¹⁷¹ Toprak, a.g.m., s.64.

¹⁷² Mıynat, Tunçay, a.g.m., s.48.

vergisi, kanunlardaki bazı eksiklikler ve vergi idaresindeki gelişmemişlikten ötürü istenilen düzeyde bir başarı sağlayamamıştır. 1927 ve 1934 yıllarında bu vergi ile ilgili kanunda gerekli düzenlemeler yapılmışsa da 1950 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁷³ 1950’li yıllarda uygulamaya konulan gelir ve kurumlar vergisiyle, kazanç vergisinin cevap veremediği konulara yenilikler getiriliyordu. Bundan böyle kurumların vergilendirilmesi Kurumlar Vergisi Kanunu’na bırakılırken, gerçek kişilerin vergilendirilmesi Gelir Vergisi Kanunu kapsamına alınıyordu.¹⁷⁴

3.2.1.3. *Umumî İstihlak Vergisi*

Cumhuriyet döneminde aşarın kaldırılmasından sonra oluşturulmuş olan vergilerden bir diğeri de umumî istihlak vergisidir. Bu vergi, 1926 yılında Cumhuriyet yönetiminin koymuş olduğu ilk çağdaş vergi kanunu ile kabul edilmiştir.¹⁷⁵ İlk sistemli muamele vergisi özelliği taşıyan bu vergi, Almanya ve Fransa’daki uygulamalar örnek alınarak konulmuştur. Umumî istihlak vergisinin kapsamış olduğu konular tüm maddî mallar ve bazı hizmetlerdir. Verginin önemli özelliklerinden birisi de pul yapıştırılması yolu ile tahsil edilmesidir. Bu vergi esas mahiyette her türlü sanayi ve ticaret işlerini içine alan bütün satışların vergilendirilmesini kapsamıştır. Aynı yıl bu vergiyi tamamlamak amacıyla hizmetleri hedef alan “eğlence ve hususi istihlak vergisi” konulmuştur. Bu vergi ile eğlence sektöründeki tüketim üzerinden vergileme yoluna gidilmiştir. Umumî istihlak vergisi günümüzde uygulanan katma değer vergisinin Türkiye’deki ilk şekli olarak kabul edilmektedir. Bu tarz vergiler iyi bir muhasebe ve kayıt sistemi, etkin bir vergi idaresi gerektirmekteydi; ancak o günkü ekonomik koşullarda buna uygun bir ortam bulunamamış ve bir yıl sonra 1927’de yapılan bir değişiklik ile kaldırılarak yerine muamele vergisi konulmuştur.¹⁷⁶ 1930’lu yılların başından 1940’a kadar yapılan tanzimler, kırsal kesimin vergi yükünü aşamalı olarak kentlere kaydırma da uygulamada sanayileşmeyi önledi, işletmeleri parçaladı, vergi kaçakçılığını yaygınlaştırdı.

¹⁷³ Eroğlu, a.g.m., s.74-75.

¹⁷⁴ Kenan Bulutoğlu, *Türk Vergi Sistemi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967, s.19.

¹⁷⁵ TBMM Kanunlar, “Umumî İstihlak Vergisi Hakkında Kanun”, (Resmi Ceride ile neşir ve ilam: 22.11.1926-Sayı:304), S:735, 22.11.1926, s.118-120.

¹⁷⁶ TBMM Kanunlar, “Muamele Vergisi Hakkında Kanun”, (Resmi Ceride ile neşir ve ilam: 31.05.1927-Sayı:598), S:1039, 21.05.1927, s.191-194.

3.2.1.4. Veraset ve İntikal Vergisi

Bu vergi Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından beri uygulamaya konulmuş olan ilk vergilerden biridir. Servet üzerinden alınan bu vergi, 3 Nisan 1926'da 797 Sayılı Kanun ile kabul edilerek günümüzde de uygulaması halen devam etmektedir. Veraset ve intikal vergisinin kapsamını ivazsız yani karşılıksız intikaller oluşturmuş; bu kapsamda menkul ve gayrimenkuller ile intifa (yararlanma) hakları yer almaktadır.¹⁷⁷

3.2.1.5. Arazi ve Müsakkafat Vergisi

Müsakkafat vergisi Osmanlı döneminden kalan ve devam eden vergiler arasındadır. Bu vergi binalardan alınan bir vergi türüydü ve vergi kıymet üzerinden değil gayri safi irat üzerinden (yani bir binanın bulunduğu yerde genel geçer olan normal kiralara nispetle sahibinin kiraya verdiği takdirde alabileceği kira bedelinden) alınırdı. 1931 yılında müsakkafat vergisinin yerine aksaklıklarının düzeltilmesi ve planlı bir yapının oluşturulması için bina ve arazi vergileri getirilmiştir.¹⁷⁸ Daha sonra bu iki vergi 1935 yılında birleştirilmiş ve vergileme yetkisi yerel yönetim birimleri olan il özel idarelerine bırakılmıştır.¹⁷⁹

3.2.1.6. Olağanüstü Vergiler

1939 yılında baş gösteren İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'de olağanüstü bir durum meydana getirmiştir. Türkiye savaşa girmese de her an oluşabilecek bir tehlikeyi önleyebilmek için savunma durumunda bulunmak zorundaydı. Kısacası Türkiye silahlı tarafsızlığını savaş boyunca devam ettirmek zorundaydı ve bunun için devlet olağanüstü gelirler koyma yoluna başvurmuştur. Savaşın meydana getirdiği olumsuz ekonomik koşullar sonrasında enflasyon artmış, haksız kazanç ve karaborsacılığın önüne geçilememiş ve kamu gelirlerinde azalmalar başlamıştır. Savaş yılları Türkiye'yi ciddi ekonomik sıkıntılara maruz bırakmış devletin ekonomik hayata müdahalesini daha gerekli ve kapsamlı hale sokmuştur. Artan savunma harcamaları şu beş kaynaktan finanse edilmiştir:

¹⁷⁷ Eroğlu, a.g.m., s.77.

¹⁷⁸ 1837 Sayılı Bina Vergisi Kanunu, *Resmi Gazete*, 14 Temmuz 1931, Sayı: 1848.

¹⁷⁹ Güney, a.g.e, s.24.

- Milli Korunma Kanunu
- Varlık vergisi
- Toprak mahsulleri vergisi
- Açık bütçe veya enflasyon vergisi
- Borçlanma

Hükümet bu zorlu dönemde iki temel politika belirlemiştir. Bunlar; ülke genelinde oluşan kıtlığı hafifletmek ve bazı kesimlerin bu durumdan istifade ederek aşırı kazanç sağlamasının önüne geçmek. Devlet bu iki politikayı uygulamak için iktisadî hayata müdahalesini artırmıştır. İlk olarak tarım ürünlerine düşük fiyatlarla el koymuş ve genel fiyatlarda katı denetime gitmiştir. Buradan hareketle 26 Ocak 1940 tarihinde *Milli Korunma Kanunu*¹⁸⁰ çıkarılmıştır. Çıkarılan bu kanunda yapılan gerekli düzenlemeler ile sanayide hangi ürünlerin ne kadar üretileceğini ve büyük toprak sahibi çiftçinin hangi ürünü yetiştireceğini belirlemiştir. Ancak kapsamlı bir müdahaleciliği öngören bu yaklaşım istenilen başarıyı sağlayamamış, kentlerin iâşesi ile ilgili sıkıntılar yaşanmakla birlikte karaborsacılığın, rüşvetin, nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir. Özel sektör ile ekonomi savaşı yapmaktan kaçınan yeni hükümet ise piyasa üzerindeki denetimini asgariye indirmiş, kanunun verdiği yetkiyi kullanarak sınırlı sayıda tarım ve sanayi ürününe el koymuştur. Ancak artan enflasyon oranları halkın büyük tepkisini çekmeye devam etmiştir. Savaş döneminde Türkiye’de devletçiliğin alt yapısına katkıda bulunan bu kanun devlete ayrıca; çalışma mükellefiyeti koyma, hafta tatilini kaldırma, kiralari dondurma, tarım ürünlerini belli fiyattan satma, stoklara ve fabrikalara el koyma gibi olağanüstü yetkiler verirken, yasaya aykırı davrananlara hapis cezası getirmiştir.¹⁸¹

3.2.1.7. Varlık Vergisi

Kasım 1942’de savaşın getirdiği koşullar içerisinde şehirde baş gösteren kazancın aşırılaşması sonucu varlık vergisi adında yeni bir vergi oluşturuldu. Bu vergi esas itibariyle ticaretle uğraşan, şehrin ileri gelen esnaf ve diğer serbest meslek sahiplerini içine alan; komisyonlar tarafından belirlenen ve sadece bir defa toplanan,

¹⁸⁰ TBMM Kanunlar, “Milli Korunma Kanunu”, S: 3780, Tertip:3, C:21, 18.01.1940, s.274. (Resmi Gazetede Yayınlandığı Tarih:26.01.1940, S:4417)

¹⁸¹ Güneri Akalın, *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu*, Orion Kitabevi, Ankara 2010, s.248.

itiraz hakkı olmayan olağanüstü bir vergidir. Bu uygulamada kimlerin vergi vereceğine dair herhangi bir ayırım yapılmamış ancak; belirlenen komisyon üyeleri azınlıklardan daha fazla vergi miktarı istemiştir. Böylece varlık vergisinden toplanan hâsılâtın yarısından fazlası azınlıklar tarafından ödenmiştir.¹⁸² Bu uygulama ile varlık vergisi, ırk ve din ayırımına dayanan bir vergi uygulaması olarak da tarihe geçmiştir. Bu durum varlık vergisinin yürürlüğe girdiği zamandan itibaren, İstanbul’da Rumlar tarafından çıkarılan Metapolitefisis adlı gazetede eleştirilmiş, bu vergi aleyhine yazılar yayınlanmıştır. Bu yayınlar hakkında verilen raporlar ile gazetenin basımının durdurulması gündeme gelmiştir.¹⁸³ Sadece yabancıların çıkardığı gazetelerde değil, Türk basınında da büyük yankı uyandırmış, Vatan gazetesi başyazarlarından biri olan Ahmet Emin Yalman tarafından bu vergi ile ilgili ilk eleştiri yazısı yazılmıştır.¹⁸⁴ Yapılan eleştirilere rağmen bu vergi, yurtiçi sermayenin gayrimüslim ve yabancılardan oluşan ağırlığı konusunda bir balyoz görevi görerek, piyasanın Türkleşmesini sağlamaya yönelik bir uygulama olmuştur. Zira bu vergi ağırlıklı olarak savaş zamanında aşırı kazanç elde eden gayrimüslim ve ecnebilere alınan bir vergi olmuştur. 12 Kasım 1942 tarihinde 4305 sayılı “Varlık Vergisi” kanun tasarısının kabulü sağlanmış; Başbakan Şükrü Saraçoğlu kanun hakkında Meclis’e bilgi verirken şunları söylemiştir: “Savaş sırasında olağanüstü kazançlar sağlayan vurguncular var. Halkta onlara yönelik büyük bir kızgınlık var. Bu vergilendirme o kızgınlığı giderecektir.”¹⁸⁵

Tablo 3.1: Varlık Vergisi Mükelleflerinin Dağılımı

Mükelleflerin Kökeni	Mükellefler	%	Tahakkuk	%
Müslümanlar	4.195	7	25.600.409	7
Gayrimüslimler	54.377	87	289.656.246	83
Diğer	4.003	6	34.226.764	10
Toplam	62.575	100	349.483.419	100

Kaynak: Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951, s.197

¹⁸² Pamuk, a.g.e., s.201.

¹⁸³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra BCA olarak geçecektir), “İstanbul’da çıkan Rumca Metapolitefisis Gazetesinde Varlık Vergisi aleyhine yayınlanan yazı hakkında rapor”, 24.01.1944, Yer:86-569-8, Fon:30-10-0-0.

¹⁸⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 9. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017, s.401; Ökte, a.g.e., s.195-196.

¹⁸⁵ Tokgöz, a.g.e., s.120.

Olağanüstü bir vergi olarak çıkarılan bu vergi bir defaya mahsus olmak üzere çıkarılsa da, verginin oranı ve matrahı kanunla belirlenmiş bir servet vergisiydi. Dönemin devlet adamlarına göre çıkarılan bu yasayla; enflasyon ile mücadele için tedavülden para çekmek, savaş yıllarında ‘çok para kazanmış olanlardan’ vergi almak ve devlet gelirlerini artırmak hedeflenmişti. Yasa ile 15 günde 500 milyon TL toplanabileceği öngörülmüştür. Vergisini zamanında ödemeyenler zorunlu çalışma veya mallarının haczedilmesi yaptırımı ile karşı karşıya kalmışlardı. Bununla beraber cezalandırılma ve zorunlu çalışma uygulaması sınırlı tutulmuştur.¹⁸⁶ Ancak vergi dönemin şartlarına göre oldukça sert bir uygulamayı kapsıyordu; borcunu zamanında ödeyemeyen 55 yaşını geçmiş mükelleflerin çalışma mecburiyetine tabi tutulması ile ilgili çıkarılan karar buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁸⁷ Ayrıca vergi borcu için çalıştırılanların kalan borçları için de aile ya da iş çevrelerinde çalışmalarına izin verilmiş ve böylece borçlarını kapatmalarının önü açılmıştır.¹⁸⁸ Bu vergi için itiraz hakkı, temyiz yolu tanınmamış; kimlerin ne kadar vergi ödeyeceğine ise ‘Takdir Komisyonu’ karar vermiştir. Ancak içten ve dıştan gelen yoğun baskılar sonucunda uygulama 1943 yılında durduruldu. Hükümet bütçe açığını varlık vergisi yoluyla elde ettiği ek gelirlerle kapatamayınca sıkı para politikasını bırakarak para basmaya girişmiştir. Ülke böylece Cumhuriyet döneminde ilk kez enflasyon süreci ile karşı karşıya kalmıştır. Mart 1944’te çıkarılan ek bir yasa ile varlık vergisine bağlı olarak ortaya çıkmış ve ödenmemiş olan borçlar kapatılmıştır.¹⁸⁹ Bu vergi uygulamadaki hali ile çok fazla eleştirilmiş; özellikle vergi oranının belli olmaması, yerel komisyonlar tarafından bu oranın saptanması, gayrimüslimlere ayrımcılık uygulanması ve borcunu ödeyemeyenler için çalışma zorunluluğunun getirilmiş olması bu eleştirilerin kaynağı olarak sayılabilir. Kısacası varlık vergisi, kapitülasyonların meydana getirmiş olduğu çarpık ekonomik yapıya; yanlış bir iktisadî modelin yani devletçiliğin uygulanması ve savaşın finansmanında hatalı bir malîye politikası seçimi sonucunda başvurulmuş bir vergi olmuştur. İtiraz hakkının olmaması, vergi mükellefleri arasında adalet sağlanamaması ile olağanüstü tepkiyle karşılanan bu vergi, kendisinden beklenen

¹⁸⁶ *a.g.e.*, s.120.

¹⁸⁷ BCA, 20.01.1943, Yer:101-10-19, Fon:30-18-1-2.

¹⁸⁸ BCA, 06.12.1943, Yer:135-971-24, Fon:30-10-0-0.

¹⁸⁹ Tokgöz, *a.g.e.*, s.121-122.

amaçları gerçekleştirilmeden ortadan kaldırılmış; geriye şaşkınlık, perişanlık ve huzursuzluk bırakmıştır.¹⁹⁰

3.2.1.8. Toprak Mahsulleri Vergisi

Devlet 1943'te çıkarmış olduğu bir yasa ile toprak mahsulleri vergisini kabul etmiştir.¹⁹¹ Bu vergi savaşın olağanüstü koşullarında, üretici kesimin büyük bir bölümünün askere alınması ile meydana gelen üretim düşüklüğü ve buna bağlı olarak arz-talep dengesizliği sonucu oluşan iâşe ihtiyacını karşılamak için, tarımsal ürünler üzerinden alınan aynî bir vergiydi. Devlet, çıkardığı bu yasa ile bir bakıma aşar vergisine dönüş yapmıştır. Buna göre çiftçiler üretimlerinin % 8 ile % 12'sini aynî olarak vermiş, 1944'te ise vergi tarifesi tek orana yani % 10'a dönüştürülmüştür. Gayri safi üretimden % 10 alınması ile aşarı andıran bu vergiden savaş yıllarında 167 milyon lira kadar toplanmıştır. Vergiye karşı direniş nedeniyle bu tahsil edilme oranı hedeflenenin çok altında kalmıştır. Bununla beraber vergide üç türlü sorun vardı:¹⁹²

- Çiftçinin üretim değerinin idarece tahmini,
- Aynen tahsil edilen mahsulün, depolanması ve paraya çevrilmesi,
- Depolamada ortaya çıkan israf ve depolama için ibadethanelerin kullanılması.

Bununla birlikte ülkenin en yoksulu olan çiftçiler, toprak mahsulleri vergisinin yanı sıra ağnam, arazi vergileri, yol vergisi ile Milli Korunma Kanunu gereği üretimlerinin belli bir kısmını düşük bedel ile devlete satmak ve uzun süreli askerlik mükellefiyetine katlanmak zorundaydılar. Bunlara rağmen bu verginin çok fazla şikâyetle sebep olmamasının bazı nedenlerini iktisatçı Güneri Akalın şu şekilde yorumlamıştır:

- Verginin mükelleflerinin Türkler olması ve sayılarının fazla bulunması ile verginin yükünün yıllar arasına yayılması dolayısıyla düşürülmesi,

¹⁹⁰ Türk, a.g.m., s.344.

¹⁹¹ *TBMM Kanunlar*, S.4429, C.3, İ.33, 04.06.1943, s.38. (Resmi Gazetede Yayınlandığı Tarih: 07.06.1943, S:5423, s.1)

¹⁹² Akalın, a.g.e., s.256; Cahit Kayra, *38 Kuşak: Anılar*, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s.111.

- Verginin gayri safi gelire dayanması ve aynî olarak ödenmesi; bir servet vergisi niteliğinde olmadığından tahsil edilebilir bir yükümlülüktür,
- Hâsılat yıllar arasında dağıldığından mükellef tüketimini, gelirindeki yıllık düşüşe uydurabilmiş veya faktör arzını artırarak gelir etkisi oluşturmuş olabilir,
- Mükellef, vergiyi gelirinden yani tasarruf ve tüketiminden ödemesine rağmen; çalışma kampı şeklinde bir tahsil usulüne maruz bırakılmamıştır. Ancak mükellefler bu dönemde yol vergisi ve askerlik vergilerini bedenî çalışma ile ödemiştir.

Akalın, belki bunlardan daha önemli olarak; varlık vergisinin, Batı'nın uzantısı Levantenler ve azınlıklarca, fakat ayrımcı da olsa, toprak mahsulleri vergisinin ise Türkler tarafından ödenmesini neden olarak göstermiş; Türklerin, bu vergiyi şikâyetle ama tevekkülle karşıladıklarını belirtmiştir.¹⁹³ Varlık vergisinin boyutlarına ulaşmamış olmakla beraber bu vergi, aşarın kaldırılmasından bu yana ilk kez tarıma yönelik büyük çaptaki ilk dolaysız vergi olması açısından önem taşımaktadır. Ancak bu verginin, piyasa için üretmeyen ve yoksul köylü üzerinde çok ağır bir yük olduğu da tahmin edilebilir.¹⁹⁴ Toprak mahsulleri vergisi, savaş döneminin olağanüstü masraflarının bir bölümünü karşılarken, ayniyat şeklinde alındığı için ordunun, sabit ve dar gelirliyle, şehirlilerin iâşe ihtiyacının karşılanmasında da olumlu etki yapmıştır. Verginin bu olumlu tarafının yanı sıra aynî olarak alınması Osmanlı Devleti döneminde köylüye ağır darbeler vuran aşar vergisinin yeniden alınacağı korkusu köylü üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur. Hükümet oluşan bu kaygılı durumun önüne geçmek, hiç olmazsa en aza indirmek için, aşar vergisinde olduğu gibi iltizam usulü uygulamadı. Bunun yanında vergi köylünün elde ettiği mahsulden tohum, masraf için bir bölümünü ayırmadan mahsulün tamamı üzerinden alındığından konunun mecliste kabul edilişi sırasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun da belirttiği gibi çiftçi üzerinde ağırlığı inkâr edilemeyecek bir külfet oluşturuyordu.¹⁹⁵

¹⁹³ *a.g.e.*, s.257.

¹⁹⁴ Boratav, *a.g.e.*, s.67.

¹⁹⁵ Türkan Başyigit, "Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, C.17, Ankara 2002, s.687.

Tablo 3.2: Toprak Mahsulleri Vergisi Hâsılatı (1944-1947)

Yıllar	Hâsılat
1944	47 275 054
1945	66 855 160
1946	78 000 000
1947	29 000 000 Kaldırılmış vergiler arasında
1948	8 000 000 Kaldırılmış vergiler arasında
TOPLAM	229 130 214 TL.

Kaynak: Ökte, a.g.e., s.201.

Sonuç olarak varlık vergisine paralel olarak çıkarılan bu vergi, varlık vergisinin aksine büyük-küçük çiftçi arasında fark gözetmeyen bir uygulamadır. Bundan dolayı asıl sıkıntıyı dış pazarlara açılmamış, savaş sebebiyle üretimi azalmış, kendi geçimini bile zor sağlayan küçük üretici çiftçiyi, büyük toprak sahiplerine kıyasla daha fazla etkilemiştir. Faik Ökte'nin dediği gibi “köylü bu vergiyi nafakasından ve tohumundan ödemiştir.”¹⁹⁶ Verginin tahsil edilme konusuna da değinecek olursak, aşara benzetilen bu verginin olumlu tarafı mültezim tipi bir toplayıcının olmamasıdır. Ancak tahsil işlemlerinin planlı programlı olmaması, tahmin ya da ölçme işlemlerinde yapılan hatalar ile ürün sevkiyatlarının düzenli olarak gerçekleştirilememesi gibi nedenler vergi tahsilâtını başarısız kılmıştır. Her ne kadar aşardaki gibi mültezimlerin olmaması olumlu gibi görülse de köylü, en çok vergi miktarını belirleyen memurların keyfi uygulamalarından şikâyetçi olmuştur. Vergi memurlarının bazen rüşvet alarak vergi oranını düşük tutması bazen de üreticinin tarlasında ürettiğinden fazlasını vergi miktarı olarak belirlediği görülmüştür. Haliyle bu tür uygulamalarla karşılaşan köylü, vergisini ödeyebilmek için elinde avucunda ne varsa satmış; zor şartlar altında, açlık dahi çekerek hayatlarını bu şekilde idame ettirmek zorunda kalmışlardır. Aynı zamanda devlet, çok fazla görevli ile vergi toplanmasına teşvik etmiş, bununla ilgili kanunlar bile çıkarılmıştır. Vergi işlerinde çalıştırılacak olanlar için fevkalade zamlar verilmesini öngören kanunlar buna birer örnek teşkil etmektedir.¹⁹⁷ Bu şekilde bir teşvik olmasına karşın, hedeflenen miktarda vergi toplanamamış ve önemli bir bölümünün de masraflara gitmesine neden olmuştur. Toprak mahsulleri vergisinin kaldırılması için 18 Ocak 1946

¹⁹⁶ Ökte, a.g.e., s.202.

¹⁹⁷ BCA, “Toprak Mahsulleri Vergisi işlerinde çalıştırılacak memurlara ait kadronun tasdiki ile bunlara fevkalade zam verilmesi”, 11.10.1943, Yer:103-73-15, Fon:30-18-1-2.

tarhli ilk görüşme yaplm¹⁹⁸; ardından 23 Ocak 1946'da yapılan görüşmeler sonucunda bu vergi ile ilgili kanun, 01.01.1946 tarihi itibariyle yürürlükten kaldrlmtır.¹⁹⁹ Verginin kaldrlmas ile köylü rahatlam ancak; geriye kalan borçlar yine köylü için skntl durumlar ortaya çıkarmaya balamtı. Nihayetinde birkaç milletvekilin girişimi sonucu yapılan kanun teklifi ile 21 Mayıs 1947 tarihinde yapılan görüşmeler sonucunda toprak mahsulleri vergisinin bakiyeleri de affedilmitir.²⁰⁰

3.2.1.9. Gelir Vergisi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra vergilendirme reformlarının bir sonucu olarak 1949 yılında Gelir Vergisi Kanunu kabul edilmiştir. Toprak mahsulleri vergisinden sonra daha ada bir vergi olarak yürürlüğe giren gelir vergisi tar kesimini vergiden muaf tutmuştur. Ziraî kazançların gelir vergisi içerisine dâhil edilmesi için birtakım faaliyetler yaplmsa da bu durum 1960 yılının sonuna kadar devam etmiş; yapılan incelemeler sonrasında ziraî kazançlar gelir vergisine dâhil edilerek kanunlamtır.²⁰¹ Gelir vergisi yasaının vergileme ile ilgili maddelerini bazı büyük ifti kesimlerinde tepkilere ve memnuniyetsizlie neden olmuş, bu gruplar bazı siyasî organlara baskı yapmaya balamlardır. Nihayetinde TBMM'nin 35 sayılı 28.02.1962 tarihli yasaı ile "193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun ziraî gelirlerle ilgili hükümlerinin tatbiki, bu bapta yeni hükümler tedvin edilinceye kadar tehir edilmiştir." hükmü gereği yürürlükten kaldrlmtır. Yasanın yürürlükten kaldrlmas ile büyük çiftlik sahipleri önceki ve sonraki gelir vergisinden muaf olmuşlardır. Bu uygulama ile gelir dağılımındaki dengesizlik artm, zamanla vergi adaletsizliinin nnn almasna sebebiyet vermiştir.²⁰²

Aşarın kaldrlmas, büyük toprak sahipleri de dâhil, çiftçiye yeni rejimin bir hediyesidir. Ancak ekonomik açıdan bakldında aar, tarımdan alınan yerlemi ve alılm bir cins gelir vergisiydi. Sanayileşme hareketine tarımın gelir vergisi ödeyerek katlmas gerekliydi. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nda tarımdan vergi alma zorunluluğu

¹⁹⁸ TBMM ZC, D.7, C.21, 18.01.1946, s.74-76.

¹⁹⁹ TBMM ZC, D.7, C.21, 23.01.1946, s.91-92.

²⁰⁰ TBMM ZC, D.8, C.5, 21.05.1947, s.200-202.

²⁰¹ Erdoğan, a.g.m., s.233.

²⁰² İnci, a.g.m., s.127-128.

çıkınca aşara benzer bir vergi konulmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında, iltizam usulü kaldırılıp, aşar, devlet memurları eliyle tahsil edilen ileri bir vergi haline getirilebilseydi, tarım kazançlarının vergilendirilmesi sorunun çözümlenmiş olması muhtemel bir senaryo olabilirdi.²⁰³

3.3. AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASINDAN SONRA OLUŞAN EKONOMİK DURUMUN DÖNEMSEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

3.3.1. 1923-1929 Dönemi

Kurulmakta olan her devlet gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de kurulması kolay olmamış; ilk on beş yıl neredeyse gerek devlet ve gerek halkın canla başla mücadelesine sahne olmuştur. Ancak eski düzenden yeni düzene geçen Türk milleti için bir alışma dönemi oluşmuş ve bu durum bazı sıkıntılarla kendini göstermiştir. Cumhuriyeti kuran çekirdek kadronun eski devlet gelirleri sisteminde yapmış olduğu değişiklikler mevcut iki sorunu çözmeye yönelik olmuştur. Bunlar; tarım kesimi üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi ile siyasî ve ekonomik bağımsızlığımıza gölge düşüren Duyun-u Umumiye'nin kaldırılarak devlet gelirlerini toplama yetkisinin tamamen Türk Devleti'ne devredilmesidir.²⁰⁴ Siyasî bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıktan geçtiğini her fırsatta dile getiren Mustafa Kemal, 1923 yılı meclis açılış konuşmasında dışarıya ihtiyaç duymadan, millî kaynaklarımızın tasarruflu bir şekilde kullanılması gerektiğine temas etmiştir. Malî idare, halkı baskı altında tutmaktan kaçınmak ve mümkünse dışarıdan yardım almadan gelir sağlama amacı taşımaktaydı. Yarı sömürge halinde devredilen bu devleti içeride yeni ve çözüm bekleyen ekonomik sorunlar beklemekteydi. Cumhuriyet'in ilanı ile kurulan ilk hükümette görev alan milletvekili ve bakanlık yapmış olan Mustafa Necati Bey ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullarla ilgili şunları dile getirmiştir:²⁰⁵

²⁰³ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, C:1, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996, s.347.

²⁰⁴ Ekinci, a.g.m., s.758.

²⁰⁵ Tokgöz, a.g.e., s.47.

“Her yer haraptı. Barınacak sığınak bile yoktu. Evler yıkılmış, yollar geçilmez hale gelmişti. Halk en basit vasıtalarından da mahrumdu. El sanatlarını genellikle temsil eden gayr-i Türk nüfusu ortada yoktu. Halk her şeyi devletten beklemek mecburiyetindeydi. Vergiler çok ağırdı ve mükellefin bu vergileri ödemesi çok zordu. Devletin başka geliri de yoktu. Bir fasit daire (kısırdöngü) içinde olduğumuzu görmemek mümkün değildi...”

Cumhuriyet dönemine tüm kusurları ile devrolunan aşar vergisi, yeni kurulan devletin de en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmaktaydı. Aşar vergisi matrahının gayri safi ürün olması ile tarh ve tahsil aşamasında iltizam usulünün uygulanması, bir yandan tarım kesimine yapılabilecek yatırımları olumsuz yönde etkilerken, diğer yanda mültezim kârını da araya sokarak pazara çıkacak nihaî ürün içindeki maliyetlerin artmasına yol açmaktaydı. Bu nedenle mültezimin aradan çıkartılması ile ürün maliyetinin düşeceği ve üretimin artacağı varsayılıyordu. Kırsal kesimde aşar ile ilişkisi kurulan kredi mekanizması ise aşarın kaldırılması yolunda etkili olan nedenlerden biridir. Yani köylü krediyi alıyor ancak, krediyi ödeyemeyince toprağını alacaklıya devretmek zorunda kalıyordu. Dolayısıyla savaş sonrası yeniden inşa hareketinde, tarımsal üretimin artırılması, Cumhuriyet hükümetlerinin öncelikli hedeflerinden bir tanesiydi. Devlet, üretimi artırmak üzere tarımsal girdilerin sağlanması, pazarlanması ve pazar fiyatlarına müdahale edilmesinin yanı sıra, vergileri araç olarak da kullanmıştır. 1923 yılında çıkan bir kanun ile makine ithalatı düzenlenmiş, tarıma ve kırsal kesime ilişkin düzenlemeleri, vergi indirimlerini, teşvikleri ve kredileri kapsayan Köy Kanunu 18 Mart 1924 tarihinde, 21 Nisan 1924’te ise İtibar-ı Ziraî Birliği Kanunu çıkarılmıştır. Yapılan teşvikler daha çok büyük toprak sahiplerini ve ticarî ürünleri özendirmeye yönelik olmuştur. Bu teşvikler içinde aşar vergisinin kaldırılması düşüncesi de üretimi artırıcı, sınıfsal ve sosyolojik ilişkilerle ilgili alınan önlemlerin bir parçası olarak da düşünülmelidir.²⁰⁶ Nihayet TBMM’de çıkarılan yasa ile 17 Şubat 1925 tarihinde aşar vergisi kaldırılmış, böylece köylünün bütçedeki vergi yükü yüzde 40’tan yüzde 10’a düşürülmüştür. Bu karar, hükümet için büyük bir ekonomik önem taşıyordu. Zira devlet bütçesinin üçte biri aşar vergisinden oluşmaktaydı. Haliyle devlet böyle bir vergiyi kaldırmakla büyük bir gelir kaybına uğramış; bu kayıpları telafi etmek amacıyla da 1926 senesinden itibaren dolaylı vergileri artırma yoluna gitmiştir. Aşarın kaldırılması ile birlikte mültezim ya da tüccar

²⁰⁶ Coşar, 1996a, s.26.

gibi kâr eden güçler ortadan kaldırılmış, banka aracılığı ile krediler yaygınlaştırılmış,²⁰⁷ tarım ile ilgili ürünlerin ithalat vergileri azaltılarak bu sürece katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Aşar sonrası ortaya çıkan gelir kaybını telafi etmek maksadıyla, var olan vergilerin oranları değiştirilmiş ve yeni vergiler uygulamada yerini almıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet zorunlu olarak Osmanlı döneminden süregelen vergileri toplayıp, bu vergilere zam yapmakla yetinmiştir. Bununla beraber aşar vergisinin kaldırılması yeni bir vergi sisteminin kurulması için bir başlangıç olacaktır. Buradaki amaç köylü üzerinde ağır bir yük olan ve tahsil edenler yüzünden bu durumun vahim bir hal aldığı aşar vergisinin kaldırılarak, yeni Cumhuriyet'in temellerinin geniş halk kitlelerine mâl edilmesi amaçlanıyordu. Böylelikle ilk adım olarak aşar vergisinden doğan boşluğu doldurmak amacıyla, tarım ürünlerinin demiryolu ve denizyolu ile piyasaya sürülen miktarı üzerinden bir dolaylı vergi alınması kabul edilmiştir.²⁰⁸

Aşarın kaldırılması ile bütçe açığı oluşmuş ancak, bunun meydana getireceği olumsuz durum vergilerdeki artışla ya da yeni vergilerle telafi edilmişse bile bu vergilerin nihaî olarak yansıdığı gruplar aynı yükü ödeyen gruplar sayılmalıdır. Aşardan doğan gelir kaybının 1926'dan başlayarak dolaylı vergilerdeki artışlarla ve esas olarak şeker ve gazyağının vergilenmesi ile karşılandığı saptanmaktadır. Bu ise kentlerdeki nüfusun ve pazarlama yapan kırsal kesimin vergilendirilmesi demektir. Aşar köylülerin tamamından alındığı için, şeker ve gazyağı tüketiminde ek vergi ödeyen köylüden aşar yükünü geçen bir vergi miktarı alınmadı. Bu ise aşarın kaldırılarak, ek vergileme yapılması ya da dolaylı vergilerde artış yapılması şehirli-tüketici kesimden tarım kesimine bir gelir aktarımı yapıldığını gösterir.²⁰⁹ Aşar sonrası oluşturulmaya çalışılan yeni vergi sistemi Fransa örneği alınarak kuruldu. Öncelikle temettü vergisi kaldırılmış ve yerine ilkel bir gelir vergisi olan kazanç vergisi konulmuştur. Zamanla vergi sisteminin ağırlığı, vasıtasız vergilerden vasıtalı vergilere doğru kaydırılmaya başlanmıştır. Yeni bir gelir politikası olarak vergiler, Tekel (inhisarlar) ve Gümrük Gelirleri ve nihayet KİT (Kamu İktisadî Teşebbüsleri) hâsılatı devreye sokuldu. Aşarın

²⁰⁷ Köylüye kredi temini, aşarın kaldırılması ile birlikte köylünün mültezim ve murabahacının tesirinden kurtularak memleketin iktisadî bünyesine karışmasını sağlamak ve bununla ilgili çıkarılan kredi kanunları tanzim etmek için atılan adımlardır. Yapılan kredi teminleri Ziraat Bankası aracılığı ile yapılmıştır. *Hâkimiyeti Milliye*, "Köy ve Ziraat", 29 Birinci Teşrin (Ekim) 1933, s.13.

²⁰⁸ Ekinci, a.g.m., s.790.

²⁰⁹ Boratav, a.g.e., s.41-42.

eksikliği hayvan vergisini katlayarak ve toprak mahsulleri vergisi konularak giderilmeye çalışıldı. Vergi yükü; demiryolu siyaseti ve isyanlar sonucu ortaya çıkan askerî harcamalar nedeniyle sürekli artırıldı.²¹⁰

1929 yılında Türkiye, Lozan Antlaşması'nın getirdiği sınırlamaların bitmesiyle vergi konusunda, gümrük vergileri ile tam bir egemenlik elde etmiştir. Ancak yeni devletin, aşar vergisini kaldırması ile uygulamaya koyduğu vergi politikaları aslında gelirlerinin azalması ve bütçe açığının ortaya çıkması anlamına da gelmektedir. Aşarın kaldırılması ile bütçe küçülmemiş ancak, artan ihtiyaçların karşılanması konusunda devlet yetersiz kalmıştır. İç kaynaklara yönelen devlet, vergi yapısında düzenlemeler yapmış, derli toplu bir görünüm kazandırmaya çalışmıştır. Ülkedeki vergi yapısı değişmiş, dolaysız vergilerden dolayı vergilerin ağırlıklı olduğu bir yapıya geçilmiş; vergi yükü kırsal kesimden kentlere doğru kayma eğilimi göstermiştir. Vergilemede vatandaşların ödemesini kolaylıkla yapabileceği vergilerin uygulamaya konulması ve ekonomik hayatın gelişimine engel olmayacak biçimde düzenlenmesi, gelirleri artırmanın daha çok vergi usullerinin ıslahı ile sağlanması ve vergi yükünün hafifletilmesi gibi ilkelere önem verilmiştir. Ancak vergilerin ağırlığından, tekellerin yüksekliğinden şikâyetler dünya krizi sırasında artar, bu durum köylü üzerindeki vergide görece azalmanın etkisinin uzun sürmediğini gösterir. Hükümet ise bu kriz sırasında denk bütçe politikalarından taviz vermediği gibi, gelirlerinin azalmasına da müsaade etmemiştir. Hükümet devlet giderlerini tamamen vergi gelirleri ile karşılarken, vergiler içinde muamele vergileri, gümrük vergileri ile tekeller en büyük paya sahipti.

1924-1929 yılları arasında çeşitli eksiklikleri olsa da bir vergi sistemi kurulmuştur. Bu eksiklikler ve şikâyetler 1930'lu yıllarda giderilmeye çalışılmış ancak, bütünlük gösteren ve ülkenin ekonomik gereksinimlerine cevap veren bir vergi sistemi kurulamamıştır.²¹¹ Dünya bunalımı nedeniyle iç ticaret hadleri köylü kesimini mağdur etmekteydi. Tarım ürünleri sürekli olarak değer kaybediyor, köylü varını yoğunlu sınırlı düzeyde pazardan temin ettiği gaz yağı ve benzeri mallara yatırıyor. Sonuç olarak 1923-1932 evresinde genel bütçe gelirlerinin gayri safi milli hâsıla içindeki payı artış

²¹⁰ Akalın, *a.g.e.*, s.150-151.

²¹¹ Nevin Coşar, "Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XI, S.31, Mart-1995, s.251-253.

göstermiş, merkezi kamu gelirlerinin toplamı ise gayri safi milli hâsıladan daha hızlı büyümüştür. Ancak 1929 dünya buhranı ile beraber vergi gelirlerinin yapısında önemli bir düşüş görülmüştür. Bu tarihlerde vergi bileşimi, gelir vergilerinden alınan vergiler, servet vergileri ve harcamalar üzerinden alınan vergiler olmak üzere üç ana grupta toplanmıştır. Aşarın kaldırılması ile vergi gelirlerinin bileşiminde önemli düşüşler yaşanmış, gelirlerden alınan vergilerin payı hatırı sayılır ölçüde düşmüştür. Buna karşılık harcamalar üzerinden alınan vergiler ile servet vergilerinin payı artmıştır. 1929'dan sonra gelirden alınan vergilerin payı tekrar yükselmiştir.²¹²

Tablo 3.3: 1924 ve 1930 Yıllarında En Önemli Beş Gelir Kalemi

1924 Yılı		1931 Yılı	
1. Aşar	39.628.240 TL	1. Gümrük Vergisi	44.045.213 TL
2. Gümrük Resmi	28.950.210 TL	2. İnhisarlar	34.334.334 TL
3. İstihlak Rüşumu	17.482.737 TL	3. Hayvan Vergisi	13.164.060 TL
4. İnhisarlar	10.770.623 TL	4. Dâhili İstihlak Vergileri	10.917.154 TL
5. Arazi ve Musaffakat	4.709.934 TL	5. Arazi Vergisi	5.051.568 TL
Toplam Varidat	138.709.305 TL	Toplam Varidat	186.007.828 TL

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, *Bütçe Kesin Hesap Kanunları*, Ankara, 1992, s.3-181; Akalın, a.g.e., s.151.

Bu tabloda vergilerin karşılaştırılmasından önce değişimin yönü ve esası ortaya çıkmaktadır. Bu değişimdeki istikamet, milli vergi sistemlerinin inşasına yönelik olmuştur. Öncelikle iktisadî bağımsızlık ve milliyetçilik ön plana alınırken, malî disiplin sağlanmaya çalışılmıştır. İktisadi kalkınmada özellikle devletçi politika esas alınmış, bu doğrultuda hareket edilmiştir. Maliye politikası ve borçlanma siyaseti de değişime uğramış; bir tür malî bağımsızlık hedeflenmiştir. Bu amaçla “denk bütçe ve sağlam para yani malî disiplin” maliye politikasında ilke olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak, yarı askerî yarı kalkınma amaçlı olan demiryolu siyaseti, vergiler ile finanse edilmiş; ancak Düyunu Umumîye borçlarının ödenmesi ertelenmiştir. Bununla beraber, uygulamada denk bütçe ve sağlam para ilkesinin ihlal edildiği, bu dönemde TL'nin değerinin düşmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca yine bu süreç içerisinde yapılan millileştirmeler maliye politikasının bir parçası olmuş; bu millileştirmeler bütçe olanakları yani vergiler

²¹² Toprak, a.g.m., s.64.

kısacası milletçe (mükelleflerce) finanse edilecek olan önemli bir Cumhuriyet politikası halini almıştır.²¹³

3.3.2. 1930-1939 Dönemi

1929’da patlak veren “Dünya Ekonomik Buhranı” kısa zamanda Türkiye’yi de etkilemiş; tarım ürünlerinin fiyatları düşerken, önemli bir gelir kaynağı olan bu tarım ürünlerinin ihracatından gelen döviz miktarında da ciddi bir azalma yaşanmıştır. Köylünün günden güne yoksullaşması üzerine devlet, ekonomi politikasında değişimler yaparak köklü iktisadî reformlara girişmiştir. 1930 yılına kadar uygulanan ekonomi politikaları neticesinde özel teşebbüsün teşvikiyle elde edilmek istenen düzeye de ulaşamamıştır. Bunun üzerine devletin ekonomik hayata doğrudan girerek hızlı bir kalkınma sağlaması amaçlandı. 1932 yılından itibaren devletin ekonomi politikalarına devletçilik ilkesi hâkim olmaya başlamıştır.²¹⁴ Dolayısıyla 1930-1939 döneminde iktisat politikaları bakımından iki belirleyici özellik bulunmaktaydı: korumacılık ve devletçilik. 1930’lu yıllar kapitalist dünya ekonomisi bakımından büyük buhran yıllarını oluştursa da, Türkiye ekonomisinin dışarıya kapanarak ve devlet eliyle millileşme denemelerinin yapıldığı bir dönemi yansıtmaktaydı. Bu dönem içerisinde özellikle sanayileşme konusunda ilk ciddi adımlar atılmış; bundan sonra Cumhuriyet’in hiçbir döneminde sanayi sektörü 1930-1939 yıllarının ortalama büyüme hızına ulaşamamıştır. Tarım kesimi ise bu dönem içerisinde tüm olumsuz koşullara rağmen son derece olumlu ancak, sanayinin gerisinde kalan bir görüntü içerisinde. Tarımdaki bu geri duruş, 1923-1929 yılları arasındaki ortalama büyüme hızının da gerisindedir. Ancak tarımdaki bu durum, dünya ekonomisinin büyük buhran içinde bulunduğu ve kapitalist ülkelerdeki reel gelirlerde önemli bir düşüş yaşanması karşısında % 7’lik bir büyüme temposu göstermesi bakımından önemli bir başarı olarak da yorumlanabilir.²¹⁵

Yeni devletin kuruluşundan 1933 yılına gelene kadar, ağır dış borçlar yeniden dış borç alımına fırsat vermemiş; ayrıca iç borçlanma için gerekli bir ortam oluşmamıştır. Daha sonra siyasî ve iktisadî şartlar sağlanarak 14 Aralık 1933 tarihinde

²¹³ Akalın, *a.g.e.*, s.151-152.

²¹⁴ Öktem, *a.g.e.*, s.206-207.

²¹⁵ Boratav, *a.g.e.*, s.45-56.

2094 Sayılı kanun ile 12 milyon liralık “Ergani İstikrazı” adı altında Cumhuriyet döneminin ilk iç borçlanması yapılmıştır. Bundan sonra iki defa yine iç borçlanmaya gidilmiş; bu borçlanmalar demiryolu şebekelerinin genişletilmesi maksadıyla yapılmıştır. Devletin kamu hizmetlerini kendi eliyle yapmak istemesi ve bununla ilgili adımlar atması devletçiliği bu dönem için ön plâna çıkarmıştır. Devletçilik, devlet müdahalesini, özellikle sanayi alanında kalkınmanın sağlanabilmesi için bir plâna bağlı kalmayı gerektirmiştir. Bu doğrultuda 1933 yılında ilk Beş Yıllık Sanayi Plânı hazırlanmış, 1934’te ise yürürlüğe girmiştir. Bu plân başarılı olmuş, ardından hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Plânı ise İkinci Dünya Savaşı’nın baş göstermesi ile hayata geçirilememiştir. Kısacası bu dönemde dış ticaret açığı olmadan, enflasyona başvurulmadan, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma sağlanmıştır. Atatürk dönemi politikasını kapsayan bu dönemde, fakir bir hammadde üreticisi olan bir ülkenin, sanayici olarak kalkınma yolundaki gayretlerini, dengeli ve istikrarlı kalkınmasını göstermektedir. Ekonomik kalkınmadaki bu görünüm, geri kalmış ülkelere ekonomik kalkınma yolunu açmada rol model olmuştur.²¹⁶

Dünya ekonomik krizinin etkileri, Türk maliyesinde yoğun olarak 1930-1935 yılları arasında kendini hissettirmiş, vergiden sağlanan ihracat temelli gelirlerde biz azalma gözlenmiştir. Alternatif kaynak bulmada zorlanan devlet, bazı tasarruf tedbirleri alarak gereksiz harcamaların önüne geçmeye çalışmış, ortaya çıkan gelir açığını yeni vergiler yolu ile telafi etmeye çalışmıştır.²¹⁷ Bunlardan iktisadî buhran vergisi, dünya ekonomik krizinin etkilerini en aza indirmek amacı ile 1931’de yürürlüğe konulmuştur. Bu vergi çalışan kesimin maaşlarından kesilen vergi oranlarının yükseltilmesini içeriyordu. Uzun yıllar yürürlükte kalan vergi, düşük maaş alanlar ve ziraat ile uğraşanlardan yani işçilerden ve rençperlerden alınmıyordu. Zamanla bu verginin kapsamına bina vergisi ile tüccarlar da eklenmiş ancak, verginin büyük bir bölümünü devamlı olarak ücretliler ödemiştir. Aslında buhran döneminde geçici olarak konulan vergi, hâsılatı nedeniyle uzun yıllar devam etse de 1951 senesinde yürürlükten kaldırılmıştır. Muvazene vergisi ise 1932 yılında yürürlüğe konulmuş, iktisadî buhran vergisi ile aynı şekilde tahsil edilmiştir. Maaş ve ücret karşılığı çalışanların

²¹⁶ Eroğlu, a.g.e., s.293, 295, 306.

²¹⁷ Recep Temel, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Maliye Politikalarına Etkisi (1920-1938)”, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, C.1, S.2, 2018, s.12.

maaşlarından alınan bu vergi, iktisadî buhran vergisinden elde edilen gelirden daha yüksek olmuştur. Yine bir yıl için getirilen vergi 1950 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Devlet alışılmış klasik vergileme anlayışı yerine, daha kolay bir şekilde vergileme anlayışını seçtiği bu dönemde bir diğer vergi uygulaması ise hava kuvvetlerine yardım vergisi olmuştur. 1930'lu yıllarda Avrupa'da artan silahlama yarışı sonrasında devlet hava kuvvetlerine önem vermiştir. Bunun nedeni dünya konjonktürünün bu önlemleri almaya sevk etmesiydi. Havadan gelebilecek herhangi bir tehlike karşısında alınabilecek önlemler ve hava kuvvetlerinin güçlenmesi için yoğun bir yardım kampanyası başlatılmıştır. Devlet bu yardımların düzenli bir şekilde toplanması için 1935 yılında Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi Kanunu çıkarmıştır. Hava kuvvetlerinin ihtiyaçları için yine çalışanlardan alınmış olan bu vergi 1951 senesinde yürürlükten kaldırılmıştır.²¹⁸ Bu üç vergi çalışan kesimin tepkisini çekse de uzun yıllar yürürlükte kalmıştır. Devlet bu dönem içerisinde uyguladığı vergi politikaları ile aslında vatandaşın daha kolay bir şekilde vergi sorumluluğunu yerine getirmesini istemiş, aynı zamanda da halkın devlete karşı olan görevinin de bilincinde olması için çalışmalarını bu yönde artırmıştır. Meclis, özellikle yeni vergilerin konulması yerine var olan vergilerin uygulanması ve tahsil yöntemlerinde düzenlemeler yapmayı uygun bulmuştur. Yine vergi indirimleri, vergi yükünün azaltılması, üretimin özendirilmesi yönünden vatandaş ve ülke için olumlu sonuçlar ortaya çıktığı meclis görüşmelerinde dile getirilmiştir. Bu dönem içerisinde geçici olarak alınan vergilerin giderek azaltılması ve bunu yaparken de bütçe dengesini bozmayacak biçimde önlemlerin alınması meclis içinde görüşülen konular arasında yer almıştır. Ayrıca Türkiye'de maliyeti artıran ve dış ülke malları ile rekabeti zorlaştıran her türlü verginin kaldırılması düşünülmüş; devlet hazinesinin çıkarı ile kanunun mükelleflere yüklediği sorumluluk arasında denge kurmanın Cumhuriyet yönetiminin esas ilkesi olduğu benimsenmiştir.²¹⁹

²¹⁸ Fatih Saraçoğlu, "1930-1939 Döneminde Vergi Politikası", *Malîye Dergisi*, S.157, Temmuz-Aralık 2009, s.137

²¹⁹ Temel, a.g.m., s.13.

3.3.3. 1940-1950 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız olmasına rağmen savaşın etkileri ülke içerisinde hissedilmiştir. Özellikle askerî harcamalar ve malî ihtiyaçlardan doğan durumlar için çeşitli önlemler alınmıştır. Savaş ortamı, ülke ekonomisini ister istemez etkilemiş ve iktisadî bir gerilemeye yol açmıştır. Bu dönemde hükümete geniş yetkiler veren Milli Korunma Kanunu, İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği ekonomik koşulların iyileştirilmesi için başvurulmuş bir düzenlemedir. Yapılan düzenlemelerde hükümet, ürünün fiyatını belirleme ya da el koyma, hatta işçilerin zorunlu olarak çalışması için belirli mecburiyetler koyma gibi yetkilere sahip olmuştur.²²⁰ Ayrıca hükümet, atıl durumda olan işletmeleri açmak, iç piyasa koşullarını belirlemek, ihracatı düzenlemek ve üreticiyi koruma adı altında üretilen malları almak ve ithalatı düzenlemek için ithalat yapabilme gibi yetkilere sahip olmuştur. Devlet, savaş nedeniyle meydana gelen ekonomik sonuçları azaltmak amacıyla çıkardığı bu kanunu 1960 yılında yürürlükten kaldırmıştır. Bu kanun bir vergi politikası özelliği taşımamakla beraber, olumsuz ekonomik sonuçları asgariye indirebilme maksadı güdülmüş ve çıkarılmıştır. Fakat kendisinden beklenen başarıyı gösteremeyen bu kanun, halk için tam bir felaket olmuştur. Halkın elinden gıda maddeleri zorla toplatılmış, bu durum karaborsacılığı yaygınlaştırmıştır. Zira tüketim mallarına el konulması ile fiyatlar artmış, enflasyon iki sene içerisinde korkunç boyutlara ulaşmıştır. Temel gıda maddelerinin ise karne ile verildiği bir dönem olarak hafızalarda yerini korumuştur. Kısacası savaşın ekonomik yükü halka mal edilmiş, uygulamada yapılan yanlışlıklar sonucunda bir yandan savaş zenginleri türerken diğer yandan memur, işçi ve küçük çiftçi grupları yani halkın büyük bir kısmı zorluklara karşı mücadele vermek zorunda bırakılmışlardır.

1942 yılında çıkan İkinci Dünya Savaşı dönemi boyunca Türkiye, uygulamaya koyduğu vergi politikaları ile bütçe açıklarını kapatmak, gerileyen ekonomiyi kontrol altına almak ve özellikle üretimi canlandırmak adına ekonomik hamleler yapmaya çalışmıştır. Bu zorlu dönemde hayata geçirilen kanunlar ile ekonomiye yön vererek, refah bir toplum inşa edilmek istenmiş ancak başarılı olunamamıştır. Milli Korunma

²²⁰ 07.06.1939 tarihinde kabul edilen 3634 sayılı Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu'nda yapılan düzenleme ile.

Kanunu adı altında yapılan düzenlemeler adeta ülkenin yeniden ekonomik dar boğaza doğru gitmesi için bir etken olmuştur. Ayrıca bu kanunun hemen ardından yürürlüğe konulan Varlık Vergisi Kanunu ile savaş zenginlerinin vergilendirilmesi amaçlanmış ancak, bu kanun sadece gayrimüslimlerin vergilendirildiği bir kanun halini alarak adaletsiz bir uygulamaya örnek teşkil etmiştir. Hükümet bu kanunu, bilinçli olarak Rum, Ermeni ve Yahudi işadamlarını zayıflatmak, Türk-Müslüman tacirlerin ülkenin dış ticaretindeki ağırlığını arttırmak için kullandı. Dolayısıyla bu vergi uygulaması Türkiye'nin dış ticaretinde yerli gayrimüslimlerin gücünü önemli ölçüde azaltan sonuçlar oluşturmuştur.²²¹ Olağanüstü vergiler kapsamında alınan varlık vergisinin yürürlükten kaldırılması sonrasında devletçilik politikası işlemeye devam etmiş ve yine olağanüstü bir vergi olan toprak mahsulleri vergisi konularak, tarım ürünlerinin devlet tarafından alınıp daha uygun bir şekilde halka arz edilmesi amaçlanmıştır. Ancak burada uygulanan yöntemde zaten düşük bir gelire sahip olan üreticiden devlet yine az bir miktar ile ürün alınması tarımla uğraşan üreticileri mağdur etmiş, hatta aşırı andırdığı için kırsal kesimlerde tepki ile karşılanmıştır. Yoksul olan çiftçiden alınan bu vergi bir süre sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Savaş yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çıkardığı kanunlar ve vergi politikaları meydana gelen olumsuz ekonomi koşullarını iyileştirmek ve ekonomiyi canlandırıp, gelir kesesini doldurmak üzerine olmuştur. Ancak bu politikalar amacına ulaşamamış, istenilen başarı yakalanamamıştır. 1945 yılında ise büyük arazi mülklerini kamulaştırmaya yönelik hükümler taşıyan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanunun amacı; topraksız ya da az topraklı çiftçiye toprak vermek, ülkedeki tarımsal alanların sürekli işlenmesini sağlamak, arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini ve bir haddenden aşağı düşmelerini önlemektir. Bu kanun 1950 seçimlerinden önce çıkartılan başka bir kanunla, büyük arazi sahipleri için hiçbir kamulaştırma olasılığı bırakmayacak şekilde değiştirilmiştir.²²² Savaş yıllarındaki ekonomik sıkıntıları ve beraberinde yapılan uygulamaları değerlendiren İsmet İnönü şu cümleleri kullanmıştır:²²³

²²¹ Tezel, a.g.e., s.217.

²²² a.g.e., s.460-466.

²²³ Tokgöz, a.g.e., s.123.

“Devletlerin iktisadî doktrinleri ne olursa olsun, ister kapitalist, ister sosyalist olsunlar ‘savaş ekonomisine’ geçince ekmeği vesika ile dağıtmaya başlıyorlar. Biz de öyle yaptık. Yalnız bu dağıtım işi ciddi titiz bir örgütlenme gerektiriyor. Biz bu örgütlenmede yeteri kadar başarılı olamadık. Sonuç olarak da darlık ve pahalılık kendini gösterdi...”

Bu cümleler devletin, savaş ekonomisini iyi yönetemediğinin bir itirafı niteliğinde olmuştur. Zira ülke bu hassas dönemde zor zamanlardan geçmiş ve büyük kıtlıklar ortaya çıkmış, bu durum hükümeti içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Devlet sanayi sektöründeki hâkimiyetini korurken, tarımsal ürünlerin piyasasında etkin bir duruma geçememiş; tarım üreticisi ile devleti karşı karşıya getiren olumsuzluklar yaşanmıştır. Dolayısıyla 1939 ve 1946 yılları arasındaki ekonomik gelişmelere bakarak, yaşanan dengesiz ekonomi politikalarını tespit etmek çok da zor olmasa gerek. 1948 senesinde İstanbul Tüccar Derneği Yönetim Kurulu, ülkenin güncel ekonomik sorunlarını incelemek ve önerilerde bulunmak üzere İstanbul’da bir kongre toplanmasını kararlaştırmıştır. “Türkiye Ticaret ve İktisat Kongresi” adı altında toplanan ve 1948 Türkiye İktisat Kongresi olarak bilinen bu kongre 1930’lu yıllarda başlatılan devletçilik dönemini kapatıyor, 1950’li yılların liberal yönelimlerine ortam hazırlamış oluyordu. Kongre İstanbul iş çevrelerinin girişimiyle gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu kongre devletçiliğe ‘neo-liberal’ bir açılım getiriyordu. Burada alınan kararlara göre; devletin ekonomi politikası özel mülkiyete dayanmalı, devlet bireyin ekonomik özgürlüğünü korumalı, ekonomik alanda özel teşebbüsü esas tutmalı, ulusal ekonomiye rehberlik ederek sosyal adaleti benimsemeliydi. Ancak devletçiliğe karşı gelişen bu yeni yaklaşım Ankara’nın bu kongreye sıcak bakmamasında etkili olmuş, bundan sonrası için bir yol ayrımını simgelemiştir.²²⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı’daki ülkeler dağılmış ekonomilerini düzeltmek için geride kalan kıt kaynaklarını bir plan ve programa uygun olarak kullanma gayretine girişmişlerdir. Ülkemizde ise savaşın meydana getirdiği kıtlıklar, sıkıntılar ve özellikle Milli Korunma Kanunu’nun uygulanması sırasındaki yanlışlıklar var olan hükümete karşı tepkileri büyütüştür. 1950 senesinde değişen hükümet ile birlikte dünyada yeniden bir savaş patlak vermiştir. Bu savaş 25 Haziran 1950 tarihli

²²⁴ Zafer Toprak, “Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi”, İktisat Dergisi, S.211-212, Haziran-Temmuz 1982, s.37-42.

Kore Savaşı'dır. Savaşın Türkiye'deki etkisi ilk olarak hammadde ve tarım ürünlerinde fiyatların artması olarak ortaya çıkmıştır. Bu beklenmedik durum karşısında hükümet iktisat politikasını buna göre belirlemiş, özellikle tarım sektörünün gelişmesi için kolları sıvamıştır. Böylece devlet şu iktisat ilkelerini gütmüştür: Tarım sektörüne öncelik verilecek, sanayileşme özel sektöre bırakılacak, dış ekonomide devlet müdahalesi en aza indirilecek.²²⁵

Tarıma destek için ilk aşamada Marshall Planı'ndan²²⁶ sağlanan fonlar ile tarımsal araç, makine ve özellikle traktör ithalatı desteklendi.²²⁷ Traktörler ekili alanların genişlemesinde çok önemli rol oynamış, bunun yanı sıra yapılan yasal düzenlemeler ile ekili toprakların sayısında artış sağlanmıştır. Bu hükümet döneminde Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun büyük toprakların dağıtılmasını öngören maddesi işletilmedi, ancak devlet mülkiyetindeki toprakların ve meraların topraksız köylülere dağıtılması yaygın olarak kullanıldı. Ekili toprakların miktarı, II. Dünya Savaşı'nın sonundan 1950 yılına kadar % 10, 1950'li yıllarda ise % 50'den daha fazla arttı.²²⁸ 1950'lerde tarıma ağırlık veren strateji, Türkiye ekonomisine önemli bir dinamizm getirmiş, ancak popülist iktisat politikalarının da etkisiyle bir süre sonra tıkanmıştır.

Malî yapılar siyasî, kültürel ve toplumsal yapısıyla yakından ilişkilidir. Bu ilişki göz ardı edilerek ithal edilen vergi sistemleri ve malî kurumlar ülke yapısına uygun olmayan bir vergi yapısı ortaya çıkarmıştır. Gelir vergisi, kurumlar vergisi vb. yeni vergiler daha gelişmiş bir iktisat düzeyinin ve farklı siyasi ve kültürel bir ürünü olduğu için beklenen fayda görülmemiş, yeterli gelir bir türlü toplanamamıştır. Vergi yapısının bu özelliği 1990'lı yıllara kadar sürmüş ve Türkiye'nin iktisadî yapısına uygun bir vergi yapısı oluşturulamamıştır.²²⁹

²²⁵ Tokgöz, *a.g.e.*, s.137-139.

²²⁶ Marshall Planı: İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte Amerika'nın, Avrupa ülkelerinin savaş sonrası bozulan ekonomilerini yeniden ayağa kaldırmak ve bu ülkelerin iktisadî kalkınmalarında geniş kapsamlı bir destek sözü veren yardım planıdır. Marshall yardımları Avrupa Kalkınma Projesi adı altında yapılmış, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 16 Avrupa ülkesinde tarım ve sanayi alanlarında artışlar yaşanmıştır.

²²⁷ B.C.A, "Marshall Planından 1948-1950 yıllarında Türkiye'ye yapılan yardımlar", 1950, Yer:80-507-5, Fon:30-1-0-0, s.1-2.

²²⁸ Pamuk, *a.g.e.*, s.227-234.

²²⁹ Coşar, 1996b, s.13.

3.4. AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASINDAN SONRA OLUŞAN SOSYAL DURUM VE KÖYLÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Osmanlı devlet gelirlerinin temelini oluşturan aşar vergisi, kırsal kesimi vergileyen vergiler içinde en kapsamlısıydı. Osmanlı'da 16. yüzyıldan itibaren iltizam usulüyle toplanan aşar vergisi, toplanma şekliyle de çeşitli sıkıntılar ortaya çıkarmaktaydı. Devlet, toplayabileceğinden az bir gelir elde ediyor, köylüler ise ödemeleri gereken vergiden çok daha fazlasını ödüyorlardı. İşte bu durum içinde arada kalan miktar ise mültezimlerin kazançlarını oluşturunuyordu. Devlet mültezimleri denetleyemiyor, bu ise köylü üzerindeki baskıları ve sömürüyü artırıyordu. Aşar vergisini köylüden toplayıp devlete ödeyen ve bu işten kazanç sağlayan aracı sınıfın kaldırılması Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ülke içerisinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Aşarın iktisadî etkileri de göz önüne alınmakla beraber, kaldırılması tarımsal üretimi teşvik politikasının önemli bir parçası olarak görülmüştür. Sonuç olarak bu verginin geçmişi, sosyal-malî etkileri ve vergiyle ilişkili her husus aşarın kaldırılması gerektiği yönündeydi.²³⁰

Kurtuluş Savaşı'nın uzun sürmesi nedeniyle, mültezimler köylüden alacaklarını tahsil edememiş; zira olağanüstü bir dönemde normal tarımsal üretim de gerçekleşmemişti. Diğer taraftan savaş, üretici durumundaki insanımızı da seferber etmek zorunda bırakmıştı. Devletin iktisadî yapısını oluşturan tarımdan, insan gücünden de yoksun kalınca mahsul alınamamış, vergi toplanamamıştı. Millet olarak bir mücadeleye girildiğinden, mültezimin ve köylünün durumu geri planda kalmıştır. O sırada Türk milletinin tek görevi, var olma mücadelesinde vatanı savunmak olmuş; dolayısıyla bu milli mücadele dönemlerinde aşar ile ilgili gelişme ya da değişim çok fazla gündeme gelmemiştir.²³¹ Aşarın kaldırılması yolundaki düşüncelerini Atatürk 1924 yılı meclis açılışında şu şekilde beyan etmiştir: “*Memleketin başında ortaçağın en insafsız belası olarak hala musallat duran aşarın kaldırılmasını meclise teklif edebilecek bir seviyeye, Cumhuriyet idaresinin bir sene içerisinde vasıl olması cidden memnun olunacak bir şeydir.*” Bir ülkeyi asırlarca idare etmiş ve Osmanlı maliyesinin bel kemiğini oluşturmuş olan aşar vergisi, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre

²³⁰ a.g.m, s.7.

²³¹ Kırkpınar, a.g.m., s.106.

sonra 17 Şubat 1925 tarihli 552 sayılı kanun ile kaldırılmıştır.²³² Aşarın kaldırılmasıyla, mültezimler de ortadan kaldırılmış ancak üretim ilişkileri değişmediğinden köylü açısından kısa dönemde rahatlama sağlansa da netice itibariyle pek de değişen bir şey olmamıştır. Köylü aşar vergisinin kaldırıldığı konusunda emin olamamış, hatta birkaç sene ürünün aşarı verilmedi diye mahsulü tarlasında tutmuştur. Diğer taraftan aşarın kalkmasıyla köylünün çalışma isteğinin arttığı kabul edilir. Bu nedenle aşarın kalkması ile birlikte devlet ve köylü kısa süreli de olsa barışmış, iklim koşullarının da etkisiyle olumlu bir hava oluşmuştur.²³³

3.4.1. Basında Aşar Vergisi

Aşar vergisi ve uygulamaları dönem basınında da geniş yer bulmuş aşarın kaldırılması çoğu gazete tarafından desteklenmiştir. İzmir’de yapılan iktisat kongresinin ardından, aşar ile alınan karar doğrultusunda bir kamuoyu oluşmuş; aşarın kaldırılmasına yönelik yazılar baş göstermiştir. Dönemin Ziraat Cemiyeti tarafından memleket ziraatının gelişmesini ve ilerlemesini amaçlayan Yeni Ziraat Gazetesi’nde aşarın kaldırılması kararı sonrası birtakım tartışmalara sahne olan makaleler yazılmıştır. Mayıs 1923 tarihli gazetede kongre sonrası alınan karar desteklenmiş ve olumlu karşılanmıştır. Henüz aşar kalkmadan yerine getirilebilecek usul hakkında bir tartışma başlatılmış, gazete yazarlarından Muallim Fazlı aşarın kaldırılmasını desteklediğini belirtmiş ve aşarın ilgasından sonra uygulanabilecek olan yöntemlerin tahmininde bulunmuştur. Muallim Fazlı ülkede kadastro eksikliğinden dolayı, şimdilik tatbik edilmesi muhtemel olan yöntemlerden birinin tahmis²³⁴ usulü ya da adı her ne olursa olsun aşar esasına dayalı bir uygulama getirilebileceğini yazmıştır. Çünkü ona göre köylü, aşar vergisi usulüne alıştığı için yerine konulacak vergi gelinceye kadar tahmis veya teslis veya adı ne olursa olsun bir usul belirlenmelidir. Tahmis usulünün faydasının çok olduğunu belirten Muallim Fazlı’ya göre; çiftçi vereceği miktarı bilir ve fazlası için çalışmaz ve serbestleşir. Harmanını vaktinde yapacağı için elinde parası olur ve güçlük çekmez, ziraat arttıkça hâsılatı da artar.²³⁵ Ancak Muallim Fazlı’nın bu görüşüne İzmir

²³² Binatlı, a.g.m., s.315.

²³³ Coşar, 1996b, s.11.

²³⁴ Tahmis: Bir arazinin beş yıllık tahmini ösrünün hesaplanması usulüdür. Bu usul aşar vergisinin toplanması için iltizam usulü yerine getirilen teslis, emanet usulü gibi usullerden biridir.

²³⁵ Yeni Ziraat Gazetesi, “Aşar Meselesi”, S:37, 1 Mayıs 1339 (1923), s.205-206.

Ziraat Odası Reisi Doktor Hüsni karşı çıkmış; aşarın lağvedilmesinden sonra yerine yine aşar esasına dayanan tahmis ya da herhangi bir başka vergi konulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla beraber hükümet bütçesinde oluşacak olan açık (% 80 nispetinde) diğer vergileri adilâne bir şekilde artırmak, rençperden dönüm başına diğer vergiler gibi adil bir oranda vergi almak ve ziraatta serbest bırakmak suretiyle bütçe açığını kapatmanın daha uygun olacağını yazmıştır. Ona göre Anadolu’da köylü aç, çıplak, sefil ve yalınayak kalmış ve bize ekmek yetiştiren bu muhterem müstahsiller (yetiştiriciler) bugün merhamete layık bir halde oldukları için yardım, adalet ve aşar felaketinden kurtarılmalıdır.²³⁶ Çanakkale Ziraat Müdürü Rıza Bey de teslis veya tahminin köylüyü engellenemeyecek afet ve felaketlerde zor duruma düşüreceğini ve bunların zararlarını karşılamaya çalışırken köylünün yeniden bir borç altına girebileceğini yazmıştır.²³⁷ Görüldüğü üzere aşarın kaldırılacağı kararı sonrasında oluşan heyecan gazetelere de yansımış, aşar yerine konulacak vergi ve usullerinin mülahazası yapılmıştır.

Milli mücadele dönemi gazetelerinden birisi olan Anadolu’da Yeni Gün gazetesi siyasî bağımsızlığın iktisadî bağımsızlık ile güç bulacağı düşüncesini destekler nitelikte yazılara yer vermiş ve aşarın kaldırılması kararı desteklenmiştir. Gazete yazarlarından bir olan Yunus Nadi, aşar ile ilgili kaleme almış olduğu yazısında şunları dile getirmiştir:²³⁸

“...Bizim yaptığımıza ziraat denilemez. İktisadî nokta-i nazardan bizim ziraatımızın manası yoktur. Bizim ziraatımız bin bir belaya maruzdur ve aşar işte o belaların bir afetidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti aşarın bu sene için yüzde iki buçuğunun hazfıyla on iki buçuktan ona tenzilini düşünmekle memleketin umumî hayatında iktisadî bir düşünce sahibi olduğunu göstermiştir. Ancak tenzili mutasavver (indirilmesi düşünülmüş) ve hatta –diyebiliriz- mukarrer (kararlaştırılmış) olan miktar dahi haddizatında bütün ehemmiyetsiz bir şey olmamakla beraber her halde yaraya deva teşkil edecek ve ziraatı teşvik eyleyecek bir miktar değildir. Defaten aşarı bil-küllîye ilgası değilse bile her halde onu mühim ve mahsus surette tenzil edecek bir çare bulmalıyız.”

²³⁶ Yeni Ziraat Gazetesi, “Aşar Meselesi”, S:39, 1 Temmuz 1339 (1923), s.249-250.

²³⁷ Yeni Ziraat Gazetesi, “Aşar Meselesi”, S:41, 1 Eylül 1339 (1923), s.295-296.

²³⁸ Berna Arsoy, “Anadolu’da Yeni Gün Gazetesinde Milli Mücadele Dönemi Ekonomisi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.66. ; Yunus Nadi, “Aşar Mâniası”, Anadolu’da Yeni Gün, 7 Ekim 1923.

Aynı gazete yazarlarından Cemal Hüsni, köylünün durumuna yönelik şunları ifade etmiştir: *“Köylünün kazancı arttırılırsa, köylü kazancı oranında tüketimini arttıramaz; onun kazancını bütün ülke paylaşır. Köylü tasarruf edip kendi mekteplerini açabilir, okuyan çocuk çiftliğin yanında bir atölye kurar, sanayi de bu şekilde köyden çıkar. Milletin yüzde 90’ını yükseltecek olan yol budur. Hükümet tarafından ‘üzerine oturan dal kesilecek yerde kuvvetlendirilmiş olur.’ Türkiye’nin iktisadî bağımsızlığını ‘tarihin birçok nankörlüğüne’ katlanan köylü sağlayacaktır.”*²³⁹

Yine Yunus Nadi, aşarın yabancı sermaye için bir engel olduğuna yönelik Türkiye’de çalışma yapmak üzere gelen Macar heyetinden duyduklarını şöyle aktarır: *“Macarlar büyük sermaye ve kıymetli ile Anadolu’da çalışıp çalışmayacaklarını öğrenmek üzere Türkiye’ye gelmiştir. Ancak yüzde 12,5 aşar vergisi ile burada tarım yapamayacakları kanaatine varmışlardır. Hatta aşar vergisi hakkında bu bilgiyi edindikten sonra Türkiye’de tarımın gelişmemesinin nedeninin aşar vergisi olduğunu düşünmüşlerdir. Macar temsilcisi: ‘Bu kadar ağır vergiye tabi tutulan bir ziraat nerede olsa terakki etmez, nerede olsa tedenni eder, hatta mahvolur... Ziraatınızı ileri götürebilmek için ilk hedefiniz bu verginin ilgasından veya ona yakın bir şekilde tenzil ve tahfifinden ibaret olmalıdır’ diyerek aşarın kaldırılmasını önermiştir.”* Yunus Nadi, Türkiye’de tarım yapmak isteyen yabancıların hiçbirinden duymadığı bu sözlere hak verir : *“Biz de o kanaatte idik ki aşar vergisi bu vaziyet ve mahiyetini muhafaza ettikçe büyük yabancı sermayelerin memleketimize gelip ziraatımız sahasında iş görmelerine imkân yok idi.”* Hükümet çiftçinin halini görse bu oranda vergi isteyemezdi.²⁴⁰

Aşarın kaldırılmasından önce, memleketin çeşitli yerlerinde çıkan gazetelerde aşarın kaldırılmasına yönelik propagandalar yapılmıştır. Yerel gazetelerden biri olan *Antalya* gazetesinde Doktor Ferruh Niyazi tarafından kaleme alınan yazıda aşarın bütçenin en önemli gelir kısmını teşkil etmesinin yanı sıra memleketin mühim meselelerinden biri olduğundan bahsedilmiştir. Bu mesele ile ilgili değişikliğe gidilirken mümkün olduğunca yavaş bir adım atılarak bir iki vilayette tecrübe edildikten sonra uygulamaya geçilmesine vurgu yapmıştır. Aşarın lağvedilmesiyle oluşan

²³⁹ Arsoy, a.g.t., s.65. ; Cemal Hüsni, “Köylü İktisadiyatı ve Memurlar”, *Anadolu’da Yeni Gün*, 6 Haziran 1921.

²⁴⁰ a.g.t., s.66; Yunus Nadi, “Aşar Mâniası”, *Anadolu’da Yeni Gün*, 7 Ekim 1923.

boşluğun arazi vergisi veya başka şekilde tahsil edilecek bir vergi ile doldurulamayacağını ve bütçenin göreceği zarar karşısında ziraatın da zarar göreceği kanısındadır. Ferruh Niyazi, aşarın ülkenin başındaki mühim meselelerden biri olduğunu; tedricen kaldırılması ve yeni usulün uygulanmasını söylerken, sonrasında oluşacak olan zararı da öngörmektedir. Yine de aşarın kaldırılmasını umut etmiş ve hükümete bu konuda güvendiğini yazarak aşarın kaldırılmasını desteklemiştir.²⁴¹

Aşarın kaldırılmasından sonra da hükümetin bu kararını destekleyen yazılar yazılmıştır. İzmir’de basılan *Anadolu* ve *Ahenk* adlı gazeteler aşar ile ilgili gelişmeleri günü gününe takip etmişler; bunun bir ülke meselesi olması hasebiyle makale ve yorumlarda bu konuya geniş yer verilmişlerdir. Aşarın 17 Şubat 1925 tarihinde kaldırılması ile bu gazetelerde hükümetin kararını destekleyen yazılar yazılmıştır. 19 Şubat 1925 tarihli *Anadolu* gazetesinde, “*Hatta diyebiliriz ki, 1. Büyük Millet Meclisi memleketi en büyük çıkmazlardan kurtarmak suretiyle ne kadar şan görmüşse, 2. Millet Meclisi de aşar ve rejiyi ortadan kaldırmakla, ahvâdın ve tarihin takdirlerine yardımcı olacaktır.*” Yazılanlardan anlaşılabileceği üzere aşarın kaldırılması büyük yankı bulmuş ve yazılarla desteklenmiştir. İlk meclisin ülkenin bağımsızlığı ve vatanın kurtarılması konusunda ne kadar başarılı olduğunu dile getiren yazıda ikinci meclisin de iktisadî bağımsızlığı sağlamadaki başarısı mukayese edilmiştir. Bununla beraber, gazetede aşardan sonra çıkarılacak olan yeni vergi usulünün çıkarabileceği sakıncalardan bahsederek, bunun ümitsizlik ve yılgınlığa sebebiyet vermemesi açısından da uyarılarda bulunulmuştur. “*İhtimaldir ki, yeni usulün tatbiki sırasında birtakım mahzurlar nazara çarpacak ve belki de bir-iki sene bu yeni usulün acemiliği sirayeti çekilecektir. Bu mahzurlar da varid olsa, bunun zararı aşar vergisinin tabi olduğu iltizam ve emanet usullerinin halk üzerine tahmil ettiği yükün ağırlığı yanında, hafif ve boş kalacaktır. Bu husus tatbikat sahasında tesadüf edilecek müşkülat ve anlayış derhal ıslah ve tadil edileceğine göre, bu mahzurlar da az zaman içinde ortadan kaldırılacaktır.*”²⁴²

²⁴¹ Doktor Ferruh Niyazi, “Yeni Kabinemizin Programı”, *Antalya*, 25 Kasım 1924, s.1.

²⁴² Kenan Kırkpınar, “Aşarın Kaldırılması Ege Bölgesi Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1987, s.65; *Anadolu Gazetesi*, 19 Şubat 1925.

Memleketin kalkınmasının tek yolunun aşarın kaldırılması ile olabileceğini savunan ve aşardan kurtulmanın sevincini belirten *İzmir Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 12 Mart 1925 tarihli yayınında ‘Aşarın İlgası, Ziraat ve Ticaretimizin İnkişafı’ başlıklı makalede şunlar kaleme alınmıştır: “Yüzlerce seneden beri zürramızın sırtında ağır ve ezici bir yük olan, her sene rençberin yalnızca kazancını değil, sermayesinin yarısını da elinden alan köylüleri mültezim denilen zalim ve gaddar insanların pençelerinde kıvrandıran velhasıl her surette memleketimizin ziraatının ilerlemesinin önünde engel teşkil eden aşar usulü kaldırılmıştır. Şimdiye kadar bunalan köylü ve çiftçi artık nefes alacak, çıkaracağı mahsulün çoğu elinde kalacak dolayısıyla daha fazla ekip biçecektir. Bu sayede memlekette doğal olarak mahsulât artacak ve bundan sebep ekmek ve sair yiyecekler de ucuzlayacaktır. Bu suretle geçim kolaylaşacak, şehir ve kasaba hayatında refah artacak, sanayi ve ticaret işlerinde de masraflar azalacaktır.”²⁴³

Aşar vergisi kaldırılmış ancak yankısı uzun süre devam etmiştir. 1931 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde aşar vergisinin 1929 yılındaki dönem vergileri ile olan kıyası yapılarak köylünün durumunu anlatan yazılar yazılmıştır. Devlet hazinesine en fazla geliri sağlayan ve en kolay toplanan aşar yaklaşık 40 milyonu buluyordu ve hükümet bu gelirin hepsinden vazgeçmişti. Aşarın kalkması ile yerine konulan vergilerden arazi ve hayvan vergilerinin yanı sıra tarife değişikliği ile gümrüklerin yükselmesi, vasıtalı vergilerin eskisine nazaran artması da halk arasında “köylünün vergisini hafiflettik sözü nerede kaldı” söylemlerinin artmasına neden olsa da çok fazla ilgi görmemiştir. Ayrıca üretici için sağlanan kolaylık ve yardımların yanı sıra istatistiksel veriler de alınan kararın doğruluğunu ispatlar nitelikte olmuştur. 1924 ve 1929 senelerinin gelir tablosu verileri karşılaştırılarak, köylünün vergi yükünün yedi yıl öncesine oranla üçte bire indiği ifade edilmiştir.²⁴⁴

²⁴³ Kırkpınar, a.g.t., s.66; *İzmir Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 12 Mart 1925.

²⁴⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Köylünün Sırtındaki Vergi Yüğü Yedi Sene Evvelisine Nispetle Üçte Bire İnmiştir”, 29 Temmuz 1931, s.5.

17 Mayıs 1933 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde, mecliste geçen bütçe görüşmeleri esnasında aşar vergisinin neden kaldırıldığı ile ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Maliye vekili ile Eskişehir Mebusu Emin Bey'in aşar üzerine konuşmaları şu şekilde gazetede yer almıştır:²⁴⁵

- Maliye Vekili: *Emin Beyefendi ara sıra vergilerin tenzilinden bahsederken bir noktayı söylemekten daima çekinmemektedirler. O da ağnam vergisinin indirilmesidir; bilvasıta vergilerin zürraa çok gelmesidir. Keşke aşarı kaldırmısaydık... Emin Bey iyi bilsinler ki aşar vergisi malî bir sebepten dolayı kalkmamıştır. Doğrudan doğruya idari, içtimaî bir sebepten dolayı kalkmıştır. Biz bu vergiyi milyonları kaybetmek için kaldırmadık.*
- Emin Bey: *Hayır...*
- Maliye Vekili: *Biz aşar vergisini tahakkümü, tecebbürü yok etmek için kaldırdık. Yoksa malî sebeplerden olsaydı 20 sene daha yaşardı. Bundaki sebep doğrudan doğruya idari ve içtimaîdir.*

Maliye vekili, bu konuşmasının devamında aşardan sonra getirilen vergiler ile bir mukayese yapmış, Emin Bey'in bu konuda hesap yapmasını istemiştir. Ancak Emin Bey, yanlış anlaşıldığını beyan etmek için konuşmasına devam etmiştir:

- Emin Bey: *Aşar kalktıktan sonra, bilvasıta vergiler çoğaldı. Bendeniz aşarın kalkması kötü olmuştur demedim. Dedim ki aşarın kalkmasından çok memnunum, şahsen de bundan birkaç bin lira kazanıyorum, fakat bunun yerine gelecek mükellefiyet buna rahmet okutturacak dedim, ondan korkuyorum. Bütün milletin dediği de budur..."*

Görüldüğü üzere aşarın kaldırılması sonrasında fiili olarak çözüm üretilmiş olsa da bazı siyasî çevrelerde sonrasına yönelik bir soru işareti bulunmaktadır. Hükümet yapılan bu büyük malî değişimi her halükarda savunmuş ancak Eskişehir Mebusu Emin Bey'in de dediği gibi aşarın sonrasında gelecek olan mükellefiyetler eskiyi aratmıştır diyebiliriz. Özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde uygulanan ekonomi politikaları bu durumu özetler nitelikte olmuştur. 1933 yılının Ekim ayı içerisinde çıkarılan *Hâkimiyet-*

²⁴⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, "Aşar Niçin Kalktı?", 17 Mayıs 1933, s.2.

i Milliye gazetesinde, TBMM'nin aşarı kaldırarak köylüye yönelik yapılan en önemli yardımlardan biri olduğuna dair bir yazı şu şekildedir:²⁴⁶

“Türkiye Büyük Millet Meclisinin muhtaç köylülere tohumluk tevzii, köylülerin devlet ormanlarından şahsi ihtiyaçları ve ticaretleri için karşılıksız istifadeleri gibi ikinci derecede ehemmiyeti olan kanunlar istisna edilirse; Cumhuriyet'in köye yaptığı en büyük yardım, en muhtaç olduğu bir zamanda kendini senelik gelirinin bazen dörtte birini tutan bir kaynaktan mahrum etmesi yani aşarı kaldırmasıdır. Aşarla beraber, Türk köyünden mültezimi ile murabahacısı ve medresesiyle tam 1300 sene kalkmıştır. Eğer kalkmasaydı Türkiye’de küçük köylülük ortadan kalkardı.”

1932 senesinde *Vakit* gazetesinde yer alan bir habere göre aşar vergisi lağvedildiği halde ona bağlı bulunan mukataa vergisinin hala tahsil edildiğine dair çıkan bir haber yer alıyordu. Evkafa ait bazı binalardan tahsil edilmekte olan mukataa vergisinin aşar vergisine bağlı olduğu anlaşılmıştır. Sonrasında, Evkaf Müdürü’ne bu konu sorulduğunda, Niyazi Bey: “...kanuna aykırı olarak şimdiye kadar bir vergi alındığını hatırlamıyorum, işin esasında bir yanlışlık olsa gerek. Bununla birlikte meseleyi tetkik edeceğim...” cevabını veriyordu.²⁴⁷ Bu haber aslında aşarın hala etkilerinin sürdüğünü göstermektedir..

5 Eylül 1934 tarihli *Akşam* gazetesinin haberine göre; Suriye’de yaşayan Türklerden kanunsuz bir şekilde aşar vergisi alınmaktaydı ve bu durumun 1925 yılında Aşarın İlgası Kanunu’nun yanı sıra 1921 Ankara Antlaşması’na da (13. Madde) uygun düşmediği dile getirilmiştir. Yapılacak olan görüşmeler sonrasında istenmeyen bu durumun önüne geçileceği düşünülse de ilerleyen yıllarda çıkan haberlere bakıldığında bunun önüne geçilemediği görülmektedir.²⁴⁸

1936 yılında çıkarılan *Ulus* gazetesinin haberine göre Halep’te aşar vergisinin hala alındığına yönelik bir haber yapılmıştır. Bu habere göre: Artan hububat fiyatları sonrasında iktisadî şartların değişmesine rağmen Türk köylerinde (bilhassa Amik Ovası köyleri, Bayır ve Bucak nahiyeleri) hala aşar vergisinin şiddet kullanılarak mandater devlet memurlarınca tahsil edildiği ve borcunu ödeyemeyenlerin eşyalarına pazarlarda

²⁴⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Köy ve Ziraat”, 29 Ekim 1933, s.13.

²⁴⁷ *Vakit*, “Evkafıla Belediye Arasındaki Pürüzlü Meseleler”, 16 Mayıs 1932, s.1.

²⁴⁸ *Akşam*, “Suriye Türklerinden Aşar Vergisi İsteniyor”, 5 Eylül 1934, s.1-2.

ucuz fiyata satılarak el konulduğu ifade edilmiştir.²⁴⁹ *Ulus* gazetesinin 1937 yılında çıkarmış olduğu gazetede yine sancak olarak adlandırılan bölgelerde aşar ile ilgili halkın şikâyetini konu alan bir yazıda Ağa Köyü'nde görevli bir heyetin, köy ahalisinin uygun olmayan şartlarda yaşadığını görmüş ve hükümetin düzenli bir yardım yapıp yapmadığını sormuştur. Köylüler hiçbir yardım almadıklarını, üstelik kendilerinden fazlasıyla aşar vergisi alındığı için ev yaptıracak maddi güce sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir.²⁵⁰

Özellikle Hatay ve çevresinde çıkan aşar ile ilgili problemler, aslında dönemin siyasî havasını yansıtmaları bakımından önemlidir. Daha öncede değindiğimiz 1921 tarihli Ankara Antlaşması sonrasında Hatay özel bir yönetim ile Fransa mandaterliğine girmiştir. Ancak 1936'da Fransa, Suriye'de mandater yönetimden geri çekilmiş ve Hatay'ı da Suriye yönetimine bırakmıştır. Bahsedilen bu tarihlere kadar mandater rejimin etkisi altında kalan sancağımız, iktisadî olarak çökertilmek istenmiş, çeşitli propagandalar ve tazyikler ile Türk halkının güçsüz duruma düşmesi hedeflenmiştir. Artan baskılar halkı pes ettirememiş ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin girişimleri sonrasında Hatay ait olduğu topraklara katılmıştır. Yaşanan bu durum siyasî yönüyle dikkat çekse de yapılanlar iktisadî bir yönüyle ele almalıyız. Aşar vergisinin kaldırılmasına rağmen siyasî rant amacıyla gündeme getirilmiş; her ne şekilde olursa olsun, etkisini sürdürmüştür. Burada amaç siyasî, uygulama ve sonuçları ise ekonomik olmuştur.

Dönemin yerel gazetelerinden biri olan ve Balıkesir'de çıkartılan *Türk Dili* gazetesinin 1935 tarihli nüshasında son on iki yıl içerisinde Cumhuriyet Hükümeti'nin yurttan başardığı ziraî faaliyetler başlığı altında bir yazı yayınlamıştır. Buna göre Cumhuriyet idaresi Türk çiftçisini iki şekilde yükseltmiştir. Bunlardan ilki saltanat yönetimlerinin ocak söndüren, her sene harmanda uğursuz gözlerini çiftçinin üzerine diken aşar heyulasıdır. Çiftçi ekip biçer, yorulur tam çuvalını mahsulü ile dolduracakken mültezim belası iman hakkı, muhtar hakkı, bakkal hakkı, nalbant hakkı vs. haklar bahane ettikten sonra bir de öşrünü alır, geriye çiftçinin elinde tohumdan biraz fazla dane ile bir sürü saman yığını kalırdı. İşte çiftçinin elini boş bırakan aşar

²⁴⁹ *Ulus*, "Hatay Haberleri", 20 Aralık 1936, s.1

²⁵⁰ *Ulus*, "Sancakta Tehdit", 9 Ocak 1937, s.4.

belası kaldırılmış oldu. İkinci başarı ise düşen buğday piyasası karşısında çiftçi buğdayını satamaz duruma gelmiş, devlet ziraat bankaları aracılığı ile ambar açıp yüksek fiyatlardan buğday alımı yapmış, çiftçiyi rahatlatmıştır. Ayrıca çiftçi şeker pancarı eker, şekerini dışarıdan alırdı, pamuk eker kumaşını dışarıdan alırdı ama artık kurulan şeker fabrikası ve kumaş fabrikaları sayesinde çiftçinin ürünü değer gördü, parası elinde kaldı. Kumaşını, şekerini, camını, demirini Türk'ün kurduğu Türk fabrikasından aldı. Saltanat döneminde çiftçi her yere kapalıydı; yol, tren, vapur yoktu. Cumhuriyet ile birlikte ülkenin her tarafına demiryolu örüldü, her yer birbirine bağlandı. Cumhuriyet her yerde Türk hâkimiyetini, köylü hâkimiyetini kurdu ve çiftçinin kanını emmek isteyenlere fırsat vermedi. Görüyoruz ki Cumhuriyet hükümeti kısa zamanda çiftçi uğruna büyük ve önemli işler başardı.²⁵¹

Gazeteci-yazar Falih Rıfkı Atay, kaldırılmasından sonra bile yıllarca yankısı devam eden aşar ile ilgili görüşlerini *Kızılay* adlı gazetede, aşarın kaldırılmasının yıl dönümüne rastlayan günlerde kaleme almıştır. Atay'a göre; köylü aç, yoksul köyler ise harap durumdaydı ve aşar köylüden bir vergi olarak değil bir zulüm olarak kalkmıştı adeta. Bu köylü için ilk adımdı ve devletin Kemalist halkçı politikası sayesinde alınacak tedbirler ile köylü hür ve mesut bir hayata kavuşmuştu. Devletin milli ekonomi politikası ile köy üretim mallarının değerlendirilmesi bu tedbirlerin esaslarından biri olmuştu. Aşarın kaldırılmasını izleyen yıllarda köy malı fiyatları düşürülürken, şeker ve tuz ucuzlamış; hayvan ve toprak vergileri indirilmiş, borç taksitleri uzatılmıştı. Köylü için kredi ve satış kooperatifleri kurulmuş, toprak dağıtılmış; köylüyü faiz soyguncularının elinden kurtarmak için Tarım Bankası esaslı kararlar vermişti. Dolayısıyla Cumhuriyet'in köy politikasına karşı her anlamda minnet duygusu taşımamız gerektiğini ifade eden yazar, bu yazı ile aşar ve kaldırılması sonrasında oluşan ekonomik durum ve süreçten bahsetmiştir.²⁵² Yine 1938 yılında Çorum Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Komitesi tarafından çıkartılan "Çorumlu" dergisinde köylü için ezici ve yıkıcı bir hal alan, asrın sosyal ve iktisadî şartlarına uyum sağlamayan aşar vergisinin ortaya çıkardığı sonuçlar karşısında gerekli adımların hiçbir dönemde atılmadığı dile getirilmiştir. Nazmi Tomuş tarafından kaleme alınan makalede aşarın; memleketin bütün üretim kabiliyetini ve geçim kaynağını kurutarak köylüyü aç, sefil ve perişan bir

²⁵¹ *Türk Dili*, "Cumhuriyet Hükümeti'nin Yurtta Başardığı Başlıca Ziraat İşleri", 29 Ekim 1935, s.4

²⁵² Falih Rıfkı Atay, "Bir Yıldönümü", *Kızılay*, 5 Mart 1936, s.1.

halde bıraktığı; tahsil edilme yöntemi ile bir zulüm aracı haline dönüşen aşarın Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile devletin cesur ve köklü adımları sayesinde kaldırılarak üretim ve refahın arttığı vurgulanmıştır.²⁵³

Dönem gazeteleri ve diğer süreli yayınların yanı sıra Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile meydana gelen değişiklikler ve bunların etkilerine çeşitli edebî eserlerde de yer verilmiştir. Bu eserlerden bir olan “Aşar Soyguncuları” adlı tiyatro eseri halkı canından bezdiren aşar vergisinin, mültezimler tarafından nasıl bir eziyet, zulüm haline dönüştüğünü konu edinmiş; yazarlarının da ifade ettiği gibi Cumhuriyet döneminde yapılan inkılâpların değerinin anlaşılması yolunda iki dönemin kıyas edilmesi amaçlanmıştır. Bu eser, 1918 yılında aşar vergisinin tahsili sırasında mültezimlerin başvurduğu çeşitli hile ve yolsuzluklar karşısında köylünün direnişini ve devamında gelişen olayları tasvir etmektedir.²⁵⁴

3.4.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Mültezimler

Aşarın iltizam usulü ile toplanması köylüyü yoksullaştırmış, eşrafın malına mal katmıştır. Bu zenginleşmenin kaynağı sadece toplanan vergiler değil tarım kazançlarından artan ürüne de el koyulmasından ileri gelmekteydi. Zenginleşen mültezim; küçük köylünün ürününü pazara ulaştırıp aracılık geliri sağlayan tüccar, mülkü üzerinde ticarî tarım yapan veya ortakçılara yaptıran büyük toprak sahibi ve köylüye borç vererek zenginleşen tefecinin aynı kişide birleştiği bir insan tipi olarak ifade edilir.²⁵⁵ İltizam usulü Osmanlı döneminde kaldırılamamış, Cumhuriyet döneminde belli bir süre devam ederek gelişmenin önündeki en büyük engellerden birisi olmuştur. Mültezimler, tarım temelli bütün eski uygarlık alanlarında olduğu gibi, Anadolu'da da binlerce yıldan beri, vergileme yetkisinin ismen sahibi gibi görünen siyasî merkezler adına hareket etmekte ve bu arada vergi ticareti yapmaktaydılar. Mesela bir köyde üretilen ürünler üstünden gayri safi üretim miktarının belirli bir oranı kadar tarh edilecek vergi karşılığında mültezim, merkeze peşin ödeme yapmakta, ödediğiyle fiilen topladığı ürün-verginin değeri arasındaki fark kadar kâr etmekteydi.

²⁵³ Nazmi Tombuş, “Çorumda Aşar Vergisi”, *Çorumlu*, S:7, 29 Ekim 1938, s.35-36.

²⁵⁴ M. Âşir, M. Ali, *Aşar Soyguncuları*, Devlet Matbaası, 1933.

²⁵⁵ Nevzat Evrim Önal, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39 (Nisan), 2012, s.151.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'daki kırk bini aşkın köyde, vergiyi hükümet adına bu mültezimler tahsil etmişlerdir. Bu kişilerin mültezim sıfatıyla ağır yaptırımları ve sonuçları olan bir yetki ile donatılmış olarak hareket etmeleri, köylü üstündeki iktisadî ve sosyal güçlerini büyük ölçüde arttırıyordu. Bunların, aşarın kaldırılması ile devlet adına hareket etme yetkilerini kaybetmeleri küçük ve orta köylüler üstündeki baskılarını hafifletti. Ancak mültezimlerin köylerde, aşarın şer'i bir kurum olduğu ve bu nedenle kaldırılamayacağına yönelik propaganda yaptıkları bilinmektedir.²⁵⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında mültezimlerin aşarlarını alamadıklarına dair mahkeme kayıtları ve ilgili belgeler durumu ilginç kılmıştır. Konuyla ilgili olarak Sadık Sarıaman'ın 2004 yılında yazdığı makalede, mültezimlerin bazı yerlerden vergilerini toplayamadıklarına dair dava açtıkları mahkeme kayıtlarında yer almış, açılan bu tarz davaların sayısının fazla olduğu belirtilmiştir. Mesela 1923 yılı Sinanpaşa Mültezimi İzmirli Süleyman Efendi'nin, Düzağaç köyünden Eğlenoğlu Bağcı Mustafa aleyhine aşarını vermediği iddiasıyla dava açıldığı bilgisi yer alır. Bununla birlikte mültezimlerle davalıların mahkemede anlaştıklarına da şahit olunmuştur. Davaların genel durumuna bakıldığında mültezimlerin alması gereken miktarının üzerinde hak talep etmesi, hiçbir şey almamaktansa zararının bir kısmını bu yolla telafi etmek istediği anlaşılmaktadır.²⁵⁷

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yine mültezimler aşarlarını alamadıklarında ya da herhangi bir zarar, afet ve isyan sonrasında aşar kaybına uğradıklarında, bu zararlarının ödenmesi için hazineye dava açarak mevcut iltizam borçlarından bu zararlarının düşürülmesini talep etmişlerdir. Bununla ilgili arşiv belgelerinde şöyle bir örneğe rastlıyoruz; 21 Ocak 1924 tarihli bir karar ile “*Aziziye ilçesinin Pençe köyündeki orman yangınında ürünlerin zarar görmesi nedeniyle buraya ait iltizam bedelinin terkinini*”.²⁵⁸ Bir diğer belge ise çıkan bir isyan sonrasında ürünün zarar görmesine ilişkin 15 Haziran 1924 tarihli bir kararda: “*Selah köyündeki isyanda ürünün yakılıp yağma edilmesi sebebiyle aşar toplanamadığından, mültezimlerin zararının ihale*

²⁵⁶ Tezel, a.g.e., s.450-451.

²⁵⁷ Sadık Sarıaman, “Mahkeme Kayıtlarına Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İltizam Problemi - Afyonkarahisar Örneği-”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VI, S.2, Aralık-2004, s.112-113.

²⁵⁸ BCA, 21.01.1924, Fon: 30.11.1.0, Yer: 2.10.16.

bedelinden tenziline karar verilmiştir."²⁵⁹ Bu belgeler gösteriyor ki; iltizam bedelinde tenzilat yapılması ya da terkini şu üç temel esas belirlemektedir: düşman işgali ile yakılan köyler, orman yangını ve doğal afet sonucu ürünün zarar görmesi. Aşarın kaldırılmasından evvel bu şekilde gelişmeler yaşansa da aşarın kaldırılmasının ardından da aynı sebeplerle çeşitli kararlar alınmıştır. Mesela; 27 Aralık 1926 tarihli belgede *"Tabii afetlerden zarar gören Adana'nın bazı köyleri ile Darende'nin Yeniköy'üne ait aşar vergisi miktarlarında indirim yapılması"*²⁶⁰; bunun yanı sıra ilerleyen yıllarda dahi aynı sebeplerle kararlar çıkartılmıştır. 29 Mart 1933 tarihli belgede: *"Denizli'nin Şeyh Elvan Köyü mahsulü Yunanlılar tarafından zarara uğratıldığından aşar vergisi miktarında tenzilat yapılması"*²⁶¹ ile ilgili belgeler dikkati çekmektedir. Cumhuriyet ile birlikte aşar iltizamları bir yıllığına verilmiş, ancak çok sayıda mültezimin ortaya çıkması sonucu iltizam sahipleri ve vakıflar arasında kayıtların bulunamaması ile ilgili bazı sorunlar baş göstermiştir.²⁶²

3.4.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Köylünün Durumu

Köylü yıllarca süren savaşlarda gerek insan gücü gerekse ekonomik anlamda devletine destek vermiş, ancak devletten hiçbir alanda hizmet alamamıştır. Köylü nüfusu geçim sıkıntısı çekmekle birlikte kırsalda eğitim seviyesi oldukça düşüktü. Ayrıca köyler çalışabilecek durumda olan genç nüfusunu da savaşta kaybetmiş bir haldeydi. Özellikle maddi anlamda büyük bir vergi yükü altında yıllarca ezilmiş olan bu nüfusun durumunu düzeltmek için hükümet, Cumhuriyet'in ilanı ile kolları sıvamıştı. Nüfusun büyük bir kısmını oluşturan köylüler, Cumhuriyet rejimi için son derece önemliydi. Devlet bütçesinin büyük bir çoğunluğunu oluşturan ve önemli bir potansiyele sahip olan köylünün bir an önce ekonomiye yeniden kazandırılması ve lâayık olduğu hizmeti görmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal'in 1922 yılında birinci dönem meclis açılışında yapmış olduğu konuşma, köylüye verilen değerin ve Cumhuriyet'in

²⁵⁹ BCA, 15.06.1924, Fon: 30.11.1.0, Yer: 5.17.6.

²⁶⁰ BCA, 27.12.1926, Fon: 30.11.1.0, Yer: 29.43.19.

²⁶¹ BCA, 29.03.1933, Fon: 30.11.1.0, Yer: 76.9.15.

²⁶² Esra Dik, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) 'Köy' Sorunu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.71, No.3, 2016, s.705.

ilanı ile bu yönde yapılacak olan kalkınmanın ne derece önem taşıdığına dikkat çeker:

263

“Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye’nin sahibi hakikisi ve efendisi hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaseti iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale matuftur. Efendiler; diyebilirim ki, bugünkü felaket ve sefaletin baisi yegânesi bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır. Efendiler, milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki mesaisini, asri tedabiri iktisadiye ile haddi azamiye isal etmeliyiz. Köylünün netayic ve semeratı mesaisini (çalışmalarının sonuçlarını) kendi menfaati lehine haddi azamiye (en büyüğüne) iblağ etmek (ulaştırmak) siyaseti iktisadiyemizin ruhu esasisidir. Binaenaleyh; bir taraftan çiftçinin mesaisini tezyid edecek (arttıracak) ve müsmir (faydalı) kılacak malumat, vesait (araç) ve alâtı fenniye (fen ile ilgili aletlerin) istikmal (tamamlama) ve tamimine ve diğer taraftan onun netayici mesaisinden azami istifadesini temin eyleyecek tedabiri iktisadiyenin vaz’ına (iktisadî tedbirlerin konulmasına) çalışmak lazımdır. Şimdiye kadar mevcut olan yolsuzluk, asri vesaiti nakliyenin mefkudiyeti, mübadele usullerinin çiftçi aleyhine olması ve Hükümet kanunlarının çiftçiye himaye edememesi gibi mevaniin ref’i (engellerin kaldırılması) lazımdır.”

Daha 1920’li yılların başında köylünün durumunun düzeltilmesi için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Düşük üretim ve gelir düzeylerinde yaşam kavgası veren yüz binlerce küçük köylü ailelerinin kendi aralarındaki üretimle ilgili işbirliği ilişkileri çok zayıftı. Üretim ve verimlilik düzeyleri çok düşüktü ve köylü kesiminin sefaleti ve kaynak israfı yönetici kesimin de şikâyet ettiği durumlardan biridir. 1923’te İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’ne sunulan hükümet raporunda: *“Ziraî istihsalimizin (üretimin) tanzimi zarurîdir. Doğal olarak bu tanzim vasf-ı iktisadî-i ziraiyesi olan ‘köylü istihsali’ esasına dayanacaktır. Ancak köylün kendi ailesi için olan küçük istihsali yerine bütün Türkiye’nin ihtiyacını amaçlayacak olan ‘büyük ve faal bir istihsalin’ ikamesiyle gerçekleşecektir. Bu gayenin ortaya çıkması için köylülerimizin münferit istihsalleri yerine, kuvvetlerinin bir araya toplanarak büyük istihsalin temin-i husulü ve bunun için ‘ziraî istihsal kooperatiflerinin’ teşkili zaruri görülmektedir.”*denilmektedir. Ancak kongrenin tarım konusunda aldığı kararlar piyasaya yönelik üretim yapan büyük arazi sahiplerinin istekleri doğrultusunda

²⁶³ TBMM ZC, D.II, C.18, 01.03.1922, s.5.

olmuştur. Küçük köylülerin iktisadî durumlarının üretim kooperatifleri kurularak düzeltilmesi, yönetim için her şeyden önce siyasal açıdan zor bir işti. Tarımda üretim etkinliğinin toplumsal olarak yeniden örgütlenmesi konusunda büyük arazilerle köylülerin çıkarları çatışmaktaydı. Büyük arazi sahiplerinin çıkarları, tarımda makineleşmenin çok cılız olduğu bir dönemde bunlara ait toprakların işlenebilmesi yetecek kadar işçi, maraba, ortakçı ve ırgatın el altında bulunabilmesi için kırsal nüfusun önemli bir bölümünün topraksız ya da az topraklı olmasını gerektiriyordu. Hükümet, 1920'lerde, aşarın kaldırılması dışında küçük üretici köylünün yararına etkili bir uygulama ortaya koyamamıştır. 1925 senesinde devlet arazilerinin köylülere satılması konusunda bir karar alındıysa da, bununla ilgili uygulama 1930'ların ortalarına kadar çok sınırlı kalmıştır.²⁶⁴ Köylünün tefecinin elinden kurtulmasını sağlamak amacıyla kooperatifçilik desteklendi. Hiçbir teminatı olmayan köylüye şahsî itibar üzerine kredi verilmesini sağlamak amacıyla 1 Mart 1924 tarihli 498 sayılı kanun ile İtibar-ı Ziraîye Birlikleri kuruldu. Bunu 1929 senesinde 1470 sayılı Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu izledi, devletin desteği ile Ziraat Odaları kuruldu.²⁶⁵

3.4.4. Köy Kanunu Meselesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun %80'e yakını köylerde yaşamaktaydı. Ancak bu dönemde köylere bakıldığında okuma yazma oranı oldukça düşük, sadece askere gittiğinde farklı yaşamı görebilen, içe kapanık bir toplum yapısı hâkim; salgın hastalıklar ve bilgisizlik oldukça fazlaydı. Ulaşım olanakları fazlasıyla sınırlı kalmış; bu dönemde pazar için üretim gelişmediğinden ülkenin bir bölgesinde insanlar kıtlıktan ölümler diğer bölgede ürün fazlası yakılıyordu. Devlet çağdaşlaşmak için öncelikle köy sorununu çözmeliydi ve bu amaçla 18 Mart 1924 tarihli 442 sayılı Köy Kanunu çıkartıldı.²⁶⁶ Söz konusu kanun köylünün sağlık, eğitim, ulaşım, makineleşmiş tarım, yönetim, hatta günlük yaşantısını düzenleyen birçok maddeyi kapsıyordu.²⁶⁷

²⁶⁴ Tezel, *a.g.e.*, s.448.

²⁶⁵ Türkan Başyigit, "Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları", *Türkler Ansiklopedisi*, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.689.

²⁶⁶ TBMM Kanunlar, "Köy Kanunu", Sayı:442, 18.03.1924, s.258-273.

²⁶⁷ Türkan Çetin, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunu'nun Çıkarılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.4-5, 1994-1995, s.31.

1924'te Köy Kanunu'nun çıkarılması cumhuriyet rejimi için ilerici bir adımı teşkil etmiş, köylü üzerindeki baskı unsuru olan zorbalara karşı eşitlikçi ve adaletli bir düzenin arayışı olmuştur. Bu kanun ile birlikte hükümet, köye yönelik izleyeceği politikanın çizgisini de belirlemiştir. Kanunun çıkarılma aşaması incelendiğinde asıl konunun köylü üstünde baskın bir güç oluşturan köy ağalığı meselesi olduğu görülmektedir. Devlet ile köylü arasında toprağa hâkim olan aracı yapılarda bir değişiklik ya da biçimsel farklılıklar yaşanmaktadır.²⁶⁸ Cumhuriyet döneminde zengin büyük toprak sahiplerinin yerel güçlerine karşı aldığı önlemler doğu bölgeleri ile sınırlı kalmıştır. Bu durum 1925'te Şeyh Sait İsyanı'na kadar böyle devam etmiş; baş gösteren bu isyanla hükümet yetkilileri harekete geçmiştir. İsyan sırasında görülen şudur ki; bu isyanın başını çeken kişilerin, ailelerin gücünü büyük toprak sahibi olmalarından almaktaydılar. Mustafa Kemal, 1928 senesinde meclis açılışında yaptığı konuşmada, toprağı olmayan çiftçilere toprak verilmesinin ve bunun özellikle doğu illerinde yapılmasının önemi üzerinde durarak, direktif vermiştir.²⁶⁹

Köy Kanunu ile köyler ilk defa sosyal ya da ekonomik amaçlar güden bir topluluk olarak kabul edilmiş ve köylere geniş yetkiler verilmiştir. Devletin köye yönelme hareketinin belirgin bir özelliği olarak, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra Köy Kanunu çıkartıldı. Devlet yıllarca ihmal edilmiş köylere merkezi otoritesini götürmek istemiş ve muhtarların köyde devleti temsil etmesi sağlanmıştır. Kanunda tarımdan sağlığa, eğitimden yönetime kadar birçok alanla ilgili maddeler bulunuyordu. Bu kanunun bir diğer özelliği ise yapılan birtakım değişikliklere rağmen günümüzde köylerin yönetimi konusunda hala geçerli olmasıdır. Kanunun uygulandığı köylerde gözle görülür değişimler başlamış; savaştan yeni çıkan bir ülke ve yoksul halkının sınırlı imkânlarla rağmen devlet tarafından kalkındırılması amaçlanmıştır. Ancak devletin köye yönelik girişimleri daha başlangıçta iken 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı bu kanunun başarıya ulaşmasına engel olmuştur. Kanunun uygulanamamasının nedenlerinden birisi de okuma-yazma oranının çok düşük olmasıydı. Haliyle Köy Kanunu'nu okuyamayanlar, maddelerin uygulanması halinde getireceği değişikliğin de farkında değildi. Muhtarın da okuma-yazma bilmediği

²⁶⁸ Dik, a.g.m., s.726.

²⁶⁹ İbrahim İnci, "Atatürk'ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.26, S.77, 2010, s.349-350.

köylerde ise kanun rafa kaldırılıyor ve köyde yaşam eskisi gibi geleneklere bağlı olarak devam ediyordu. Kanunun uygulanmasını engelleyen etkenlerden bir diğeri de ağalardır. Yüzyıllar boyunca köylü üzerinde kurdukları ekonomik egemenliğin bitmesi çıkarlarına ters düşmekteydi. Bu kanunun uygulanması ile köylerin kalkınacağını, bunun sonucunda da egemenliklerinin ortadan kalkacağını farkındaydılar. Bu sebeple köylerde, muhtar ve ihtiyar meclisi seçimlerini etkileyerek, seçtirdikleri muhtarın kanunu uygulamasını engelliyor; köylüler ise yılların vermiş olduğu alışkanlık ile muhtar köyün ağası değilse onu dinlemiyordu. Böylece kanunu uygulamak isteyen muhtarlar da çoğu zaman başarısız oluyordu.²⁷⁰ Sonuç olarak çıkarılan bu kanun köylünün kalkınması, layık olduğu hayata kavuşması amacıyla çıkartılmıştır. Böyle bir kanunun çıkartılması, devletin halkçı bir anlayış ile hareket ettiğinin göstergesidir. Fakat köylünün bulunduğu içe kapalı durumunun hat safhada olması bu kanunun uygulanmasını başarıya ulaştıramadı. Sosyal hayatı hedefleyen maddelerin uygulanmasını sağlamak da uzun bir süreci gerektiriyordu.

3.5. AŞARIN VERGİSİNİN KALDIRILMASINDAN SONRA OLUŞAN SOSYAL DURUMUN DÖNEMSEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

3.5.1. 1925-1929 Dönemi

Vergi sisteminin en önemli öğelerinden biri olan ‘aşar’ın 17 Şubat 1925 tarihinde ilga edilmesi ile köylü ağır bir yükten kurtulmuş oldu. Böylece Tanzimat’tan bu yana Osmanlı hükümetlerinin defalarca kaldırmaya yeltendiği iltizam sistemi de sona ermiş oldu. Aşar 1924 yılı bütçe gelirleri içinde % 22’lik bir oran olarak hesaplanmış, kaldırılması ile de devlet gelirlerinde önemli bir kayıp yaşanacağı düşünülmüştür. Ancak bu durum ilk başta devletin köylüsünün yanında yer alarak, onların lehine olacak önemli bir malî özveride bulunduğu düşüncesini güçlendirmiş ve alınan bu karar halkçı bir anlayışın tezahürü olarak yorumlanmıştır. Ancak durum bundan sonra daha karışık bir hal almıştı. Elbette hükümet, tarım kesiminden elde ettiği vergi gelirini kolayca ve tamamen gözden çıkarmak niyetinde değildi. Aşar vergisi yerine yeni vergilerin konulması (toprak mahsulleri vergisi gibi) ve mevcut vergi

²⁷⁰ Çetin, a.g.m., s.40-41-42.

oranlarının yükseltilmesi ile kayıpların belli bir miktarının telafi edilmesi düşünülmüştü. Bu yeni durumun köylü kesimi için çok önemli bir değişiklik getirdiğini söyleyemeyiz.²⁷¹

Aşarın kaldırılması ile mültezim ve devlet aradan çıkmış olsa da, köylü-ağa-toprak-kredi ilişkileri bir değişiklik göstermemiş ve mevcut üretimle ilgili ilişkiler devam etmiştir. Bu nedenle köylünün durumunda uzun süre bir düzelme görülmemiştir. Devlet aşarı kaldırdıktan sonra büyük toprak ağalarına ve sermayelerine müdahale etmedi, dolayısıyla ağanın köylü üzerindeki nüfuzu devam etti. Toprak ile ilgili yapılan politikalar ise istenilen düzeyde olmamıştır. 1926 yılında kabul edilen Medenî Kanun ile özel mülkiyet pekiştirilmiş oldu.²⁷² Medeni Kanun'un kabul edilmesi ile özel mülkiyete dayalı yeni hukuk düzeni oluşturulmuş, geniş tarım alanları üstünde fiili denetim kurmuş olan güçlü ailelerin, bu arazileri tam sahiplik sıfatı ile tapuya kaydettirmeleri kolaylaşmış oldu.²⁷³ Osmanlı Devlet rejimi ve geleneksel politikaları sona erse de iktisadî ve ideolojik olarak etkileri devam etmekteydi. Kurulan yeni devlet bu durumu fırsata çeviremeyerek köylüleri kendi tarafına ideolojik ve politik yönden çekmeye çalışmadı, köylerin yönetimi yerel ağalara bırakıldı. Bu yönüyle, aşarın ve mültezimliğin ortadan kaldırılması yalnızca küçük köylüyü kapsayan bir düzenleme oldu. Dolayısıyla aşarın kaldırılması sadece eski ilkel bir verginin kaldırıp, devletin bu üretim ilişkileri dışına çıkması olarak yorumlanabilir.²⁷⁴ Geçimini ürettiği ile yapmaya çalışan küçük köylü için aşarın kaldırılması mültezimin de kuramsal olarak ortadan kalkmasıydı ve bu kararın köylü için olumlu bir anlam ifade ettiği aşikârdı. Ancak bu karar, sonrasında mültezimlerin sahadan çekildiği anlamına gelmiyor; köylülerin üzerindeki nüfuzları ve etkileri tüccar, aracı veya tefeci olarak devam ediyordu. Buna rağmen köylü üzerinde görelî de olsa rahatlama sağlanmış, bu durum 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'na kadar devam etse de krizin etkisi ile Türkiye'de tarımsal bir yıkım yaşanmış, küçük köylünün kazanımları neredeyse ortadan kalkmıştır.²⁷⁵ Bu dönemde tarımsal ürünlerin fiyatları sanayi ürünlerinden çok daha fazla düştüğü için

²⁷¹ Nadir Özbek, "Köylü Aşar Yükünden Kurtuldu", *Cumhuriyet'in 75 Yılı, 1923-1953*, Yapı Kredi Yayınları, C.I, İstanbul 1998, s.46.

²⁷² Coşar, 1996b, s.11.

²⁷³ Cemil Çalgüner, *Arazi Mülkiyet Rejimi ve Türkiye'deki Durum*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s.41-42.

²⁷⁴ Coşar, a.g.m., s.11.

²⁷⁵ Özbek, a.g.m., s.46.

çiftçinin geliri azaldı ve diğer sabit oranlı hayvan vergisi, arazi vergisi, yol vergisi gibi vergilerin ödenmesi konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Bu yüzden artan çiftçi şikâyetleri ile birlikte devlet gelirlerinde de azalma meydana gelerek bütçe açığı artmıştır. Şikâyetlerin artmasıyla birlikte 1930'lu yıllarda vergi oranlarında indirime gidilmiştir.²⁷⁶

Aşarın kaldırılması ile tarımsal kesimin dolaysız vergi kapsamı dışında bırakılmış; şeker, gazyağı gibi temel tüketim maddeleri üzerindeki dolaylı vergiler önem kazanmıştır. Bu vergi yükünü şehirde yaşayan tüketici kesim ile pazarla ilişki içinde olan kırsal kesimin ödemesi öngörülüyordu. Bu da aşarın kaldırılması ile genel olarak vergi yükünün kırsal kesimden kente kaydırılması anlamına gelmekteydi. Anadolu köylüsünün aşar yükü ve özellikle mültezim zulmünden kurtulmuş olması, Cumhuriyet rejiminin köylü için sınırlı da olsa olumlu kazanımlar getirdiğine işaret etmektedir. 1923-1924 yıllarında Güneydoğu Anadolu bölgesinde hoşnutsuzlukların belirginleşmesi ve özellikle 1925 yılına doğru gerilimin gittikçe artması, bu ihtiyacın acil olması konusundaki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Aşar vergisinin 1925 meclisinde, komisyon araştırmalarına bile fırsat verilmeden, ivedilikle çıkartılan bir kanun ile kaldırılması da bu ihtiyacın önemiyle açıklanabilir.²⁷⁷

Aşarın kaldırılışının uzun süreli sonuçlarını değerlendirdiğimizde, kırsal bölgelerdeki yerel güç ilişkilerini de dikkate almak son derece önemlidir. Zira 1800'lü yıllarda kırsal bölgelerdeki yerel güçler -ki bunlar bölgenin zengin nüfuzlu aileleri idi- devlet namına vergileri toplayarak çeşitli kâr ve kazançlar sağlayarak ekonomik anlamda bir güce sahip oluyorlardı. Büyük toprak sahipleri içerisinde çıkan mültezimler, az gelirli köylüye sıkıntıya düştüğü zamanlarda kredi vererek kırsal kesim üzerinde bir nüfuz ve bağlılık oluşturuyorlardı. Ancak bu durum aşarın kaldırılması ile azalmış, daha önce de bahsettiğimiz gibi köylü ya da küçük toprak sahipleri ya da aileler kısa süreli de olsa rahatlama yaşamıştır.²⁷⁸

²⁷⁶ Coşar, a.g.m., s.12.

²⁷⁷ Özbek, a.g.m., s.46.

²⁷⁸ Pamuk, a.g.e., s.177.

3.5.2. 1930-1939 Dönemi

Aşar vergisi hukuken kalkmış olsa da, bu verginin 1930'lu yılların başına kadar fiili olarak devam ettiği bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde geliştirilen gümrük ve tekell gelirleri vasıtalı vergiler olduğundan köylünün ödeyeceği tutar da artmış, dolayısıyla toplam vergi yükü itibarıyla pek değişen bir şey olmamıştır. Sonuç olarak aşarın kaldırılması ne toplam vergi yükünü, ne de harcamaları değiştirmiştir. Dönem içerisinde buğday çiftçisinin adam başına geliri bile çok düşüktür. Savaşların yıkımının ve arkasından gelen büyük buhranın çöküntüsünün, özellikle buğday çiftçisinin gelirinde yol açtığı düşmenin, henüz telafi edilemediği anlaşılmaktadır.²⁷⁹ Bu çöküşün olumsuz etkilerinden çiftçilerin kurtulması yaklaşık on yılı gerektirmiştir.²⁸⁰

Mustafa Kemal Atatürk, 1930 yılı başında Antalya'da Hasan Rıza Soyak'a memleketin genel durumu hakkında şunları söylemiştir:²⁸¹

“Bunalıyorum çocuk, büyük ıstıraplar içinde bunalıyorum. Görüyorsun her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi perişanlık içerisinde... Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz; maatteessüf memleketin hakiki durumu bu işte! Bunda bizim günahımız yoktur; uzun yıllar asırlarca dünyanın gidişinden gafil, birtakım şuursuzca idarecilerin elinde kalan bu cennet memleket; düşe düşe bu hale düşmüş. Memurlarımız henüz istenilen seviyede ve kalitede değil; çoğu görgüsüz, kıfayetsiz ve şaşkın... Büyük istidatlara malik halkımız ise kendisine mukaddes akideler şeklinde telkin edilen bir sürü batıl görüş ve inanışların tesiri altında uyumuş kalmış...”

Bu arada beni en çok üzen şey nedir bilir misin? Halkımız zihninde kökleştirilmiş olan, her şeyi başta bulunandan beklemek itiyadı. İşte bu zihniyetle herkes büyük bir tevekkül ve rehavet içinde, bütün iyilikleri bir şahıstan, yani şimdi benden bekliyor, fakat nihayet ben de insanım be birader, kutsi bir kuvvetim yoktur ki...

Her parçası yerli yerinde bir devlet makinesi kuracaksın, bu makine halkla beraber durmadan çalışacak... Böylece memleket ileriye ve refaha doğru yol alacak... Başka çaremiz yoktur ileri milletler seviyesine erişmek işini bir yılda, hatta bir nesilde tamamlamak imkânsızdır.”

²⁷⁹ Akalın, 2008, s.44-48.

²⁸⁰ Tokgöz, a.g.e., s.87.

²⁸¹ Akalın, 2010, s.163; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, Yapı Kredi yayınları, 1973, s.405-406.

Atatürk'ün bu tespitleri gösteriyor ki Cumhuriyetin vaatleri ile halkın beklentisi karşılanamamıştır. İşte bu ekonomik tatminsizlik ve milli iktisat politikasında uğranılan başarısızlık, devletçiliği gündeme taşıyan başlıca etkindir.²⁸² Devlet bu dönemde korumacı bir politika gütmüş ve devletçilik ilkesi görünür bir hal almıştır. 1930'dan sonra Türk ekonomisinde söz konusu olan ve üzerinde bazı teşebbüslere girilen devletçilik, evvela dünya buhranının doğurduğu uluslararası münasebetlerin zorunluluğu olarak ortaya çıkmıştır. Sonra bu eğilim içeride daha şahsiyetli bazı araştırma ve eğilimlere yönelmiştir. Türk iktisadî edebiyatında devletçilik denilen hareket, devletin bizzat tesisler ve teşekküller kurmak suretiyle devlet işletmeciliğine girişi ile başlar. 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas'ta demiryolu açılışında İsmet İnönü'nün nutkunda ilan ettiği “mutedil devletçilik” görüşünü bu işin başlangıcı olarak almak mümkündür. Bununla beraber bu dönem içerisinde toplum yararına az çok bir inşa ve düzenleme niteliğinde plan ve planlama hareketine girilmiştir.²⁸³

1930 yılının bu ortamı içinde, Atatürk'ün özel teşviki ile Serbest Fırka kurulmuş; Amerika'nın Ankara büyükelçisi Grew'in ifadesiyle bu fırka: “*ülkenin hararetini ölçmek için kullanılan bir klinik termometre*” vazifesi görmüştür. Ancak kendi başlattığı Serbest Fırka deneyimi sonrası Atatürk, 1930 sonlarına doğru bu partiyi kapattırdı. Ülkedeki siyasî hoşnutsuzluğun ardında yatan iktisadî ve toplumsal koşulları bizzat yerinde incelemek için yurt gezisine çıktı. 18 Kasım 1930 ve 4 Mart 1931 tarihleri arasında Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Malatya, Konya, Afyon, Samsun, Trabzon, İstanbul, Edirne, vs. bir çok ili dolaştı. Bu gezi sonuçlandığında Atatürk ve kadrosu iktisadî gelişmeyi hemen hızlandırabilecek bir şeyler yapılmazsa, sadece halkın refahının değil, rejimin siyasî güvenliğinin de tehlikeye düşeceğini anlamışlardı. 1930'ların başındaki iktisadî kriz içinde, geniş halk yığınlarının yaşama koşullarındaki sefaletin belirgin bir şekilde görülmüş olması, bazı aydın siyasî kesim tarafından oluşturulmak istenen ‘yeni zenginler sınıfı’ fikrinden vazgeçirmiştir.²⁸⁴ 23 Kasım 1930 tarihli arşiv belgesinde Atatürk'ün çıktığı yurtiçi gezisinde uğradığı Tokat ve Amasya'da köylülerin tarım işleri ile ilgili sıkıntıları ve bu konuda yapılması gereken talimatlar telgraf ile merkeze gönderilmiştir. Mustafa Kemal; Havza'da arazi vergisi

²⁸² a.g.e., s.163.

²⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (Mustafa Kemal, 1922-1938)*, Üçüncü Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, s.372-376.

²⁸⁴ Tezel, a.g.e., s.286-287.

muamelesi için derhal bir iyileştirme yapılması, kışlık ziraat zamanı geçmeden evvel Havza'ya ihtiyacına yönelik tohum temini, Amasya ve Havza'da traktör meselesinin tadili gibi belirli bir vakte kadar yapılmasını istediği ricalara rastlanmaktadır.²⁸⁵ Bununla beraber yine arşiv belgelerinde yer alan bir önerge ise dikkatlerden kaçmamaktadır: Gümüşhane Milletvekili Ali Fethi Bey'in İzmir ve civarındaki bazı köylerin açlık ve sefaletle maruz kaldığı; hükümetin bu konu hakkında ne düşündüğü ve bununla ilgili nasıl tedbirler alındığı yönünde bir soru önergesi olmuştur.²⁸⁶ Bu belgeden aylar öncesine ait bir diğer belgede ise Tirebolu'nun Buğdalızir köyünde dört vatandaşın açlıktan ölmesi ve bu bölgeye gerekli yardımların yapılması hususunda Dâhiliye Vekâletinin Kızılaya göndermiş olduğu yazı yine bu tür olayların yaşanmış olabileceğine dair ihtimalleri güçlendirmektedir.²⁸⁷ Bu olaylar aslında köylünün sosyo-ekonomik durumu hakkında az çok bilgi vermektedir. 1929 Dünya Buhranı'nın ekonomiyi olumsuz yönde etkilemesi ve sonuçları kendini bu dönemde iyice göstermiştir. 1931 senesinde Ziraat Bankasının köylüden borcuna karşılık olarak buğday alması belgelerde yer almaktadır.²⁸⁸ Bankanın bu işten yapacağı küçük miktardaki zararı devlet karşılayacak; bankanın kâr etmesi durumunda ise bu kâr köylüye geri edilecektir. Ancak hükümet banka kanalı ile piyasaya müdahale etmeye çalışsa da bu girişim çok fazla etkili olamamış, köylü düşük fiyatlar karşısında malını bankaya satmamıştır. 1932 yılında çıkarılan 2056 Sayılı Buğdayı Koruma Kanunu çıkarılmış; ilk yıldaki uygulaması, örgütlenme yetersizliği ve yasanın geç çıkması nedeni ile sınırlı kalmıştır. 28 Mayıs 1934'te Meclis'te yeniden görüşülerek kabul edilen 2466 sayılı "Buğdayı Koruma Kanunu" ile un ve un mamulleri üzerine getirilen vergi, buğdayın korunmasında gerekli alt yapıyı geliştirme konusunda yeni bir olanak sağlamıştır.²⁸⁹ Ancak 1930'larda uygulanan buğday alım politikaları, mevsimlik fiyat dalgalanmalarını düzenlemiş olmanın dışında küçük köylülüğe fazla bir katkıda bulunmamıştır.²⁹⁰

²⁸⁵ BCA, 23.11.1930, Fon: 30-10-0-0, Yer: 2-9-34.

²⁸⁶ BCA, 14.12.1930, Fon: 30-10-0-0, Yer: 8-48-8.

²⁸⁷ BCA, 27.05.1930, Fon: 30-10-0-0, Yer: 120-858-5.

²⁸⁸ BCA, 10.10.1931, Fon: 490-1-0-0, Yer: 2-7-17.

²⁸⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Ankara 1982, s.111-112.

²⁹⁰ Özbek, a.g.m., s.46.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkileri uzun zaman devam etmiş, Türkiye de ekonomik anlamda olumsuz etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Âli İktisat Meclisinin 1931 yılında dünya buhranı ile ilgili hazırlamış olduğu raporda şu tetkikler ve tedbirler yer almaktadır:²⁹¹

- Dünya buhranının bizdeki tesirleri son iki seneden beri ehemmiyetle hissedilmektedir. Bu tesirler, içinde bulunduğumuz senede şiddetini daha da artırmıştır. Teknik gerilik, sermaye ve teşebbüs yokluğu ve teşkilatsızlık ile tecelli eden bu hususiyet Türk iktisadiyatının taazzuvdan mahrum kılmış ve Türkiye'yi de beynelmilel iktisat dünyasının gittikçe kuvvet ve şiddeti artan tazyikine maruz bırakmıştır.
- Türkiye'nin tarihen tabi olduğu iktisadî yozlaşmadan kurtulması ve müstakil ve tam teşekküllü bir iktisat vahdeti olarak hadiselerle galebe çalabilmesi için her şeyden önce iktisadî muvazenesini tahtı emniyete alan tedbirlere ihtiyaç vardır. Bu tedbirleri bütün iktisadî hayatımıza, ziraata ve sanayiye şamil bir bütün, bir heyeti umumîye halinde düşünüyoruz. Türk iktisadiyatını yeni baştan kurmak ve bu itibarla da Türkiye'nin dünya iktisadiyatındaki rolünü değiştirmek olan böyle bir inkılâp, hadiselerin ve dünya ölçütünde bir oluşumun emrettiği bir zarurettir.
- Memleketin ziraî hayatında hüküm süren buhranın sebep ve amilleri tetkik edilirse bunları umumî hatlar ile iki esasa irca etmek kabildir: a) beynelmilel pazar ilişkilerine bağlı bu sebepler, sureti umumiyede dünya fiyat buhranının tesirleri ile tecelli eder. b) milli iktisat bünyemize bağlı sebepler: son senelerde dünyanın geçirmekte olduğu iktisadî buhranın ziraat sahasındaki tesirlerinden nüfusunun yüzde yetmiş beşinden fazlası çiftçi olan memleketimizin hariç kalmış olduğuna doğal olarak ihtimal verilmez. Buhranın, Türkiye'nin üretim hayatında icra ettiği tesirlerini ortaya koyabilmek için her şeyden evvel memleketimizin istihsal vaziyetini iyi okumak lazımdır.

²⁹¹ BCA, 1931, Fon:30-10-0-0, Yer: 26-152-10.

- Çiftçinin verimini artırmak için, uygulama bilgisini genişletmek ihmal kabul etmeyen bir tedbirdir. Bu meyanda genç yaştaki köylünün tatbik edeceği ziraat ve usulleri hakkında bilgili olarak yetişebilmesi için basit ziraat mektepleri açmak ve bu mekteplere kabiliyetleri ile kendini gösterenlere, benzer ziraat çiftliklerinde uygulamalı staj göstermek, bir şeyler öğrenme ve bilgileri genişletme vadeden çarelerdendir.

Âli İktisat Meclisinin hazırlamış olduğu bu raporda Dünya Ekonomik Buhranı'ndan etkilenen Türkiye'nin özellikle sermaye noksanlığı, teknik gerilik ve teşkilatsızlıktan dolayı etkilendiğini ve bir an önce gerekli teknik ve donanımın sağlanıp, iktisadî dengenin korunması gerektiği ifade edilmiştir. Meclis, bu tedbirlerin tüm iktisadî hayata uygulanması ile mevcut durumun düzelebileceğini öngörmüş; ayrıca çiftçinin üretimden yüksek bir verim alması için de mutlaka kabiliyetli olanların uygulamalı olarak eğitime tabi tutulması konusu vurgulanmıştır.

1935 yılında hükümet, tarımsal üreticilerin bankaya ve kooperatiflere olan vadesi gelmiş borçlarını on beş yıllık taksitlere bağlayarak ertelemiştir. Bankanın ve kooperatiflerin tarımsal üreticilere sağladığı yeni kredilerin değeri 1935'ten sonra hızla artmış ancak İkinci Dünya Savaşı'nın baş göstermesiyle bu kredilerde askerî harcamalar nedeniyle önemli bir daralma olmuştur.²⁹² 1935 senesi içerisinde Kırklareli Milletvekili Dr. Fuad Umay tarafından 19 maddelik "Köylünün refahının yükselmesi için köylerde yardım tarlası meydana getirilmesi hakkında" kanun teklifi verildiği görülmektedir.²⁹³ Bu teklifi şu sözleri söyleyerek sunmuştur: *"Atatürk'ün yurdunda yaşayan köylülerimizin refah ve saadet içinde yaşamalarını temine medar olacak medeniyet ışıklarını köylülerimize kadar götürmeye çalışmak hepimize borçtur. Köylülerimiz bütün dünya köylüleri gibi ancak bilgi ışığı ile çalışarak refah ve saadete kavuşacaklardır. Bu ışığı da yine kendi kudret ve kuvvetinden istifade ederek onlara ulaştırmak, onları belli amaçlar için çalıştırmak en kestirme yoldur."* Ancak 1935 yılında verilen bu kanun teklifi kabul edilmemiştir.

²⁹² Tezel, a.g.e., s.495.

²⁹³ BCA, 23.12.1935, Fon: 30-10-0-0, Yer: 20-120-14.

Türkiye İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamış olduğu “*milli ekonominin temeli tarımdır*” ilkesine devletçilik politikasının uygulandığı dönemlerde de bağlı kalınmıştır. Başbakan Celal Bayar 8 Kasım 1937'de hükümetinin programını meclise sunarken, Atatürk'ün konuya ilişkin isteklerini şu şekilde ifade etmiştir: “ ‘Şef, *milli ekonominin temeli tarımdır*’ buyurmuşlar ve çeşitli direktifler vermişlerdir. Plana bağlanarak yerine getirilecek olan bu direktifler aşağıdaki gruplarda toplanabilir:

- *Topraksız çiftçi bırakmamak;*
- *İş araçlarını artırmak, iyileştirmek ve korumak;*
- *Tarım bölgelerine göre özel tedbirler almak;*
- *Çok iyi ve ucuz ürün elde etmek”*²⁹⁴

1937 senesinde Dâhiliye Vekâletinin Cumhuriyet'in ilanından bu yıla kadar, halk ve köylü lehine yaptığı işler ile ilgili olarak bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, Cumhuriyet'in aldığı tedbirler ile bugün memleketin ziraat memleketi olmasının hakkı verilmiş ve hatta ihracata bile geçilmiştir denilmektedir. Bunun yanı sıra buğday fiyatlarını korumak ve tanzim etmek maksadı ile çıkarılan 2056 numaralı kanun ile ziraat bankası köylülerden beş yıl içinde 15.117.310 liralık buğday almıştır. Türk köylüsü bu suretle şuna emin olmuştur ki; ne kadar ekerse eksin ve üretimi ne kadar bol olursa olsun buğdayına düşmez ve değişmez bir fiyat, doymaz ve yorulmaz bir alıcı vardır. Şeker sanayinin kurulması da memleket köylüsü için büyük bir varidat kaynağı olmuş, pancar en verimli ziraat mahsullerinden biri olarak memlekette ilk defa bu kuruluşlardan sonra ekilmeye başlanmıştır. Ziraî istihsalat; Türkiye halkının en büyük istihsal ve servet kaynağı olan zahire nakliyatında mutedil bir tarife yapılmış; bilhassa arpa, yulaf, çavdar gibi memleket ihracatında öteden beri mühim bir mevki tutan ticaret maddeleri için %40 nispetinde indirim yapılmıştır. Köyleri, kasabaları ve şehirleri bağlayan demiryolları buraların halkını da birbirine bağlamış; şehirliye köylüyü ve köylüye şehirliyi tanıtmıştır. Köylüyü iptidaî vasıtalarından kurtarmak için üretimi artıracak ziraat aleti ve makinelerinin dağıtımını sene geçtikçe artırmıştır (7677 pulluk, 912 kalbur makinesi vs.). 1937 yılında köylüye vekâlet fidanlıklardan iki buçuk milyon asma fidanı dağıtılmıştır. 1926'dan 1936 sonuna kadar çeşitli haşaratla mücadele

²⁹⁴ Tokgöz, a.g.e., s.87.

edilmiştir. Köylümüzün ziraat bilgi ve kabiliyetini artırmak üzere 1937 yılında Kültür Bakanlığı ile iş birliği yapılarak beş yerde eğitim kursları açılmış ve bunlarla bir sene içinde 584 köye eğitim yetiştirmek imkânı hâsıl olmuştur. Devlet bütçesine tahmil edilen masrafların hepsi sadece köy ve ziraat kalkınması için ihtiyar edilmiştir. Köylüye ipek böceği tohumu, damızlık tavuk ve horoz dağıtılmış; köy nebatları gibi köy hayvanlarının da sıhhi durumları ile yakından ilgilenilmiştir. Ayrıca köylünün sağlık açısından da durumuna ehemmiyet verilmiş; doktor, hemşire ve ebe sayısında artış sağlanmıştır. Bununla ilgili birer içtimaî hıfzıssıhha dispanseri açılması düşünülmüş ve ilk örneği kurulmuştur. 1925'ten 1937 senesine kadar mücadele tabipleri tarafından on beş milyon yüz seksen yedi bin beş yüz yirmi sekiz kişi muayene edilmiştir. Bayındırlık ve iskân konusuna da önem veren Cumhuriyet Hükümeti, askerlik müessesesinin bir mektep vazifesi gördüğünü ve bu sayede Cumhuriyet'in ilk üç yılında 60.000 köylü askerlik vazifesini okuma-yazma öğrenerek bitirmişlerdir. Okuma yazma öğrenenler, köylere döndüklerinde ziraat işleri hakkında kendine ve köyüne yararlı bir zanaat sahibi olarak yetişmektedirler. Vatandaşların haklarını kovalamalarını kolaylaştırmak için alınan yeni tedbirler ve kanunlar geniş miktarda köylüyü de ilgilendirmiş ve faydalandırmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, köylüye bir armağan olarak "Yurt Gazetesi" on beş günde bir yetmiş binden fazla basılarak posta kutusu olan 28.503 köye ve mekteplere tevzi edilmekte, köylüyü alakalandıran ve bilgisini artıran yazıları yayan bir gazete olmuştur.²⁹⁵ Dâhiliye Vekâleti'nin bu raporuna bakılırsa köylü için devlet elinden geleni yapmış, köylünün hakkını köylüye vermeye çalışmıştır. Ancak Prof. Dr. Çelik Aruoba'nın tespitlerine göre özellikle 1930-1938 yılları arasında hükümetin refahı artırmak için kırsaldaki üretici adına doğrudan bir müdahalesi olmamıştır. Dolaylı olarak üretici maliyetlerinde bir düşme sağlanması için kooperatifleşme ve ucuz kredilerle çiftçi desteklenmiştir. Ancak oluşmayan piyasa ve yetersiz devlet müdahalesi ile köylü tefecilerin ve eşrafın insafına bırakılmıştır. Kısacası 1923-1938 arasında ülkede artan refahtan "köylü efendimizdir" hedefine uygun olarak çiftçi, refahtan yeterli bir pay alamamıştır. Bu olumsuz yapıyı düzeltmek için ve özellikle tahıl üreticisini korumak bakımından 24.06.1938 tarih ve 3491 sayılı yasa ile Toprak Mahsulleri Ofisi faaliyete geçirilmiştir. Özellikle 1929 Dünya Buhranı sonrasında köylü hızlı bir şekilde yoksullaşmıştır. Ayrıca 1923-1937 arasında Anadolu'ya çeşitli ülkelerden toplam

²⁹⁵ BCA, 15.05.1937, Fon: 490-1-0-0, Yer: 25-122-2

771.610 göçmen gelip yerleşmiş, bunların çok büyük çoğunluğunu köylü-çiftçi nüfusu oluşturmuştur.²⁹⁶

28 Aralık 1938 tarihinde ise Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi toplanmıştır. Başbakan Celal Bayar, kongrenin amacı ve önemini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Bu dava, üzerinde yaşadığımız bütün kudret, yaşama, dayanma imkânlarını kendisinden aldığımız topraklarımızın canlandırılması, kıymetlendirilmesi davası, Türk köylü ve çiftçisinin seri, radikal kalkınması, geniş, dinamik bir refaha ulaştırılması davasıdır... Türk çiftçisinin asırlarca çektiği meşakkatler olmuştur, bunlar vergi tahsildarlarının zulmüne uğramış, okuma yazma bilmediklerinden ekseriyetle murabahacıların esiri olmuşlardır. Ekinlerin yağmursuzluktan solup mahvolmasına, hayvanlarının gıdasızlıktan, barınacak yersizlikten ölüp gitmelerine seyirci kalınmıştır. Harpler tekrar ve tekrar evlerinin tahrip edilmesine, aile efradının dağılmasına sebep olmuştur. Zulmü, cefayı ve ölümü tanımışlardır... Türkiye umumî bir köy ve ziraat kalkınma davasını muvaffakiyetle hızlandırmak, planlaştırmak mecburiyetindedir. On beşinci Cumhuriyet yılının sistemli, planlı bir köy ve ziraat kalkınmasına başlangıç yapmak, ebedi önderin bizlere bıraktığı en büyük emirdir.”* Kongreye birçok köylü ve çiftçi delege katılmış, bu delegelerden biri olan Eskişehir Şerefîyeli Ahmet Takıl kürsüye çıkarak kısa bir konuşma yapmıştır. Cumhuriyet yönetiminden beklentilerini şu sözlerle ifade etmiştir:²⁹⁷

“...Bizim meselelerimize kafa yormaya, bizim dertlerimize çare bulmaya toplandınız. Hepinize candan yürekten sağ olun diyorum. Köyün kadrini bilmeyen, köylünün derdine ortak çıkmayan, köylünün yüzünü güldürmeyen sultanlar başını yedi gitti. Köyün kadrini bilen, köylünün derdine ortak çıkan, yüzü köylünün yüzü ile birlikte gülen cumhuriyete bağlılığımız somsuzdur. Artık ayrı gayrı yok; devletle kaynaştık; cumhuriyeti bağrımıza bastık. İnaniyoruz ki: dertlerimiz bitecek, yüzümüz gülecek; büyük güzel günler göreceğiz...”

Alman yazar F. Christiansen Weniger’e göre; ziraat siyasetinin muvaffakiyeti için ilk şart uzun süreli planlama ve bunun devamını sağlamaktır. Düzenlemelerdeki hızlı değişiklikler, usuller teorik olarak ne kadar esaslı görülürse görülsün, pratik olarak

²⁹⁶ Tokgöz, a.g.e., s.87-88.

²⁹⁷ Ulus, 28 Aralık 1938, s.6,9.

üretimde bozukluklara dolayısıyla ziraatta huzursuzluklara neden olur.²⁹⁸ 1930-1939 yılları arasında devlet, dünya buhranının yaralarını sarmaya çalışmışsa da, bu dönemde devletçi politikalar yeteri kadar başarı sağlayamamıştır. Devlet yüzde yetmiş beşlik bir oranda köylü nüfusa sahip olmanın getirdiği zorunluluk ile köylüyü ve çiftçiyi kalkındırabilmenin derdine düşmüştür. Ancak yaklaşan dünya savaşı, planları ve tedbirleri kesintiye uğratacak ve vatandaş kendini yeni bir ekonomik buhranın merkezinde bulacaktır.

3.5.3. 1940-1950 Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye taraf olmamasına rağmen, ekonomik anlamda bu süreçten oldukça etkilenmiştir. Savaşa girmemiş olsa da savunma anlamında bir kaygı içerisinde olmuş ve ekonomik tedbirlere başvurmuştur. Bu tedbirler yeterli gelmemiş, hükümet kemerleri iyice sıkılmış ve bir nevi yeniden ekonomik darlık süreci başlamıştır. Halk da bu ekonomik dar boğaz ile mücadele haline girmiş, bir kısım grup dışında ülkenin neredeyse tamamı bu süreçten fazlası ile etkilenmiştir. Savaşın başlaması ile temel tüketim maddeleri karaborsaya düşmüştür. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde yapılan ekonomik düzenlemeler ve girişimler ülkedeki nüfusu azımsanmayacak kadar çok olan geliri düşük aileler için pek bir şey ifade etmemiştir.²⁹⁹ Bir taraftan Osmanlı'dan kalan borçlar, bir taraftan bağımsızlık savaşının geride bıraktığı ekonomik sorunlar, bunlara ek olarak 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Buhranı'nın sebep olduğu olumsuz koşullar Cumhuriyet yönetiminin ekonomik olarak başa çıkması gereken sıkıntıları arasındaydı. Bir de bunların üstüne İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması, halkın durumunu oldukça kötü bir hale getirmiş, etkisini uzun müddet göstermiştir. Savaşın ortaya çıkması ile Türkiye yarı seferberlik durumuna geçmiş ve bu; üreten genç nüfusun büyük çoğunluğunun silâh altına alınması anlamına geliyordu. Bu durum ekonominin normal bir şekilde çalışmasını aksatmaya tek başına

²⁹⁸ Ziraat Vekâleti, *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi*, Kongre Yayını A Serisi, Takım 11, Ankara 1938 / Fritz Christiansen Weniger, *Türkiye Ziraat Siyasetinin Esas Meseleleri Hakkında Düşünceler*, Vamık Tayşi (çev.), Ankara 1938, s.9. (Tarım ve Orman Bakanlığı Kütüphanesi)

²⁹⁹ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye-Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.66.

yetebilecek bir uygulamaydı.³⁰⁰ Keyder'e göre; girdiler açısından en önemli gelişme askerî seferberlikti. Büyük toprakları işleyen ailelere tanınan istisnalar dışında bir milyona yakın yetişkin erkek iş-gücünden dışarı alındı. İşlenen toprakta azalmaya yol açan iş-gücü kaybının esas etkisi iç bölgelerdeki ovalarda, yaygın susuz-tarım yapılan buğday bölgelerinde görüldü. Bir başka deyişle, geçen on yılın eğilimi değişerek orta çiftçilerin sayısı ve üretimi azalmaya başladı.³⁰¹ Yani bu işgücü kayıplarının etkileri yıl içerisinde iyice hissedilmeye başlamış; hem ekilen tahıl alanlarında hem de yıllık tarım üretiminde savaş öncesi düzeyin oldukça altına inilmiştir.

Türkiye savaşın dışında kalabilmeyi başarsa da yoğun bir biçimde etkilerini içinde hissetmiştir. Bu durumu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de şu sözlerle ifade etmiştir: “Savaşın en çok hissedilen tarafı hayat pahalılığı olmuştur.”³⁰² İnönü’nün dediği gibi fiyatlardaki aşırı yükselme artık önlenemez bir hal almıştı ve bu duruma neden olan şeylerin başında savaşa yönelik alınan tedbirler ve uygulamalar yer almıştır. Bu hayat pahalılığı, darlıklar insanları sefil bir hale düşürmüştü; açlık tehlikesi sadece fiziksel anlamda duyumsanan bir olgu olmaktan çıkmış, psikolojik olarak da insanları etkilemeye başlamıştı. Birçok insan kanun dışı yollarla hayatını idame ettirmeye çabalıyordu. İşçiler, memurlar, köylüler vergi vermemek, aşırma, rüşvet, zimmet gibi pek çok kanun dışı hareketle savaşın getirdiği zorluklara direnmeye çalışıyorlardı.³⁰³ Gerek savaş koşullarının meydana getirdiği ekonomik düzendeki bozukluk ve geçim sıkıntısı gerekse devlet idaresindeki aksaklıklar 1940 yılını çekilmez hale getirmiştir. Bu durumun ortaya çıkardığı olumsuz koşullar basın tarafından da ağır bir şekilde eleştirilmeye başlamış ve bu eleştiriler gün geçtikçe artmıştır. Milli Korunma Kanunu’nun uygulamada oluşturduğu rahatsızlıklar, ürünlerdeki zamlar dile getirilmekteydi. Hükümet basının bir an önce kontrol altına alınması gerektiğini düşünmüş ve 1881 sayılı Basın Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında bir tasarı hazırlayarak meclise vermiştir.³⁰⁴ Ülke yönetiminde söz sahibi olan hükümetlerin uyguladıkları siyasî, sosyal ve ekonomi politikalarının eleştirilmesini

³⁰⁰ Alev Gözcü, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.62, Bahar-2018, s.89.

³⁰¹ Keyder, Birtek, a.g.m., s.38.

³⁰² TBMM ZC, D.6, C.21, 01.11.1941, s.5.

³⁰³ Metinsoy, a.g.e., s.72.

³⁰⁴ Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi 1939-1945*, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s.87-90.

istememeleri ve basının halk üzerinde bir algı oluşturabilme potansiyeline sahip olması hasebiyle basının kontrol altında tutulması yoluna gidilmiştir.³⁰⁵ Bu sancılı dönemde fiyatlar açısından, tüketim mallarının genel kıtlığı ve ithalatın tıkanması nedeniyle 1939-1940 arasında genel fiyat düzeyi dört-beş kat artarken hükümet köylünün buğdayını sabit fiyatlarla satın almaya devam ediyordu. Tarımsal ürünün sabit tutulan satın alma fiyatları ve hızlı bir artış gösteren imalat malları fiyatlarından dolayı çiftçiler artıklarını saklayarak karaborsacılara satma yoluna girdiler. Orta çiftçiye artığını satmaya zorlamaktaki bu tavır hükümeti 1943'te vergileri şiddetlendirmeye ve zorla satın alma programına yöneltti. 1942'de hükümet seferberlik girişimi sırasında üreticiye bırakılacak küçük bir pay dışında bütün tarımsal artığın devlet tarafından satın alınması için kanun çıkardı. Daha önceki üretime göre saptanan artık miktarını teslim etmek için köyler kolektif sorumluluk altında olacaklardı. Bu kanun hükümetin satın alma merkezlerine teslim edilen artığın miktarını yükseltti; ancak hala çok daha yüksek fiyatların çekici kıldığı karaborsacılık devam etmekteydi. 1943'de tarımsal ürünün % 8-12'sini ürün ve para olarak toplamak için yeni bir vergi kanunu çıkarıldı. Bu hükümetin savaş süresince izlediği tarım aleyhtarı politikanın doruk noktasıydı ve orta çiftçiye devletle olan ittifakına kesin olarak yabancılaştırdı.³⁰⁶

1943 yılı başlarında hem üretimin azalması hem de ürünün Toprak Mahsulleri Ofisine teslim edilmemesi nedeniyle, kentlerin ve ordunun iâşesi daha da ağırlaştı. Haziran 1943'ten itibaren, Saraçoğlu Hükümeti toprak mahsulleri vergisi adı altında aynî olarak toplanan yeni bir üretim vergisini yasalaştırarak uygulamaya soktu. Önceleri hububat ve baklagillerde yüzde 8, diğer ürünlerde yüzde 12 olarak saptanan, 1944 yılında ise tüm ürünler için yüzde 10 olarak değiştirilen bu vergi ile Osmanlı döneminin aşar uygulaması geri getirilmiş oldu.³⁰⁷ Köylüye yardım amacı ile kurulan bu devlet teşekkülü ve yine aynı amaçla kurulan Orman İşletmeleri zamanla köylü için bir yük haline gelmiş; 1940-1946 devresinde köylünün hükümete karşı takındığı tavrı tayin etmede bunların da büyük bir payı olmuştur. Toprak Ofisi, tarım mahsulleri fiyatlarını yüksek tutmakla köylüyü korumak, ordu, okullar ve memleketin bazı yoksul bölgeleri

³⁰⁵ Ahmet Çelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Hükümet-Basın İlişkileri ve Gazeteci Mebuslar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-The Journal of International Social Sciences*, C.28, S.2, Temmuz-2018, s.316.

³⁰⁶ Keyder, Birtok, a.g.m., s.38

³⁰⁷ Pamuk, a.g.e., s.207.

için ziraat mahsulleri biriktirmek maksadıyla kurulmuştu. Kısa zaman sonra savaşın patlak vermesiyle toprak mahsulleri tüketimi birden yükselmiş, üretim azalmaya başlamıştır. Ziraatla uğraşan üreticinin orduya alınması ile tüketici konumuna düşmesi durumu daha da vahim hale getirmiştir. Toprak mahsullerini devlete satma mecburiyetinde olan köylünün hükümete karşı öfkesi artmaktaydı. Devlet, verilecek mahsulün miktarını önceden belirliyor, ailenin ihtiyaçları ve tohumluk için gerekli miktarlardan geri kalanına el koyuyordu. Bu nedenle köylü devletin belirlemiş olduğu miktarı tedarik edebilmek için hükümet memurlarının da baskısı ile eşyalarını satmak zorunda bırakılıyordu. Bunların dışında memleket ihtiyaçlarını önceden kestiremeyen Ofis, elindeki mahsul stoklarını yabancı memleketlere satarken, diğer yandan kuzey bölgelerdeki halk arasında açlıktan ölen bile olmuştur. Karpat'a göre bu durum bir dereceye kadar abartı gibi dursa da gerçek şudur ki Toprak Mahsulleri Ofisi bütün ihtiyaçları karşılayamamış, bunun sonucu olarak da hükümete karşı bir husumet doğurmuştur.³⁰⁸

Tarıma yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergi olarak önem taşıyan bu vergi, küçük ve yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde baş gösteren ekonomik sorunlar nedeniyle günlük yaşamda da sıkıntılar ortaya çıkmış, halk bunun sorumlusu olarak cumhurbaşkanını işaret etmiştir. İsmet Paşa'yı eleştirenler “*geldi İsmet gitti kismet*” şeklinde bazı ifadeler kullanarak savaş döneminin faturasını İsmet İnönü'ye kesmiştir. Bu dönem Türkiye için fakr-u zaruret demektir. Esasında bu durumun ülke dışında benzer birçok örneği de vardı. Türkiye’de olduğu gibi diğer bazı ülkelerde de karne ekmek ile verilmekteydi.³⁰⁹ Türkiye’de büyük sermaye sahipleri ile hükümet arasında var olan soğuk savaş yeni boyutlar kazanmıştır. Özellikle temel gıda maddesi olan ekmek üretim ve dağıtımında ortaya çıkan eksiklikleri ve bununla birlikte baş gösteren karaborsayı ortadan kaldırmak için Ankara ve İstanbul’da ekmek alımları karneye bağlanmıştır. Karneyle kişi başına düşen ekmek 300 gr idi; fakat durum hızla kötüleştiğinden Nisan ayından itibaren bu miktar 175 grama indirilmiştir. 1944 yılı Eylül ayına kadar devam eden bu uygulama ile hem toplam talebin kısıtlanması hem de temel ihtiyaç mallarının tüketiminde görevli bir

³⁰⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s.101-102.

³⁰⁹ Gözcü, a.g.m., s.90.

adaletin sağlanması amaçlanmıştır. Ekmeğin yanı sıra çay ve şeker kıtlığının ve karaborsanın da devam ettiği hatırlanmalıdır.³¹⁰ 1942 senesinde İaşe Müsteşar Yardımcısı olarak görev yapan tarihçi Şevket Süreyya Aydemir İkinci Adam kitabında o günleri şöyle tanımlamaktadır: “Ülke tam bir örgütlenme yetersizliği içindeydi. Hele tarımsal alanda düpedüz ilkel, verimsiz ve örgütsüz bir durum içindeydik. O kadar ki savaşa girmemişken bile kıtlık, açlık çekiyorduk.”³¹¹

Karne ile ekmek alma konusu zaten can sıkıcı bir durum iken, karnesi bürokratik engellere takılan hatta karne kapsamına alınmayan birçok kişi olduğu da bilinmektedir. Bununla ilgili olarak yapılan bir şikâyet mektubu dönemin *Tan* gazetesine şöyle yansımıştır: “Bir fabrikada işçi idim. Yevmiyem pek azdı. Hastalandım, dört aylık tebdili hava ile İstanbul’a geldim. Muvakkaten bir oda kiraladım, burayı ikametgâh göstererek bir ekmek karnesi aldım. Fakat bu ay benden kontrat istediler. Fakir bir adam olduğum için kontrat yapamamıştım. Bunun için karne vermediler.”³¹²

Savaşın ortaya çıkardığı ekonomik sorunlar devlet tarafından destekleme adımları ile hafifletilmek istenmiştir. Fakat ekmeğin karne ile verilmesinin yanı sıra birçok üründe de karne uygulaması başlamış; geliri düşük halka kuponlar ile giyim yardımı yapılmıştır. Böylece halkın, o sıralarda yoğun bir biçimde var olan karaborsacılıktan en az seviyede etkilenmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte hammadde fiyatlarındaki artış bütün ürünlere yansımış, bu olumsuz durumun önüne geçebilmek için başka yollar aranmıştır. Köylü ve şehirli halkın düşük fiyata giyinebilmesini sağlamak amacı ile ‘köylü tipi’ ve ‘halk tipi elbise’ uygulamalarına gidilmiştir. İnönü’nün talimatı ile devlet fabrikalarında halkın giyim tarzına uygun kumaş üretilmeye başlanmış, hükümet üretilen bu kumaşlardan yapılan elbiseleri hiçbir kâr gütmenden maliyetine bir fiyatla vatandaşına satmıştır. Bu elbiselerin satış ve dağıtım işleri devlet tarafından görevlendirilen Ziraat Bankası ve Sümerbank tarafından yapılmıştır.³¹³ Bu arada ihtiyaç mallarının bir kısmının ihraç edilmesi halkı zor duruma

³¹⁰ Tokgöz, a.g.e., s.118-119.

³¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (II. Cilt, 1938-1950)*, 6.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s.205.

³¹² Metinsoy, a.g.e., s.131 / *Tan*, “Okuyucu İstekleri”, 10.09.1943.

³¹³ Ceren Utkugün, Şaban Ortak, “1939-1945 Yılları Arasında Halkın Sosyo-Ekonomik Düzeyini İyileştirmeye Yönelik Bir Çözüm: Köylü Tipi ve Halk Tipi Elbise Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.5, S.9, Haziran-2018, s.25.

sokmuş; bu ihraç ürünlerin başında pamuklu giysiler bulunmaktaydı. Bu yüzden halk Sümerbank önünde kumaş alabilmek için uzun kuyruklar oluştururken, halkta kumaşların dağıtımı ile ilgili bir adalet olmadığı kanısı oluşmuştu.³¹⁴ Savaş şartları arz talep arasındaki dengeyi bozmuş; 18 milyon nüfuslu bir ülkede, ordunun büyüklüğünün bir milyon kişiyi aşması, gıda maddelerine ve özellikle de hububata olan talebi artırmıştır. Buna karşılık tarımsal yapılar savaş koşullarının yükünü çekecek durumda değildi.³¹⁵ Hububat fiyatları önceden piyasanın oldukça altındaydı ancak zamanla savaş koşullarının oluşması ile fiyatlar arasında büyük farklar oluşmaya başlamış; bu durum kırsal kesim tarafından tepki ile karşılanmıştır. Dolayısıyla üretici artık görevlilere daha az ürün teslim etmeye başlamış, görevliye rüşvet teklif etmek bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.³¹⁶ Bu dönemde yapılan yeni uygulamalar istifçiliği ve vurgunculuğu engelleyememiş, her sınıftan üretici ürünlerini kaçırma yoluna devam etmiştir. Tabi bu durumdan en çok kâr eden kesim ise ürünlerinin büyük bir bölümünü açık veya gizli olarak yüksek fiyatlarla tüccara veren büyük çiftçiler olmuştur.³¹⁷

Anadolu’da üretim yapacak emekçinin azlığı önemli konular içerisindedir, zira nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması ve bu kesimin silahlaltına alınmasının artması ile bunun tarım kesimini ne derece etkilediği meydandadır. Diğer bir husus ise savaş yılları süresince hayvanların ve diğer girdilerin kullanımında miktar olarak gerilemeler oluşmuştur. Olağanüstü savaş şartlarında yoksul köylünün hayvanlarını besleyememesi artık normal bir hal almıştı. Ayrıca devlet politikalarının üretim üzerindeki olumsuz etkilerini de dikkate almak gerekir. Savaş yılları boyunca, devlet hem tarımsal ürünlerin önemli bir bölümüne piyasanın oldukça altında kalan fiyatlar ile el koydu ve aynı zamanda ağır vergi yükümlülükleri getirdi.³¹⁸ Hükümetin bu dönemde tarımsal, hayvansal ve diğer ürünlere gerektiğinde el koyması ve bunu çekinmeden yapması Koordinasyon Heyeti³¹⁹ kararlarından da anlaşılmaktadır. Hükümetin tarım ürünlerine el koyma kararları resmî açıklamalar öncesinde dönemin

³¹⁴ İrfan Bülbül, “İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.9, 2006, s.13.

³¹⁵ Pamuk, a.g.e., s.202.

³¹⁶ Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yılları’nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.5, 2011, s.218.

³¹⁷ Pamuk, a.g.e., s.207.

³¹⁸ a.g.e., s.203.

³¹⁹ BCA., 20.02.1940, Fon:30-18-1-2, Yer:90-16-11. / Milli Korunma Kanunu’nun uygulanmasını yürütmek amacı ile oluşturulan bu heyet aldığı kararlar ile ekonomiye şekil vermeyi amaçlamıştır.

basınında yer almaya başlamıştır. 16 Mayıs 1942 tarihli Cumhuriyet gazetesinde; içinde bulunulan senenin ürününe hükümetçe el konulacağı, çiftçinin yemeklik, yemlik ve tohumluğundan fazlasının peşin para ile satın alınacağı, el konulacak ürünün tahmininin tarlada, tespitinin ise harmanda yapılacağı duyurulmuştur. Yine 16 Temmuz 1942 tarihli Cumhuriyet gazetesinde hububat satışlarının kısmen serbest bırakıldığı ve fiyatlara zam yapıldığı ayrıca ürününü saklayan çiftçilerin ürünlerine el konulacağı ve haklarında da Milli Korunma Kanunu'nun cezai hükümlerinin uygulanacağı duyuruluyordu.³²⁰ Yaşanan bu gelişmeler sonrasında ekili alanlarda ve toprak başına alınan verimde bir azalma görülmüştür. Savaş koşullarının hüküm sürdüğü yıllarda ülkede çok yaygın anlamda bir kıtlık veya açlık koşulları görülme de tarımsal üretimdeki bu gerileme gıda tüketimi ve beslenme düzeylerinde önemli sayılabilecek gerilemelere yol açmıştır. Bundan en çok etkilenen kesim düşük gelirli, yoksul aileler olmuştur. Çocukların ve yaşlıların ölüm oranlarının hızla yükseldiği tahmin edilmekle beraber ülke nüfusunun artmaya devam ettiği, ancak yıllık artış hızı 1930'lu yıllarda yüzde 1,9'dan savaş yıllarında yüzde 1'e gerilediği görülmektedir. Ayrıca savaş koşullarında, kırsaldan kente toplumsal bağların az oluşu ve altyapı nedeniyle 1950'li yıllara kadar iç göç yaşanmamış; ancak savaş döneminde çıkan günlük gazetelerde, maddi bakımdan güç duruma düşen köylülerin geçici işlerde çalışmak üzere kentlere geldikleri, fakat kısa süre sonra köylerine döndüklerine ilişkin haberler de çıkmıştır.³²¹ Savaşın getirdiği bütün olumsuz durumlara karşı ülke içerisinde lüks tüketim ve israfın önüne geçilememiş, şehirde yaşayan nüfusun bir bölümü ihtiyaç olmayan temel tüketim maddelerini bile tedarik edebilmek için kargaşaya neden olacak tutum ve davranışlar sergilemişlerdir.³²²

Cumhuriyet döneminde ekonomide baş gösteren olumsuzlukların giderilmesi için köylünün topraklandırılması, eskimiş tarım yöntemlerinin terk edilmesi, teknik boyutunun geliştirilmesi için toprak reformu yapılmıştır. Ayrıca ziraat okulları, Atatürk çiftlikleri ve köy enstitüleri gibi kurumlar açılmış ve konu ile ilgili uzmanlar yurt dışından getirtilmiştir. Tarımda makineleşmeye önem verilmiş ve arazinin kullanılarak üretimin artırılmasına özen gösterilmiştir. Atatürk döneminden süregelen tarıma yönelik

³²⁰ Bülbul, a.g.m., s.26.

³²¹ Pamuk, a.g.e., s.203-204.

³²² Bülbul, a.g.m., s.45.

reformist politikalara ilaveten, özellikle bu dönemde ortaya çıkan iâşe problemlerine yönelik uygulamalar ön plana çıkmıştır. 1939-1949 yıllarını kapsayan dönemlerde uygulanan devlet ekonomi politikası sonucu, yönetime tepkili bir tarım kesimi vücuda gelmiştir. Bu sonucun etkisi ilerleyen yıllarda siyasî alanda kendisini göstermiştir. Yine köydeki öğretmen ihtiyacını karşılamak ve teknik anlamda beceri kazandırarak tarım üretiminde verimin artmasını sağlamak amacıyla köy enstitüleri kurulmuştur. Kurulan köy enstitülerinin sayısı hedeflenenin altında kalsa da, bu enstitüler tarımının gelişmesine önemli katkılar vermiş ve ziraat ile uğraşan birçok kişinin eğitim almasını sağlamıştır.³²³

1940'ta köy enstitülerinin³²⁴ kurulması ile beraber farklı bir uygulamaya aslında yepyeni bir deneye girişilmiş oldu. Belirli hedefler doğrultusunda kurulmuş olan enstitüler, on beş yıl içerisinde köy çocuklarını eğitecek ve kırsal kesimdeki öğretmen ihtiyacını karşılayacaktı. Bununla birlikte enstitüyü bitirenler sadece öğretmenlik yapmayacak, öğrenilen yöntem ve teknikler ile tarlalar ekilip biçilecek, kurulacak olan çiftlik ve bağ-bahçeler köylü için bir örnek teşkil edecekti. Köy enstitüleri programı hızla uygulamaya konulmuş, buralardaki öğrenci sayısı 1941'de 5.400 iken 1946'da 14.500'e yükselmiştir. Ne var ki enstitüler, ülkedeki tutucu kesimlerin ve özellikle büyük arazi sahiplerinin ısrarlı muhalefetiyle karşılaşmıştır. Enstitüler 1940'ların sonlarına doğru, dar anlamda ilkokul öğretmeni yetiştiren okullara dönüştürülmüştür. 1938 yılında kurulan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu ise tarımda çağdaş bilgi ve becerileri yaymakla görevlendirildi. Kurum, tahıl türleri ve hayvan ırklarının iyileştirilmesi için yapılan çalışmaların yanı sıra, Doğu Karadeniz bölgesinde çay yetiştirilmesi ile de uğraşarak, Rize'de kurulan çay fabrikaları ile köylülerin kaderi değişmiştir. Hükümet ayrıca, İkinci Dünya Savaşı yıllarında 'Kombinalar' adı altında bazı çiftlikler kurmuş; devletin elindeki tarım makineleri, savaştaki tahıl kıtlığını gidermek amacıyla boş hazine arazilerinde üretime sokulmuştur. Kombinaların birinci amacı tahıl üretimini artırmak olduğu halde, bunlardan yeni üretim teknik ve

³²³ Kerem Karabulut, Hikmet Akyol, "Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950)", *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, C.6, S.11, Bahar-2017, s.81.

³²⁴ 3803 Sayılı Köy Enstitüleri Kanunu, *Resmi Gazete*, 22 Nisan 1940 Pazartesi, Sayı: 4491

yöntemlerinin çevre köylere yayılmasını sağlamak için de yararlanılmaya çalışılmıştır.³²⁵

Diğer önemli konulardan biri de köylünün ekebilecek bir toprağa sahip olmasıydı. Kırsal nüfusun bu dönemde sıkıntısız olarak geçinebilmeleri için yaklaşık on hektar toprağa ihtiyacı olmaktaydı. Ancak bu dönemde toprağın verimsiz olması gibi nedenlerden ötürü ekilebilen toprağın tamamı köylüye verilse dahi ihtiyacı karşılayacak düzeyde olmamıştır. Bununla birlikte topraksız ya da toprağı normal bir geçim sağlayamayacak kadar az olan köylü sayısı ise oldukça fazladır. Buna istinaden topraksız köylüyü topraklandırma on yıl boyunca devam etmiş olsa da bu problem tam olarak çözülememiştir.³²⁶ Kısacası Türkiye toprak bolluğu içinde toprak açlığı yaşayan bir ülke durumunda kalmıştır. 1940'lı yılların ilk döneminde yürürlüğe konulan varlık vergisi, toprak mahsulleri vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile var olan siyasî düzene karşı toplumun varlıklı aileleri birleşmiş, ortaya çıkan bu çatışma durumu siyasî değişimler için elverişli bir ortam hazırlamıştır.³²⁷ 1949 senesinden beri uygulanan ziraat siyaseti sayesinde hayat şartları düzelmiş olsa da büyük toprak sahipleri dışında, köylünün hayat seviyesi düşük kalmıştır. Köylerin önündeki meseleyi halletmek için iki seçenek vardı: toprak darlığını giderecek tedbirler almak ve ziraat usulleriyle tekniğin düzeltilmesini sağlamak.³²⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile iyi gitmeyen ekonominin bir an önce toparlanması gerekiyordu. Ancak bu dönemde yetersiz sermaye ve kaynaktan ötürü çare dış yardım da aranmıştır. Tarım potansiyelinin yüksek olduğu topraklarımızda devlet, sanayi yerine tarıma yönelik politikalar gütmeye çalışmıştır. 1950'de iktidarın el değiştirmesi ile tarıma daha fazla önem verilmeye başlanmış ve sonraki yıllarda tarım ürünlerindeki artış dikkat çekmiştir.³²⁹

Bernard Lewis'e göre çok partili siyasete dönüş ve serbest seçimler siyasetçileri köylüyü kazanma yoluna itmiş; böylece köylülerin de karşılık beklēmelerine olanak sağlamıştır. Savaş sonrası yeni bir ekonomik kalkınma beraberinde gelmiş; birkaç yıl içerisinde Türkiye'ye binlerce traktör girmiştir. Bu gelişme Türk tarımını değişime

³²⁵ Tezel, a.g.e., s.498-501.

³²⁶ Karpat, a.g.e., s.98-100.

³²⁷ Tokgöz, a.g.e., s.128.

³²⁸ Karpat, a.g.e., s.100.

³²⁹ Zahide Sungur, "Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.14, Mart-2016, s.10.

uğratmış, tarımdan geçinen köy toplumunda bir devrim meydana getirmiştir. Traktör yalnızca bir refah kaynağı değil, aynı zamanda sahibine itibar ve statü sağlamış, sürücüsüne de bir kudret ve asalet duygusu vererek daha akla gelmedik bin bir yoldan köy toplumuna hizmet etmiştir. Ona göre, köylülere çok daha fazla rahatlık veren ve ülke halkının yaşama daha yakından katkıda bulunmalarına olanak tanıyan daha birçok maddi gelişme ortaya çıkmıştır. Kentlere yakın yerlerde otobüs servisi, borularla su temini, elektrik, günlük gazete ve şehirdeki kamu hizmetlerine erişebilme imkânı yeni bir çağın ilk ışıklarını haber vermektedir. Hatta uzak yerlerde bile, bölgesel bir yol, günlük otobüs ve pilli birkaç telsiz sayesinde, dış dünya ile yeni bağlantılar kurulmasını sağlıyor, toplumun geniş kitlelerine üye olma bilinci ve uzun vadeli toplumsal etkiler bırakan yeni bir sürecin başlangıcı ortaya çıkıyordu. Başlangıçta bu duruma itimat etmeyen köylüler daha sonra artan güven ortamı sayesinde artık emin ve daha bağımsız oldu. Lewis, Atatürk döneminde oluşturulan devrimlerin sadece Türkiye'nin kentlerine getirildiği ve köylülere neredeyse hiç dokunulmadığı eleştirisini de görüşlerinde dile getirmiştir.³³⁰ Bununla ilgili olarak Karpat; geniş halk kitlelerinin hayat seviyesi çok düşük olduğundan, Türkiye'de bir partinin varlığını devam ettirebilmesi için programını en geniş sosyal tabakanın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde düzenlemesi gerekmediğini, ifade eder. Ona göre Türkiye'de nüfusun en önemli bölümünü köylüler oluşturduğundan, partiler bu grubun oylarını alabilmek için, programlarını köylülerin ihtiyaçlarına göre ayarlamaktadır. Bunun için dönemin siyasî partileri oy toplayabilmek amacıyla, Türkiye'nin köy davalarını kökünden çözemeyecek kısa süreli vaatlerde bulunabilmektedirler. Ancak yapılan bu vaatlere dayanan ve sınırlı sayıdaki çiftçinin yararlanmasını sağlayan politikaların sonsuza kadar devam etmeyeceği de kabul edilmelidir.³³¹

³³⁰ Lewis, a.g.e., s.646-648.

³³¹ Karpat, a.g.e., s.357-358.

SONUÇ

Aşar vergisinin kaldırılması ile oluşan sosyo-ekonomik durum hakkında genel bir kanının oluşabilmesi için verginin kaldırılmasından sonra devlet tarafından yapılan düzenlemeler büyük önem taşımaktadır. Gerek siyasî gerekse ekonomik şartlar mevcut sosyal durumun şekillenmesinde, tepkilerin ya da değişimlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Zira dönem itibarıyla yorgun ama muzaffer olan yeni devletin, askerî ve siyasî başarısını iktisadî sahada da gösterebilmesi için aşar vergisi ve yol açtığı sıkıntılar aslında bir fırsat niteliğindeydi. Devlet bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendirebilirse güven tazelemiş olacak ve daha güçlü bir şekilde yoluna devam edecek; tam tersi bir durumda ise var olan güven ortamı zedelenecek, ekonomik ve toplumsal bozulmalar baş gösterecektir.

Tezin hazırlanması sırasında kullanılan arşiv belgeleri, meclis zabıtları ve diğer belgeler konuyu resmî ve orijinal kaynaklarla destekleme gayesi gütmektedir. Ayrıca dönemin ekonomik ve sosyal nabzını tutmada başı çeken süreli yayınların yani gazete ve dergilerin katkısı önem arz eder. Bununla birlikte “aşar” sadece Tarih alanında değil iktisat ve sosyal bilimler alanlarında da birçok araştırmaya konu olmuş, yazılan onlarca makale ve tez çalışmalarında farklı açılardan ele alınmıştır. Elbette bu çalışmalar tezin bir şekle bürünmesi ya da belli bir hareket noktasının oluşması açısından yol gösterici olmuştur. Konuya verginin tanımından başlayarak tarihsel süreç içerisindeki yerinden, devlet ve halk kavramlarının oluşmasında verginin öneminden bahsederek giriş yapılmış; ardından kavramsal ve tarihsel açıdan bir temele oturtulan vergi tanımını öze indirgeyerek asıl konumuzu oluşturan “aşar”a geçiş yapılmıştır. Aşarın tarihsel gelişimi ve devletlerce uygulanma yöntemleri ile temel bir bilgi birikimi oluşturulduktan sonra, aşar vergisinin kaldırılma süreci ve sonrasındaki sosyo-ekonomik durum belli dönemler içerisinde ele alınmıştır. Tez, kullanılan kaynaklar bakımından veya yöntem-teknik olarak çeşitli eksiklikler barındırsa da belli bir hedef doğrultusunda sınırlı bir çalışma ortaya koymuştur. Bu çalışmanın, söz konusu içerik çerçevesinde yapılacak olan çeşitli araştırmalar veya çalışmalar için ufak da olsa bir katkı sağlayacağı umut edilmektedir.

Hazırlanan bu tezde elde edilen ve daha somut bilgilere ulaşarak durum değerlendirmesi yapmamızı sağlayan döneme ait kaynaklar neticesinde net bir görüş ortaya koyabilmekteyiz. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi kurulan bu yeni devlet, içinde bulunduğu şartlar ve ilerleyen dönemlerde dünyayı etkisi altına alacak olan siyasi ve iktisadi krizler nedeniyle zor zamanlar geçirmiş; politikasını zamanın şartlarına göre ayarlamıştır. Bu kısa süreli değişimler, devletin ortaya koymayı amaç edindiği politik ilkelerin uygulanmasını da istikrarsız bir hal içine sokmuştur. Dolayısıyla dönemsel değerlendirmelere bakarak genel bir değerlendirme yapmak pek de kolay olmamıştır. Dönemin ana kaynakları gazeteler, dergiler ve eserler vasıtasıyla görüyoruz ki aşar vergisinin kaldırılmasına yönelik bir kamuoyu oluşmuş ve yapılan çalışmalar sonucunda aşar vergisi kaldırılmıştır. Aşarın kaldırılması her ne kadar büyük bir kesimin memnuniyetini sağlasa da dönemin meclis tutanaklarından anladığımız kadarıyla aşarın tamamen ortadan kaldırılmasına karşı olan bir kesimin de varlığı göz ardı edilmemelidir. Bu görüş ayrı bir tartışma ve araştırma konusu olarak üzerinde çalışma yapılabilecek geniş bir alanı kapsamakla birlikte, konunun açıklığa kavuşması ve genel bir görüş oluşması açısından önem taşımaktadır.

Aşarın kaldırılması ile yerini doldurabilecek yeni vergilerin konulması ve mevcut vergi oranlarında da artış yapılması muhtemel senaryodur. Çünkü getirisi çok fazla olan bir verginin kökten kaldırılması büyük bir boşluk meydana getirmiş, tarım ekonomisine dayalı bir devlet ekonomisi yine tarım destekli vergi uygulamaları ile yoluna devam etmeyi tercih etmiştir. Bu şekilde bir politika seçmek mantıksız değildi. Bunun nedeni ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun tarım ile uğraşmasıdır. Ancak tarımla birlikte sanayileşmenin de önünün açılması ve bu iki kesimin bir uyum içerisinde idare edilmesi düşünülüyordu. Devam eden senelerde baş gösteren 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan en fazla etkilenen kesim tarım sektörü olmuş, sanayi kesimine nazaran fiyatlardaki artış ve dalgalanma tarım ekonomisini vurmuş, tarımla uğraşan köylünün pazarlarla olan bağlarını da koparmıştır. Ancak buna rağmen diyebiliriz ki tarım ürünlerinde bir artış ve gelişme yaşanması Atatürk döneminde kendini az da olsa göstermiş, baş gösteren olumsuzluklara rağmen az da olsa tarımsal üretim artmış, ekonomik altyapı kurulmuş, sanayinin temelleri atılmış ve ulusal politikanın sınırları çizilmiştir. 1930'lu yıllardan sonra devletçilik politikası yoğun bir

şekilde uygulamaya konulmuştur. Tarım sektörü adına yapılan çeşitli girişimler yeterli olmamakla birlikte bu dönemde özellikle sanayileşme için devletçilik politikası daha etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu yıllara rastlayan Birinci Sanayi Kalkınma Planı bunun somut bir örneğidir. Bununla birlikte korumacı devletçi politika ile buğdayın korunması, köylünün teknik anlamda eğitilmesi, borçların ertelenmesi ya da kredi alma ve kooperatifleşmenin önü açılmak istenmiştir. Ne var ki küçük üreticinin refahını sağlamadaki bu adımlar kısa zaman sonra baş gösterecek olan dünya savaşının ayak sesleri ile askıya alınmış ve köylü yine kaderi ile baş başa bırakılmıştır. Aşar vergisini aratan vergilerin varlığı, üstüne üstlük olağan üstü durumdan kaynaklı uygulamaya konulan yeni vergiler halkın büyük bir sınavı haline gelmiştir. Özellikle bu dönemde alınan toprak mahsulleri vergisi tıpkı aşar vergisi gibi köylü üzerinde büyük bir sosyo-ekonomik baskı oluşturmuş ve adeta bir haraç gibi fakir köylüden alınmıştır. 1940'lı yıllarda uygulanan ekonomi politikalarının yansımaları, 1950 yılında yapılan seçimlerde kendini göstermiş; orta ve küçük köylüyü arkasına alan Demokrat Partinin iktidara gelmesi ile sonuçlanmıştır. Döneminin ilk yıllarında tarımsal alanda gelişme ve bir refah ortamı sağlansa da iktidarın ikinci döneminden itibaren siyasî istikrarsızlıklar, ekonomik bunalımlar baş göstermiştir. Bununla birlikte tarımda makineleşmenin aşırı yaygınlaşması ile kırsal nüfus kente kaymış, şehirlerde işsizlik, çarpık kentleşme gibi önüne geçilemeyen sorunlar ortaya çıkmıştır. 1960'lı yıllara damga vuran köyden kente yapılan bu göçler, zamanla tarımın ülke ekonomisindeki payını da azaltır hale getirmiştir. Planlı ekonomik kalkınma dönemlerinde köy ve tarım üzerindeki çalışmalar, sanayileşmenin ön plana alınması ile yavaşlamış ayrıca kalkınma dönemlerinde görülen hükümet değişiklikleri ve koalisyonlar siyasî, iktisadî ve sosyal düzensizlikleri de beraberinde getirmiştir.

Görülüyor ki uzun ve köklü bir geçmişe sahip olan aşar vergisinin kaldırılması kolay olmamıştır. Devlet hazinesine olan katkısı, diğer gelir kaynakları arasındaki yeri ve öneminden dolayı büyük bir boşluk meydana gelmiştir. Aşar vergisinin mali yönden değil de tahsil edilme yöntemlerinde başlayan bozulmalar, bu köklü verginin sonunu hazırlamıştır. Ardından gelen iktisadî uygulamalar kısa süreli ve düzensiz olmuş, istenilen tarımsal kalkınma tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik duruma göre şekillenen vergi uygulamaları en çok da köylüyü

mağdur etmiştir. Yeni kurulan devlet, ekonomik kalkınma için tarım ve sanayi sektörleri arasında bir denge oluşturmak istemişse de belirli bir dönemden sonra çağın gereklilikleri doğrultusunda sanayi tarımın önüne geçmiştir. Tarımın bu gerileyişi doğal olarak kırsal yerleşimleri de zamanla küçülterek kente doğru kaydırmıştır. Köylünün sosyal mağduriyeti ve ekonomik yükü yıllar içinde azalmakla birlikte devam etmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

- B.C.A.** Fon: 30-11-1-0 Yer No: 2-10-16.
B.C.A. Fon: 30-11-1-0 Yer No: 5-17-6.
B.C.A. Fon: 30-11-1-0 Yer No: 29-43-19.
B.C.A. Fon: 30-11-1-0 Yer No: 76-9-15.
B.C.A. Fon: 30-10-0-0 Yer No: 2-9-34.
B.C.A. Fon: 30-10-0-0 Yer No: 8-48-8.
B.C.A. Fon: 30-10-0-0 Yer No: 120-858-5.
B.C.A. Fon: 490-1-0-0 Yer No: 2-7-17.
B.C.A. Fon: 30-10-0-0 Yer No: 26-152-10.
B.C.A. Fon: 30-10-0-0 Yer No: 20-120-14.
B.C.A. Fon: 490-1-0-0 Yer No: 25-122-2.
B.C.A. Fon: 30-18-1-2 Yer No: 90-16-11.
B.C.A. Fon: 30-18-1-2 Yer No: 101-10-19.
B.C.A. Fon: 30-10-0-0 Yer No: 135-971-24.
B.C.A. Fon: 30-18-1-2 Yer No: 103-73-15.
B.C.A. Fon: 30-10-0-0 Yer No: 86-569-8.

Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri:

- TBMM ZC** Devre: I, Cilt: 5, İçtima: 44, s.123,124.
TBMM ZC Devre: II, Cilt: 1, İçtima: 14, s.420.
TBMM ZC Devre: II, Cilt: 2, İçtima: 37, s.708.
TBMM ZC Devre: II, Cilt: 9, İçtima: 46, s.27.
TBMM ZC Devre: II, Cilt: 10, İçtima: 13, s.397.
TBMM ZC Devre: II, Cilt: 13/1, İçtima: 49, s.178, 198.
TBMM ZC Devre: II, Cilt: 13, İçtima: 43, s.19.
TBMM ZC Devre: VII, Cilt: 21, s.74,76, 91, 92.
TBMM ZC Devre: VIII, Cilt: 5, s.200, 202.

TBMM ZC Devre: II, Cilt: 14, s.8, 9, 11.

TBMM ZC Devre: II, Cilt: 19, s.3.

TBMM ZC Devre: II, Cilt: 18, s.5.

TBMM ZC Devre: VI, Cilt: 21, s.5.

TBMM Kanunlar S: 102, 21.02.1921 (1337), s.108.

TBMM Kanunlar S: 442, 18.03.1924, s.258-273.

TBMM Kanunlar S: 735, 22.11.1926, s.118-120.

TBMM Kanunlar S: 1039, 21.05.1927, s.191-194.

TBMM Kanunlar S: 1848, 14.07.1931.

TBMM Kanunlar S: 3780, 18.01.1940, s.274.

TBMM Kanunlar S: 4491, 22.04.1940.

TBMM Kanunlar S: 4429, 04.06.1943, s.38.

Aşar Nizamnamesi, Dersaadet 1321.

Aşar Usulünün İlgasıyla Yerine Kaim Olunan Vergi Hakkında Talimatnameler, Matbaa-i Âmire, 1341.

Kitaplar

AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu IV*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

AKALIN, Güneri, *Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı, Vergileme ve Gelişme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.

AKALIN, Güneri, *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu*, Orion Kitabevi, Ankara 2010.

ÂŞİR, M., ALİ, M., *Aşar Soyguncuları*, Devlet Matbaası, 1933.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, C:1, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996.

- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam (Mustafa Kemal, 1922-1938)*, Üçüncü Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (II. Cilt, 1938-1950)*, 6.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi*, MEB Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999.
- BAŞYİĞİT, Türkan, “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, C.17, Ankara 2002, s.687-696.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988.
- BULUŞ, Abdülkadir, *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*, Tablet Yayınları, Konya 2003.
- BULUTOĞLU, Kenan, *Türk Vergi Sistemi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy’dan Tanzimat’a Malî Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- ÇALGÜNER, Cemil, *Arazi Mülkiyet Rejimi ve Türkiye’deki Durum*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu: VI-VII. Yüzyıllar*, 3.Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2005.
- ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- ERGİNAY, Akif, *Kamu Maliyesi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1979.
- ERKAL, Mehmet, “Öşür”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.34, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.97-100.
- EROĞLU, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1990.

GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Kalite Matbaası, Ankara 1974.

GÖÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964.

GÜNEY, Hüseyin Naim, *Eski Vergiler*, Ordu SMMM Odası Yayınları Bilgi Bankası Cep Kitapları 07, Ordu 2017.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

İNALCIK, Halil, “İslâm Arazı ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi”, *Osmanlı İmparatorluğu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

İNALCIK, Halil, *Doğu Batı Makaleler-I*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı ve Avrupa -Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri-*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*”, Kronik Kitap, İstanbul 2018

İNAN, Afet, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

İPEK, Selçuk, *Anadolu Halk Türkülerinde Vergi İsyanı*, Ekin Yayınevi, Bursa 2010.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul 1996.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

KEPENEK, Yakup, YENTÜRK, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 9. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017.
- METİNSOY, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye-Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- MUTLU, Abdullah, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2009.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
- ÖKTE, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.
- ÖKTEM, Zübeyde Yalın, *Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010.
- ÖZBEK, Nadir, “Köylü Aşar Yükünden Kurtuldu”, *Cumhuriyet'in 75 Yılı, 1923-1953*, Yapı Kredi Yayınları, C.I, İstanbul 1998.
- PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Mayıs-2016.
- ŞENER, Abdüllatif, *Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları Bilimsel Araştırmalar Dizisi-6, İstanbul 1990.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Öşür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.100-103.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN Selim, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Ankara 1982.
- TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

- TOKGÖZ, Erdiñç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)*, İmaj Yayınevi, Ankara 2009.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, İstanbul 1982.
- TUNCER, Hadiye, *Osmanlı'da Toprak Taksimi ve Aşar*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara 1948.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 2.Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.
- WENİGER, Fritz Christiansen, *Türkiye Ziraat Siyasetinin Esas Meseleleri Hakkında Düşünceler*, TAYŞİ, Vamık (çev.), Kongre Yayını A Serisi, Takım 11, Ankara 1938.

Makaleler

- ADIYEKE, A. Nükhet, “Girit'te Aşar Vergisinin Toplanması İlişkin Bir Yöntem: Teslis Sistemi”, *XI. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, II. Kısım, Ankara 4-8 Ekim 1999, s.153-161.
- AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, C.XIII, S.51, Temmuz 1949, s.497-564.
- AKIN, Rıdvan, “TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumîye Kanunu”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.2, Yıl:1/2002, s.1-40.
- AKSIN, Ahmet, “Tanzimat'ın Harput Eyaleti'nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler”, *Belleten*, TTK, C.62, S.235, 1998, s.851-862.

- ASKER, Ahmet, YILDIZ, Emrah, “Aşar Vergisinin Son Yıllarında Niğde ve Civarındaki Suistimaller Üzerine Bazı Gözlemler” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages Literature and History of Turkic*, Volume.9/7 Spring, 2014, Ankara, s.177-192.
- BİNATLI, Cüneyt, “Aşar Üzerine Bir Deneme”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, 1969, s.304-315.
- BUDAK, Mustafa, “Balkanlarda Osmanlı Hoşgörüsü mü, Osmanlı Adaleti mi?”, *Avrasya Etüdları (Balkanlar Özel Sayısı)*, TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı), Yıl: 22, S.50, Ankara 2016/2, s.35-53.
- BÜLBÜL, İrfan, “İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.9, 2006, s.1-51.
- COŞAR, Nevin, “Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XI, S.31, Mart-1995, s.239-257.
- COŞAR, Nevin, “Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri”, *Toplumsal Tarih*, C.7, S.35, İstanbul 1996, s.21-29.
- COŞAR, Nevin, “Aşar Vergisinin Kaldırılmasının Kısa ve Uzun Dönemli Etkileri”, *Toplumsal Tarih*, C.6, S.36, İstanbul 1996, s.7-14.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, TTK Basımevi, Ankara Kasım-Aralık 1947, s.483-511.
- ÇELİK, Ahmet, “İkinci Dünya Savaşı’nda Hükümet-Basın İlişkileri ve Gazeteci Mebuslar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-The Journal of International Social Sciences*, C.28, S.2, Temmuz-2018, s.315-331.
- ÇETİN, Türkan, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunu’nun Çıkarılması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.4-5, 1994-1995, s.29-44.

- DEMİR, Halil İbrahim, “Türk Vergi Kültürüne Etkisi Açısından Türk Vergi Uygulamaları Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.5 (18), 2018, s.64-92.
- DEMİRCAN, Yasemin, “1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası’nda Yapılan Düzenlemeler ve Reayanın Durumu”, *Belleten*, TTK, C.73, S.268, Aralık 2009, s.671-680.
- DİK, Esra, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) ‘Köy’ Sorunu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.71, No.3, 2016, s.693-729.
- DOĞAN, Zeki, ARSLAN, Seçkin, BERKMAN, Ayberk Nuri, “Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.8, S.1, Ocak-2015, s.29-41.
- DURDU, Muhammet, “Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Vergi İtaatsizliği”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26, S.2, 2018, s.255-290.
- EKİNCİ, Necdet, “İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Malî Politikasına Bakış”, *Belleten*, C.LV, S.214’ten ayrı basım, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.757-796.
- ERDOĞAN, Mustafa Recep, “Türkiye’de Tarımın Vergilendirilmesi ve Kalkınma”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.30, S:1-4, 1970-1971, s.229-253.
- EROĞLU, Onur, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.12, Özel Sayı, 2010 (Basım Yılı:2012), s.57-89.
- FEKETE, Lajos, “Türk Vergi Tahrirleri”, *Belleten*, Sadrettin Karatay (çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.XI, S.42, Ankara 1947, s.299-328.

- GÖKBUNAR, Ramazan, vd., “Türk Malîye Tarihinde İlk Dönemlerde Vergi Anlayışı”, içinde: Ali Rıza Gökbunar, Uğur Alpaslan, *Sümerlerden Türkiye Cumhuriyet’ine Malîye Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul 2016, s.41-56.
- GÖZCÜ, Alev, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.62, Bahar-2018, s.85-108.
- GÜRPINARLI, Hilal Ortaç, “İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Aşar Yolsuzluğu, Kıtık ve İdari Sonuçları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.17, S.1, Temmuz 2002, s.13-38.
- İNAN, Afet, “Türk-Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.II, S.5/6, Ankara 1994, s.123-132.
- İNCİ, İbrahim, “1923-1960 Döneminde Türkiye’de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 2009/I, s.109-130.
- İNCİ, İbrahim, “Atatürk’ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.26, S.77, 2010, s.345-384.
- KANCA, Osman Cenk, “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, S.19, 2012, s.47-63.
- KARABULUT, Kerem, AKYOL, Hikmet, “Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950)”, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, C.6, S.11, Bahar-2017, s.70-84.
- KENANOĞLU, Macit, “Vergi”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s.52-58.
- KEYDER, Çağlar, BİRTEK, Faruk, “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950”, *Birikim (Aylık Sosyalist Kültür Dergisi)*, Nur İmer (çev.), S:22, 1976, s.31-40.

- KIRKPINAR, Kenan, “Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1 (2), 1992, s.105-126.
- MANDALOĞLU, Mehmet, “Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C.2, S.2, 2013, s.129-150.
- MIYNAT, Mustafa, TUNÇAY, Barış, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vergileme Anlayışındaki Değişim”, *Prof. Dr. Naci Birol MUTER’e Armağan*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2014, s.39-53.
- ÖNAL, Nevzat Evrim, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyete Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C.39, S.1, Nisan 2012, s.137-169.
- OKÇUOĞLU, Gülsevin, ÖNDER, İzzettin, “Aşarın Kaldırılması”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.45, S.1-4, 1987, s.261-276.
- ÖZER, Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yılları’nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.5, 2011, s.215-234.
- ÖZDEMİR, Nuray, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.32, S.53, Ankara 2013, s.213-248.
- PALAMUT, Mehmet E., “Âşar ve Düşündürdükleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.43 Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan, İstanbul 1987, s.69-78.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Mültezimlerin Aşar Toplama Yöntemleri”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, C.5, S.25, Ocak-1986, s.5-8.
- SARAÇOĞLU, Fatih, “1930-1939 Döneminde Vergi Politikası”, *Maliye Dergisi*, S.157, Temmuz-Aralık 2009, s.131-149.

- SARISAMAN, Sadık, “Mahkeme Kayıtlarına Göre Cumhuriyet’in İlk Yıllarında İltizam Problemi -Afyonkarahisar Örneği-, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VI, S.2, Aralık-2004, s.111-120.
- SUNGUR, Zahide, “Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.14, Mart-2016, s.1-24.
- ŞENER, Abdüllatif, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.8, S.2, 1990, s.49-69.
- TEMEL, Recep, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Malîye Politikalarına Etkisi (1920-1938)”, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, C.1, S.2, 2018, s.1-25.
- TOPRAK, Zafer, “Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet Türkiye’sine Malî Egemenlik Sorunu (1876-1945)”, *Toplumsal Tarih*, S.276, Aralık, 2016, s.56-71.
- TOPRAK, Zafer, “Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi”, *İktisat Dergisi*, S.211-212, Haziran-Temmuz 1982, s.37-42.
- TURAN, Kemal, “Atatürk Dönemi Malîye Politikasında Tarım Kesiminin Yeri”, *Malîye Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)*, 1981, s.289-320.
- TÜNAY, Muharrem, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.2, S.4, Kasım-1985, s.245-256.
- TÜRK, İsmail, “Cumhuriyet Döneminde Vergi Sistemimizin Gelişmesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.36, S.1, 1981, s.335-357.
- TOMBUŞ, Nazmi, “Çorumda Aşar Vergisi”, *Çorumlu*, S:7, 29 Ekim 1938, s.35-36.
- TOSUNER, Mehmet, DEMİR, İhsan Cemil, “Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.14, S.1, 2009, s.1-15.

UTKUGÜN, Ceren, ORTAK Şaban, “1939-1945 Yılları Arasında Halkın Sosyo-Ekonomik Düzeyini İyileştirmeye Yönelik Bir Çözüm: Köylü Tipi ve Halk Tipi Elbise Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.5, S.9, Haziran-2018, s.22-44.

VURAL, İstiklal Yaşar, “Atatürk Dönemi Malîye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:20, Nisan-2008, s.77-114.

YAŞAR, Süleyman, “Türk Maliyesinde Devrim... Aşar’ın Kaldırılması”, *Maliye Dergisi*, Özel Sayı, 1981, s.249-258.

YURTSEVEN, Yılmaz, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Vergi Adaleti”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Fethi Gedikli (Ed.), On İki Levha Yayınları, İstanbul 2012, s.151- 162.

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Akşam

Anadolu’da Yeni Gün

Hâkimiyet-i Millîye

Kızılay

Tan

Türk Dili

Ulus

Vakit

Yeni Ziraat

Dergiler

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu

Bellefen

Birikim

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Çorumlu

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi

Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi

Maliye Dergisi

ODTÜ Gelişme Dergisi

Tarih Araştırmaları Dergisi

Tarih ve Toplum

Toplumsal Tarih

Türkiye Barolar Birliği Dergisi

Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum (Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi)

Tezler

ARSOY, Berna, “Anadolu’da Yeni Gün Gazetesinde Milli Mücadele Dönemi Ekonomisi”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2019.

AYDIN, Hacer, “Tarımın Vergilendirilmesinin Bir Biçimi Olarak Aşar ve Kaldırılma Sebepleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1990.

AYKANAT, Mehmet, “1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2007.

BAŞDEMİR, Baykal, *Osmanlı Vergi Sisteminde Öşür*, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Eylül-2015.

KARAKAŞ, Mehmet, *Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

KIRKPINAR, Kenan, “Aşarın Kaldırılması Ege Bölgesi Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1987.

